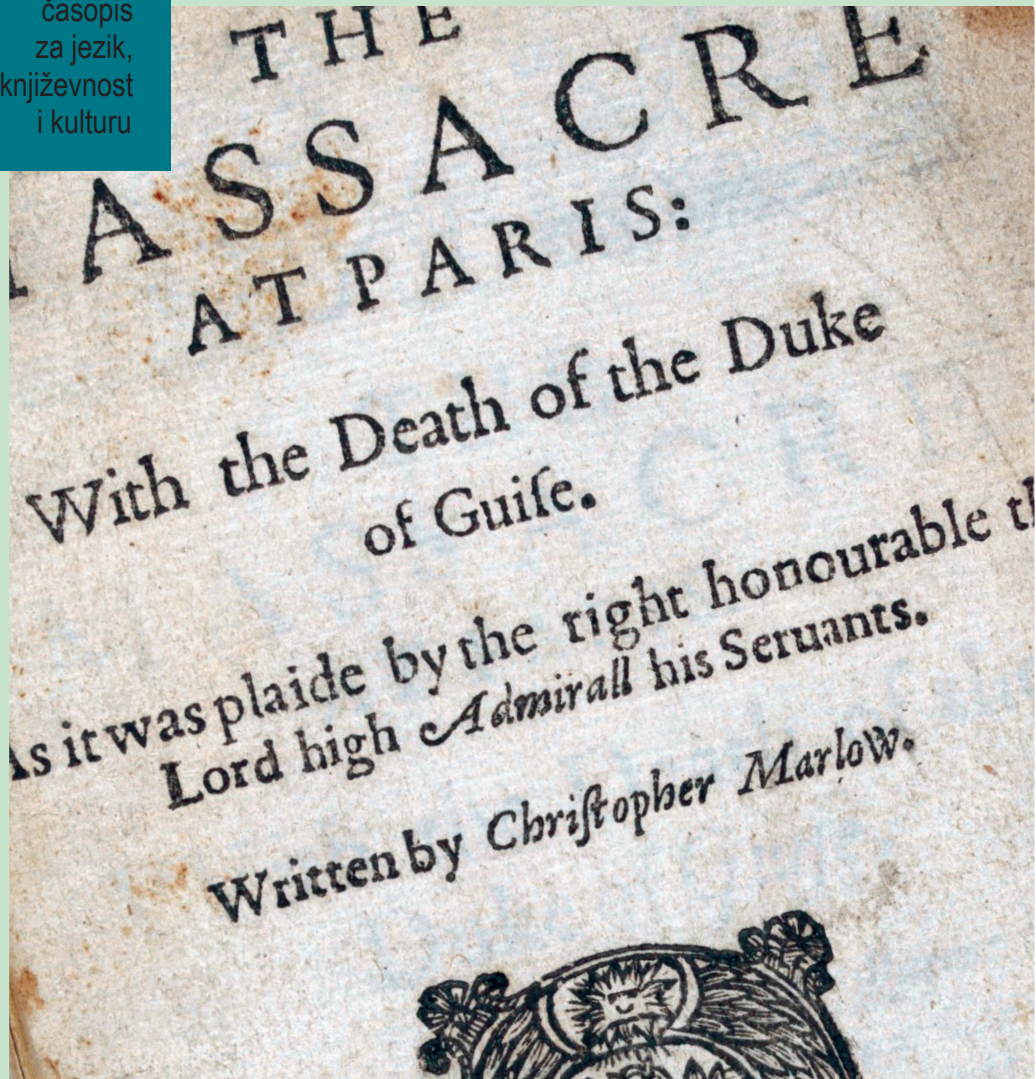

PHILOGIA

Naučno-stručni
časopis
za jezik,
književnost
i kulturu

broj 19 • 2021. • godina XIX • ISSN 1451-5342 • Beograd

ISSN 1451-5342
eISSN 1820-5682

Naučno-stručni časopis za jezik, književnost i kulturu
broj 19 • 2021. • godina XIX • Beograd

PHILOGIA

Academic journal for language, literature and culture
Volume 19 • 2021 • year XIX • Belgrade

Izdavač • Published by

PHILOGOGIA/FILOLOŠKI FAKULTET

Kontakt adresa uredništva:

Knez Mihailova 40, 11000 Beograd, Srbija

www.philologia.org.rs

Email: philologia.journal@gmail.com

Glavni i odgovorni urednik • Editor-in-chief

Prof. dr Biljana Čubrović

Filološki fakultet, Univerzitet u Beogradu

Urednik za Nauku o književnosti • Editor

Doc. dr Mirjana Daničić

Filološki fakultet, Univerzitet u Beogradu

Urednik za Nauku o jeziku • Editor

Doc. dr Andrej Bjelaković

Filološki fakultet, Univerzitet u Beogradu

Pomoćnik urednika • Editor's Assistant

Msr Nina Đukić

Filološki fakultet, Univerzitet u Beogradu

Lektor za srpski jezik • Serbian proofreading

Prof. dr Bojana Milosavljević

Učiteljski fakultet, Univerzitet u Beogradu

Dizajn korica • Cover design

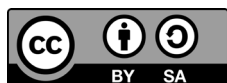
Doc. dr Vojislav Ilić

Grafički dizajn • Graphic design

Srđan Đurđević

Radovi su licencirani prema odredbama licence

Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License.

SADRŽAJ/TABLE OF CONTENTS

vi

Uvodna reč

vii

A Word from the Editors

NAUKA O JEZIKU/LINGUISTICS

1

Đorđe Božović, Zorka Kašić

Basis of Articulation and the Phonetics-Phonology Interface

11

Milica Škorić

Osnovne fonološke osobine govora Srba u Ravnim Kotarima
(sela Donje Biljane i Lišane Tinjske)

25

Nikoleta Stoykova

BARKod, bar**KOD** or **BARKOD**? Bulgarian Speakers and their Production of Stress

37

Xavier Martin-Rubió

Audacity and *Praat* as Pedagogical Tools: Analysing Fluency and Pronunciation Accuracy

51

Nikola Dančetović

Discerning /e/ and /æ/. A Challenging Task or Not?

65

Ana Bjekić, Biljana Čubrović

Acoustic Characteristics of American English Monophthongs in Serbian
EFL Speakers – A Case Study

85

Dunja Brankov

Stav povodom rodno osetljivih vrsta reči u španskom kao stranom jeziku:
istraživanje na Katedri za iberijske studije Filološkog fakulteta

NAUKA O KNJIŽEVNOSTI/LITERARY STUDIES

105

Ana Vukmanović

Tišine i nesporazumi: o komunikaciji u situacijama životnih kriza u usmenoj lirici

121

Nataša Mirković

Odbljesci uticaja masovnih medija kao elementa popularne kulture u *Loliti* Vladimira Nabokova

133

Dušan Ivanović

The Inescapable Encounter with Trauma in James Joyce's "Eveline"

KULTURNE STUDIJE/CULTURAL STUDIES

143

Goran Petrović

Koncept plemenitog divljaka u Kostnerovom vesternu *Ples sa vukovima*

PRIKAZI/BOOK REVIEWS

159

Sandra Josipović

Aleksandar Vuletić, *English for Art & Design, A Sourcebook with Exercises*, Beograd: Fakultet primenjenih umetnosti, Univerzitet umetnosti, 2021, str. 164.

Izdavački savet • Advisory Council

Recenzenti • Reviewers

Prof. dr Biljana Dojčinović, Filološki fakultet, Univerzitet u Beogradu
Prof. dr Ivana Đurić Paunović, Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu
Prof. dr Annette Đurović, Filološki fakultet, Univerzitet u Beogradu
Prof. dr Višnja Josipović-Smojver, Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu
Prof. dr Victor Kennedy, Faculty of Education, University of Maribor
Prof. dr Aleksandar Kostić, Fakultet dramskih umetnosti, Univerzitet umetnosti u Beogradu
Prof. dr Maja Marković, Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu
Prof. dr Tatjana Paunović, Filozofski fakultet, Univerzitet u Nišu
Prof. dr Petar Penda, Filološki fakultet, Univerzitet u Banjoj Luci
Dr Rada Stijović, Institut za srpski jezik SANU
Prof. dr Aleksandra Lončar Raičević, Filozofski fakultet, Univerzitet u Nišu
Prof. dr Sanja Maričić Mesarović, Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu
Prof. dr Mirna Radin Sabadoš, Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu
Doc. dr Ana Batas, Filološki fakultet, Univerzitet u Beogradu
Doc. dr Andrej Bjelaković, Filološki fakultet, Univerzitet u Beogradu
Doc. dr Mina Đurić, Filološki fakultet, Univerzitet u Beogradu
Doc. dr Sergej Macura, Filološki fakultet, Univerzitet u Beogradu
Doc. dr Sanja Ninković, Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu
Doc. dr Branko Rakić, Filološki fakultet, Univerzitet u Beogradu
Doc. dr Gorana Zečević Krneta, Filološko-umetnički fakultet, Univerzitet u Kragujevcu
Dr Sandra Josipović, Filološki fakultet, Univerzitet u Beogradu

Međunarodni uređivački odbor • International Reviewing Board

Prof. dr Dipanitta Datta, The Neotia University, India
Dr Sunčica Getter, UK
Prof. dr Marija Knežević, Filološki fakultet u Nikšiću, Univerzitet Crne Gore
Prof. dr Aleksandra Nikčević-Batričević, Filološki fakultet u Nikšiću, Univerzitet Crne Gore
Doc. dr Goran Radonjić, Filološki fakultet u Nikšiću, Univerzitet Crne Gore
Doc. dr Andrej Stopar, University of Ljubljana, Slovenia
Prof. dr Draga Zec, Cornell University, USA

■ UVODNA REČ

Sa posebnim zadovoljstvom predstavljamo devetnaesti po redu broj naučno-stručnog časopisa *Philologia*. Redakcija je nastojala da u novi tom smesti jedan bogat izbor originalnih naučnih radova iz oblasti lingvistike, nauke o književnosti i kulturnih studija. Ova sveska donosi jedanaest inovativnih filoloških studija i jedan prikaz knjige.

Pored stalnih članova Redakcije, u pripremi ovog broja učestvovao je veći broj domaćih i stranih recenzenata kojima dugujemo ogromnu zahvalnost na strpljivom i pravičnom ocenjivanju radova. Redakcija časopisa uz pomoć recenzentskog tima ne odustaje od strogih kriterijuma selekcije radova koji su zasnovani na modernim pristupima proučavanju jezika i književnosti. Redakcija, takođe, želi da izrazi zahvalnost kolegama koji su nam poslali radove, jer da nije njihovog poverenja u rad Redakcije i recenzenata, časopis bi izgledao sasvim drugačije. Svi prethodni brojevi časopisa *Philologia* dostupni su u otvorenom pristupu na www.philologia.org.rs. Časopis se indeksira u sledećim bazama podataka: DOAJ, EBSCO, ERIH PLUS i MLA Bibliography.

Redakcija časopisa poziva sve potencijalne autore na saradnju. Radovi se predaju anonimno na veb-stranici časopisa putem platforme OJS/PKP. Za sva dodatna pitanja Redakciji se možete obratiti i putem imejl-adrese časopisa (philologia.journal@gmail.com). Sve pojedinosti vezane za uređivačku politiku, izdavačku etiku i rokove za predaju radova mogu se naći na veb-stranici časopisa: www.philologia.org.rs.

Glavni i odgovorni urednik
Prof. dr Biljana Čubrović

■ A WORD FROM THE EDITORS

Philologia is a peer-reviewed academic journal whose primary objective is to promote and advance research in the humanities. The journal comes out annually.

Philologia publishes original articles, critical essays, book reviews, interviews, conference reports grouped into the following sections: Linguistics, Applied Linguistics, Literary Studies, Cultural Studies, Translatology, Scientific Interviews, (Conference) Reports and Book Reviews. The *Philologia* journal is an Open Access journal. All previous issues are available at: www.philologia.org.rs. The journal is indexed in the following databases: DOAJ, EBSCO, ERIH PLUS and MLA Bibliography.

This year's issue of *Philologia* brings eleven articles providing innovative perspectives in the fields of linguistics, as well as literary and cultural studies. We hope you will find the papers thought-provoking. The Editorial Board is endlessly obliged to the Reviewing and Advisory Council which includes Serbian and international reviewers. Together with reviewers, the Editorial Board keeps implementing strict criteria when selecting papers for publication. This is our contribution to raising the quality of science and research. We are also very much grateful to our colleagues who sent the papers to have them reviewed. Without their trust in the work of Editorial Board and Advisory Council, it would have been impossible to have this journal published.

Philologia Editorial Board

DOI: <https://doi.org/10.18485/philologia.2021.19.19.1>
UDC: 811.16'34

■ BASIS OF ARTICULATION AND THE PHONETICS-PHONOLOGY INTERFACE

DORĐE BOŽOVIĆ¹

University of Belgrade
Faculty of Philology
Belgrade, Serbia

ZORKA KAŠIĆ²

University of Belgrade
Faculty of Special Education and Rehabilitation
Belgrade, Serbia

U radu se donosi pregled različitih pristupa artikulacionoj bazi u fonetskoj literaturi, s fokusom na njeno razumevanje u slovenskoj lingvistici i prethodnim istraživanjima autorâ (e.g., Kašić 1998, 2000; Božović 2016, 2020). Ističe se kako je shvatanje artikulacione baze evoluiralo od "skupa artikulacionih navika" ka "sistemu artikulacionih navika", povezujući tako fiziološku osnovu govora s fonološkim sistemom jezika, te time pružajući mogućnost i za bolje razumevanje fonetsko-fonološkog interfejsa.

Ključne reči: artikulaciona baza, slog, fonetsko-fonološki interfejs.

1. INTRODUCTION

"And the Gileadites took the passages of Jordan before the Ephraimites: and it was so, that when those Ephraimites which were escaped said, Let me go over; that the men of Gilead said unto him, Art thou an Ephraimite? If he said, Nay; Then said they unto him, Say now *Shibboleth*: and he said *Sibboleth*: for he could not frame to pronounce it right. Then they took him, and slew him at the passages of Jordan: and there fell at that time of the Ephraimites forty and two thousand."
Judges 12:5-6 (KJV)

1 Kontakt podaci (Email): djordje.bozovic@fil.bg.ac.rs

2 Kontakt podaci (Email): zorkakasic@fasper.bg.ac.rs

That speakers of different languages or dialects typically may have differing pronunciation habits is a long-observed phenomenon. With the advent of modern phonetics, this phenomenon was conceptually framed and termed as the ‘basis of articulation’ or ‘articulatory setting’. Despite its intuitiveness, however, no phonetic research has succeeded in describing this pretheoretical notion scientifically, or even proving its existence, at least not conclusively—perhaps due to the overall complexity of the process of articulation itself. Without a solid empirical grounding, ‘articulatory base’ as a concept has acquired various definitions in the phonetic and phonological literature over time, and infamously became a rather vague and “somewhat nebulous term” (Kelz 1971: 193).³

‘Articulatory setting’ or ‘basis of articulation’ can be broadly defined as *language-specific manner of articulation*. What exactly constitutes this specificity is poorly understood, however. On the one hand, it was postulated that there exists a language-specific ‘default’ or ‘baseline’ (neutral) position of the speech organs, prior to the moment of speaking, as they prepare to engage in the production of speech:

Starting position (= resting position) of the articulators in the articulation of a speech sound; [...] a particular state of vocal organs [...] in the speech ready mode, and [...] a particular position of the tongue [...] which [...] was maintained throughout speech in between articulations and in pauses. (Borisoff 2012: 9)

On the other hand, ‘basis of articulation’ has been described as the sum of *all* speech habits in a language, which constitute the native speakers’ *typical* pronunciation, i.e. all the language-specific typical (habitual) positions of the speech organs when put into action, or as Malmberg puts it, “a convenient, but not strictly scientific label for all the articulatory habits which characterise a language” (Malmberg 1963: 71). In Honikman’s words, ‘basis of articulation’ represents:

the disposition of the parts of the speech mechanism and their composite action; [...] the overall arrangement and manoeuvring of the speech organs necessary for the facile accomplishment of natural utterance. (Honikman 1964: 73)

These are rather different notions, even with different genealogies (cf. Borisoff 2012; Kedrova/Borisoff 2013), encompassing a huge space virtually from *everything* (the sum of *all* articulatory habits) to *nothing*—from the position of speech organs when ready to speak, i.e. the *moment before* speaking; to the ‘static’, resting position of speech organs, i.e. when *not* speaking (in pauses). Yet, there is a clear physical link between all these phases, and it is often very hard or practically impossible to demarcate them in the process of articulation. This is why the impression of an ‘articulatory basis’, whatever its real nature, still persists.

And as such, something like ‘basis of articulation’ clearly has its effects, e.g. in coarticulation patterns and consequently, diachronic sound change (cf. Borisoff 2012’s window metaphor), in ‘foreign accent’ and similar phenomena (this often surfaces

3 For a more detailed history of the notion, see also Laver (1978) and Jenner (2001).

in research on L2 acquisition and pronunciation teaching or in forensic speaker identification tasks), as well as in phonetics-phonology interface (cf., e.g., Drachman 1973 for an early account), which is also the main topic of this paper.

Main goals of this paper are twofold: 1) to present an overview of the notion, with a focus on its understanding in Slavic linguistics and our own research (e.g., Kašić 1998, 2000; Božović 2016, 2020); and 2) to give a theoretical examination of the notion, linking the physiological basis of speech with the phonological system of a language, thus providing a window for a better understanding of the phonetics-phonology interface.

2. BASIS OF ARTICULATION IN SLAVIC STRUCTURAL PHONOLOGY AND PHONETICS

As Kedrova & Borissoff (2013), who give a detailed overview of the notion in Russian linguistics, point out, rather than as a static posture or 'baseline', basis of articulation was very early on in the works of Slavic phoneticians understood from a dynamic and functional perspective. Influenced by key figures in late 19th and early 20th-century Slavic phonetics and phonology, such as Baudoin de Courtenay and Lev Ščerba, basis of articulation in the Slavic tradition was essentially linked with structural (phonological) and typological aspects of the speech production:

Starting from Baudoin de Courtenay and Tomson, Russian linguists tended to view the articulatory base in a wider phonological framework. They aimed not only to describe it but also to explain certain processes and to highlight the causative-consequential relations which would give the concept the power of predictability. (Kedrova/Borissoff 2013: 187)

At the same time, this meant in essence that articulatory basis was redefined so as to avoid a somewhat vague holistic 'sum' of all articulatory movements a speaker may produce, but rather was viewed as the "'summation' of certain specific salient 'features' or 'peculiarities' distinguishing phonetic systems of different languages" and "a set of dynamic articulatory features or, more abstractly, of articulatory 'tendencies' or 'general direction of movements'", that speakers of specific languages or dialects *typically* manifest (Kedrova/Borissoff 2013: 186).

A parallel evolution may be observed in Serbo-Croatian phonetics, as well. The traditional notion of a basic 'neutral position' still persisted in the works of the first generation of Serbian phoneticians. Miletić thus defines articulation basis as "the deeply rooted habits that are caused by a certain basic position of speech organs" (Miletić 1952: 103). After the influx of structuralism with the younger generation of linguists in the 1960s, the idea emerged that articulatory basis is a more dynamic notion which is reflected in "certain specific salient 'features' or 'peculiarities'". The main definition given in *An Encyclopedic Lexicon of the Serbo-Croatian Language* is thus "the summation of articulatory features that characterise the production of words in a specific language" (Peco/Stanojčić 1972, 1: 40). It then proceeds to include the

traditional resting position of speech organs in pauses, too, but only to immediately return to the “sum of articulatory movements which characterise a language”.

This development is implicitly summarised in Bugarski’s textbook *Introduction to General Linguistics*, where the ‘neutral position’ is entirely omitted and the basis of articulation is defined (not within phonetics, but in the chapter on phonology!) as “a set of habits to spontaneously produce sounds of a particular, and not any other language” (Bugarski 2003: 125). The following context is given for this definition:

In that way, all languages have different phonological systems, and the distinctions that are found in the basis of each of them must be independently mastered in the course of first language acquisition in childhood or when learning other languages later in life. (Bugarski 2003: 125)

What all these definitions delineate are, in fact, different structural properties of speech as such. Three types of those ‘design features’ may be distinguished.⁴ Namely, natural speech has a *physiological basis* in specific articulatory movements of the vocal tract, it is *structured*, and its working is *spontaneous*. Exactly these features are the defining traits of a basis of articulation in particular languages and dialects, too.

The first type of features that define an articulatory basis concerns *specific positions and general movements of speech organs* (i.e. the physiological basis of language-specific speech production). This is reflected in the “articulatory ‘tendencies’ or ‘general direction of movements’”, “the summation of articulatory features” and the “sum of articulatory movements” that gives the impression of a language-specific articulatory basis.

The second type of features, however, concerns their *systemic* character: they are used in the “production of words” (utterances), “to produce sounds” etc., which is to say, they are “characteristics of phonetic systems” and are constrained by them. In other words, they are *language or dialect specific* (a social rather than a biological fact): they “characterise a language”, “a particular, and not any other language”.

Finally, the third type of properties that define basis of articulation are habituality and spontaneity. Native speakers’ natural production is characterised by largely “spontaneous” and “deeply rooted habits”. This means they are *spontaneously acquired* and *automated* in the course of language acquisition, which also means they are largely subconscious (although often perceptually salient for speakers of other languages or dialects).

These ‘design features’ served as the basis for our operational definition of articulatory base: it is *the system of native speakers’ automated articulatory habits* (cf. Kašić 1998; Božović 2016). This definition highlights two important structural properties of the articulation base, which were not particularly emphasised in the previous literature on the topic: it is a *system* (not merely a ‘set’ or ‘sum’) of speech habits, and these habits (i.e., articulatory movements) are *automated* in native speakers’ natural production.

4 Kašić originally distinguished seven types of the key properties of articulation basis, on which she based the definition we will give later in the text. Her seven kinds of features are summarized here in three more general types.

Conceiving articulation basis as an *automated system* of articulatory movements ('features' or 'tendencies') makes it practically equivalent to the phonological system of a language, or more precisely, its material realization. This is why articulation basis typically characterises all members of a speech community, it is perceptually salient in their speech and because of it being automated, it is hard to change when speaking in another language. But this is also why, at the same time, efforts to physically record its existence, to measure it somehow and to 'pin it down', failed to produce conclusive results—it is not any particular position of speech organs that may be said to characterise a French or a German or an English speaker, or a speaker from Manchester, etc., but rather their systemic behaviour in the overall articulatory process when speaking in a particular language or dialect.

In other words, what gets automated in the course of acquisition of an articulatory basis are, of course, not individual sounds (i.e. specific postures of the vocal tract) or isolated articulatory movements. Rather, because syllables are in fact minimal units of articulation (cf. Kašić 2000; the idea goes back at least to Jakobson), it is the pronunciation of syllables as *structured* articulatory units that which represents the locus of this automated system of speech habits. This means that the basis of articulation actually reflects language-specific rules of syllable structure, their internal makeup and functioning, both in terms of phonetics and of phonology.

For example, in Serbo-Croatian, sonorants can be syllabic under certain conditions (e.g. *krv* 'blood', *prst* 'finger', *bi.ci.kl* 'bicycle'), so that speakers of this language may easily produce complex clusters of consonants in onsets and nuclei, not found in languages which lack this structural feature. This is a characteristic of Serbo-Croatian articulatory basis. On the other hand, Serbo-Croatian generally avoids complex codas, lacks palatalized / non-palatalized distinction in consonants (as found, e.g. in Russian), lacks uvular or pharyngeal realizations in its phonetic inventory—not because speakers of Serbo-Croatian are not accustomed to producing them in isolation or as facultative phonetic variants, but because they are not found in actual phonotactically well-formed sequences in Serbo-Croatian words, so that they are not typical, habitual and spontaneous realizations these speakers would most frequently and naturally produce in the appropriate phonetic *contexts*, as speakers of some other languages would do, etc. So, when saying, e.g. that Serbo-Croatian articulatory basis is 'fronted', we are actually stating something about the syllable structure or phonotactics of Serbo-Croatian, only in materialized, articulatory terms (= i.e. Honikman's "manoeuvring of the speech organs", in order to articulate syllables which have the phonological structure of Serbo-Croatian, "and not any other language").

In other words, it is both phonetics and phonology that get automated in the process of speech acquisition, which is why, e.g. L2 learners may find it difficult to master native-like pronunciation.⁵ This is the effect of the basis of articulation's systemic character, which is reflected in language-specific production and organization of syllables in the speech chain. Automating the pronunciation of syllables as minimal structured units and minimal units of articulation creates the appropriate conditions

5 This echoes Trubetzkoy's notion of *accentual filter* or "phonological sieve" (*crible phonologique*), on which, in the context of articulatory basis, see also Gudurić (2009).

for automating the exact “articulatory ‘peculiarities’” of individual speech segments, too, which are themselves contained within syllables as minimal articulatory units. It also allows for automating the production of certain specific suprasegmental characteristics of speech, such as the typical utterance rate or prosodic features, which are also characteristic of a particular basis of articulation (cf. e.g., Božović 2020). This is schematically illustrated in Figure 1.

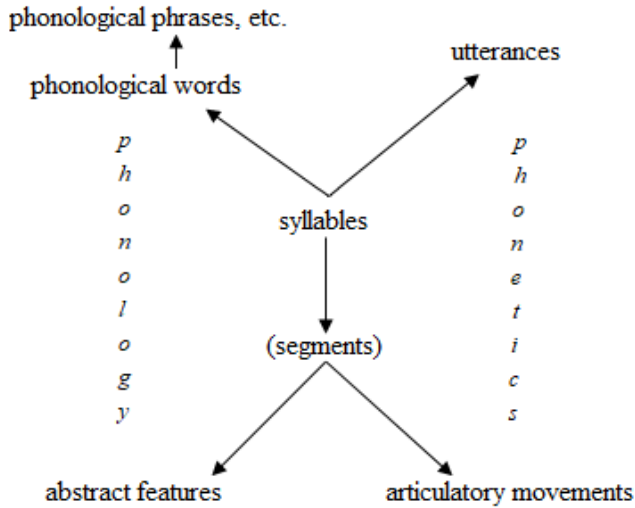

Figure 1. The production and organization of syllables in phonetics and phonology

Such theoretically informed conception of articulatory basis, which has its roots in Slavic proto-structuralist and structuralist tradition in linguistics, not only provided valuable explanatory mechanisms in phonetic and phonological research, and in the study of speech in general, that the traditional pretheoretical notion lacked, e.g. in dialectology (Božović 2020) or in studies on language contact (on which cf. Božović 2016), but also became an indispensable tool in a range of applied disciplines, such as pronunciation teaching or forensic speaker identification tasks (Kašić/Đorđević 2009). In addition, it may shed new light on other theoretically interesting phenomena, such as the nature of the phonetics-phonology interface.

3. PHONETICS-PHONOLOGY INTERFACE

We saw that it is the production and organization of syllables, not of individual sounds or features, that which links phonological structure with a language-specific articulation basis, i.e. its material realization. Being minimal structured articulatory units, syllables and their production in the speech chain are in fact the universal locus of the “summation” of all specific articulatory and prosodic properties that define a particular basis of articulation and natural speech in general. At the same time, their

structural (segmental or featural) makeup and organization within larger structural units depend on phonotactic rules or constraints and thus belong to the computational domain of phonology, not the physical-realizational domain of phonetics.

This brings up the question of the exact nature of the phonetics-phonology interface, yet another controversial and much debated topic:

The expression 'phonetics-phonology interface' (PPI) is subject to about as many imaginative interpretations as there are variants of the (in)famous "light bulb" jokes. Even though there are only three words in the expression, there are more than 3³ interpretations and opinions about its meaning, its reality, its implications for theoretical and practical treatments of speech. (Ohala 2003: 277)

There are various positions on PPI in the literature:

The number and depth of these interfaces [i.e., between phonetics and phonology] is so great that one is naturally moved to ask how autonomous phonetics and phonology are from one another and whether one can be largely reduced to the other. The answers to these questions in the current literature could not differ more. At one extreme, Ohala (1990) argues that there is in fact no interface between phonetics and phonology because the latter can largely if not completely be reduced to the former. At the opposite extreme, Hale & Reiss (2000) argue for excluding phonetics entirely from phonology because the latter is about computation, while the former is about something else. Between these extremes are a large variety of other answers to these questions. (Kingston 2007: 401)

Rather than trying to reduce phonology to phonetics or vice versa, or to delimitate and divorce the two entirely, it may be argued that the interplay of articulatory basis and syllable structure shows that there is in fact a *mutual conditioning* of the two. Namely, both phonetics and phonology constrain sound patterns of a language at the level of syllables (as minimal units of articulation that get automated early in the process of L1 acquisition, and as structural representations), and so both constrain one another.

On the one hand, phonology is about computation, but what *may* be computed in a particular language? Phonology (phonotactics) has to operate on actual combinations of segments (or features⁶), that correspond to articulatory habits of a speech community. This is how phonetics (i.e. language-specific articulatory basis) constrains phonology.

Phonetics, on the other hand, is constrained by phonology in that actual combinations of segments that get realized are structurally conditioned and organized into units (syllables) by phonotactic rules. This is how both the computational and the physical-realizational domains interact at the level of production and organization of syllables. Of course, there are still other aspects of both phonetics and phonology that are largely independent of one another, but it is the production and organization of

6 Note that features are also defined by phonetics. Whether acoustic or articulatory, features always have their material realization in the particular properties of speech signal or in concrete articulatory movements of speech organs.

syllables, as minimal structured articulatory units, that which may be said to constitute the locus of PPI, linking the physiological basis of speech with the phonological system of a language.

Syllables are then broken into smaller segments, on which phonetics and phonology may operate independently, as well as organized into larger units (including the suprasegmental level); as is shown in Figure 1 above. But these are all interconnected only via syllabic structure, and it is precisely here that the concept of basis of articulation emerges as a connecting tissue between phonetics and phonology. Again, this is, very roughly, indeed—without much theoretical pretension, but for the sake of illustration only—schematized in Figure 2.

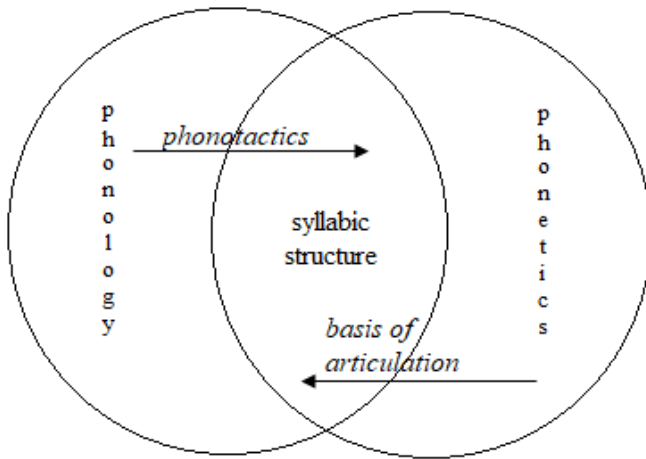

Figure 2. Syllabic structure as the locus of phonetics-phonology interface

4. CONCLUSION

For the concept of basis of articulation, this is good news. It means that this rather vague and “not strictly scientific” notion (albeit a quite useful one, e.g. in applied phonetics or in research on language contact) could be successfully redefined so as to gain a more solid and realistic grounding. At the same time, it can shed new light on other phenomena of theoretical and practical significance, such as the nature of the phonetics-phonology interface.

This is also an example of a productive interchange between various traditions of linguistic thought. As a concept initially defined in German and English phonetics (by Sweet, Sievers, Viëtor, Jespersen etc.), basis of articulation has benefited greatly from insights in Slavic structural phonology and phonetics and was successfully applied in a variety of research studies.

REFERENCES

- Borissoff, C. L. 2012. Basis of articulation or articulatory setting? *Speak Out! The Newsletter of the IATEFL Pronunciation Special Interest Group* 46, 9–13.
- Božović, Đ. 2016. Artikulacione baze u kontaktu: sociofonološki aspekti. [Articulatory settings in contact: sociophonological aspects]. *Anali Filološkog fakulteta* 28(1), 305–326.
- Božović, Đ. 2020. Lingvistički markeri regionalnog identiteta: pogled iz štokavskog. [Linguistic markers of regional identity: A view from Serbo-Croatian]. In V. Polovina and B. Kovačević (eds.) *Applied Linguistics Today: Language, Literature and Interdisciplinarity*. Belgrade: University of Belgrade, Faculty of Philology, 47–76.
- Bugarski, R. 2003. *Uvod u opštu lingvistiku*. [Introduction to General Linguistics]. Beograd: Čigoja/XX vek.
- Drachman, G. 1973. Phonology and the Basis of Articulation. *Die Sprache* 19, 1–19.
- Gudurić, S. 2009. La base articulatoire et le crible phonologique: le cas de sujets serbophones. *Filološki pregled* 36(2), 275–283.
- Hale, M. and C. Reiss 2000. Language as cognition. In N. Burton-Roberts *et al.* (eds.) *Phonological Knowledge: Conceptual and Empirical Issues*. Oxford: Oxford University Press, 161–184.
- Honikman, B. 1964. Articulatory settings. In D. Abercrombie *et al.* (eds.) *In Honour of Daniel Jones*. London: Longman, 73–84.
- Jenner, B. 2001. Articulatory setting: genealogies of an idea. *Historiographia Linguistica* 28, 121–141.
- Kašić, Z. 1998. Slogovi i konsonantski skupovi u artikulacionoj bazi srpskog jezika. [Syllables and consonant clusters in the articulatory base of the Serbian language]. *Beogradska defektološka škola* 1, 101–109.
- Kašić, Z. 2000. Segmentna i suprasegmentna organizovanost govora. [Segmental and suprasegmental organization of speech]. In S. Golubović and Z. Kašić (eds.) *Segmentna i suprasegmentna organizovanost govora i poremećaji fluentnosti*, Beograd: Društvo defektologa Jugoslavije, 9–62.
- Kašić, Z. and J. Đorđević. 2009. Ostaci automatizma artikulacione baze kao forenzički markeri. [Remnants of articulatory basis' automatism as forensic markers]. In *Proceedings of ETRAN 2009*, Vrnjačka Banja, AK4.1-1-4.
- Kedrova, G. and C. L. Borissoff. 2013. The concept of 'basis of articulation' in Russia in the first half of the 20th century. *Historiographia Linguistica* 40, 151–197.
- Kelz, H. P. 1971. Articulatory Basis and Second Language Teaching. *Phonetica* 24, 193–211.
- Kingston, J. 2007. The phonetics-phonology interface. In P. de Lacy (ed.) *The Cambridge Handbook of Phonology*. Cambridge: Cambridge University Press, 401–434.
- Laver, J. 1978. The concept of articulatory settings: an historical survey. *Historiographia Linguistica* 5, 1–14.
- Malmberg, B. 1963. *Phonetics*. New York: Dover.
- Miletić, B. 1952. *Osnovi fonetike srpskog jezika*. [Basics of Serbian phonetics]. Beograd: Znanje.
- Ohala, J. 2003. The phonetics-phonology interface. In M. J. Solé *et al.* (eds.) *Proceedings of the 15th International Congress of Phonetic Sciences*, 277–280.

Ohala, J. 1990. There is no interface between phonetics and phonology: a personal view. *Journal of Phonetics* 18(2), 153–171.

Peco, A. and Ž. Stanojčić. 1972. *Enciklopedijski leksikon: mozaik znanja: Srpskohrvatski jezik*. [Encyclopedic Lexicon: Serbo-Croatian Language]. 9 vols. Beograd, Interpres.

SUMMARY

BASIS OF ARTICULATION AND THE PHONETICS-PHONOLOGY INTERFACE

The notion of *articulatory basis* or *setting* has acquired very diverse definitions and interpretations over the course of history of phonetic research, in various schools of phonetics and phonology, or even with different authors (see, e.g. Laver 1978; Jenner 2001). For some, it is even questionable if 'basis of articulation' actually exists. For others, however, it is an indispensable tool for explaining various phonetic and phonological phenomena, including their application in a number of professional domains, e.g. from second language teaching to forensic speaker identification.

In this paper, we present a review of different approaches to basis of articulation in phonetic literature, with a focus on its understanding in Slavic linguistics (cf. also Kedrova/Borissoff 2013) and our own research (e.g., Kašić 1998, 2000; Božović 2016, 2020). In particular, we show how the understanding of basis of articulation has evolved from the “*sum* of speech habits” to the “*system* of speech habits”, thus linking the physiological basis of speech with the phonological system of a language and providing a window for a better understanding of the phonetics-phonology interface.

KEYWORDS: basis of articulation, syllable, phonetics-phonology interface.

ARTICLE INFO:

Original research article

Received: November 2, 2020

Revised: May 17, 2021

Accepted: August 27, 2021

DOI: <https://doi.org/10.18485/philologia.2021.19.19.2>

UDK: 811.163.41'282.4(497.5)

811.163.41'34

■ OSNOVNE FONOLOŠKE OSOBINE GOVORA SRBA U RAVNIM KOTARIMA (SELA DONJE BILJANE I LIŠANE TINJSKE)

MILICA ŠKORIĆ¹

Univerzitet u Beogradu

Filološki fakultet

Beograd, Srbija

Predmet ovog rada predstavlja fonološki sistem govora Srba na prostoru severne Dalmacije, u regiji Ravni Kotari. Analiziraju se vokalski, konsonantski i prozodijski, preciznije akcenatski sistem u selima Donje Biljane i Lišane Tinjske, koje pripadaju središnjem području Ravnih Kotara. Cilj rada je da se opišu osnovne fonološke karakteristike u govoru pravoslavnog stanovništva ovog regiona i postave okvirne vrednosti za složenije istraživanje, s obzirom da je ovo ogranak istočnohercegovačkog, odnosno (istočno)hercegovačko-krajiškog govornog tipa, i to onaj o kojem nema detaljnijih podataka u našoj dijalektologiji. Poznaje četvoroakcenatski sistem i postakcenatske dužine, odlikuje se čestim asimilativnim i redukcionim procesima. Primenom metode intervjua, vođeni su razgovori sa Srbima naseljenim u ova dva sela, a zatim je audio-korpusna građa sistematizovana u odgovarajuće kategorije i potom deskriptivno obrađena. Rezultati utvrđuju pripadnost ovog (i)jekavskog novoštokavskog govora gorepomenutom govornom tipu, i preciziraju njegovu poziciju u okviru severozapadnog ogranka s obzirom na neke tipične systemske osobine koje ga razlikuju od jugoistočnih istočnohercegovačkih govora (poput rezultata asimilacije vokalske grupe *-ao-* ili zamene dugog jata).

Ključne reči: dijalektologija, novoštokavski (i)jekavski, istočnohercegovački govorni tip, vokalizam, konsonantizam, prozodija, Ravni Kotari, Donje Biljane, Lišane Tinjske.

1 Kontakt podaci (Email): milicasmk@gmail.com

1. UVODNE NAPOMENE

Geografski prostor Ravnih Kotara prostire se u oblasti severne Dalmacije u današnjoj Hrvatskoj. Na sever-severoistoku protežu se do Bukovice, Novigradskog i Karinskog mora i Benkovca, administrativno pripadajući potonjem gradu, koji je do 1996. godine imao status opštine. Sam Benkovac se nalazi na prelazu između Kotara i Bukovice, te jedan njegov deo zalazi i u bukovički prostor. Dalje se Ravni Kotari protežu do skradinskog zaleđa na istoku, južnom linijom prateći donji tok reke Krke i priobalni pojas ka Zadru, obuhvatajući zadarsko zaleđe na zapadu². U okviru dalmatinskog primorja Ravni Kotari su poznati kao plodno tlo izuzetno bujne vegetacije, što je tokom istorije uticalo na razvoj poljoprivrede kao primarne privredne delatnosti. Otuda im i epitet „mala Kalifornija“. Takav status velikim delom duguju činjenici da se nad ovim prostorom ukrštaju različite klimatske i geografske zone: kontinentalna klima u ravničarskom delu, mediteranska u priobalju, te klima planinskog ogranka sa velebitkog masiva.

Lingvistički gledano, Ravni Kotari, naročito prostor oko Zadra, izdvajaju se po svojoj zanimljivoj jezičkoj situaciji. Na jugozapadnom i zapadnom delu hrvatske obale oslanjaju se na delove južnog ogranka čakavskog dijalekta, dok je prelaz ka kontinentalnom delu osobit po štokavskom dijalektu i to po novoštokavskim govorima ikavskog i (i)jekavskog narečja, a preciznije, po mlađem ikavskom i istočnohercegovačkom, odnosno (istočno)hercegovačko-krajiškom govornom tipu. Potonjem, kao njegov severozapadni ogranak, uz govor Bukovice, Like, te Banije i Korduna i zapadne Bosne³, pripada i govor pravoslavnog stanovništva u Ravnim Kotarima. To vidimo na osnovu osobina koje severozapadne krajeve izdvajaju u odnosu na jugoistočne, poput jednosložne zamene dugog jata pod dugouzlaznim akcentom, asimilacije i sažimanja grupe *-oo-* u korist prvog vokala⁴ (Ivić 1994: 133; Ivić 2001: 177–179; Okuka 2008: 58). Prema M. Dragičeviću, čak se i ova severozapadna skupina govora može podeliti na zapadnu i istočnu, pri čemu bi ravnokotarski govor pripadao zapadnoj, kada se osim prethodno navedenih osobina dodaju i promena *o > u* uz nazale ili gubljenje inicijalnog

2 Na osnovu analize na terenu i podataka koje su pružili informatori, osim spomenutog Benkovca, u okvir Ravnih Kotara, a shodno gore navedenim graničnim pojasevima, spadaju i sledeća naselja – Banjevci, Benkovačko Selo, Bila Vlaka, Bičin, Bratiškovci, Bribir, Budak, Buković, Vačani, Velim, Velika Glava, Vukšić, Gačelezi, Gornja Jagodnja, Gornje Biljane, Gornje Ceranje, Gorice, Gračac (Skradin), Donja Jagodnja, Donje Biljane, Donje Ceranje, Donji Kašić, Donji Lepuri, Dobra Voda, Dubravice, Žažvić, Ždrapanj, Zagrad, Zapužane, Zemunik Gornji, Zemunik Donji, Ičevo, Islam Grčki, Kakma, Kožlovac, Kolarina, Korlat, Krković, Kula Atlagić, Lađevci, Lišane Ostrovičke, Lišane Tinjske, Lovinac, Međare, Miranje, Morpolača, Murvica, Nadin, Novigrad, Ostrovica, Paljuv, Pakoštane, Perušić Benkovački, Piramatovci, Plastovo, Poljica, Podlug, Polača, Popovići, Posedarje, Pridraga, Pristeg, Prović, Radošinovci, Rašević, Rupe, Skradin (zaleđe), Skradinsko Polje (neki informatori ih smeštaju u bukovički prostor), Smilčić, Smoković, Sonković, Stankovci, Tinj, Tribanj, Cicvare, Crno, Crljenik, Čista Velika, Čista Mala, Šopot itd. U ovoj skupini naselja, Novigrad se, prema hrvatskoj literaturi, izdvaja kao svojevrsna čakavska oaza (Šprljan 2020: 373).

3 Tu mislimo na njen jugozapadni deo.

4 Ova alternacija je poznata i u krajnjem delu jugoistočnog areala u Crnoj Gori (Ivić 1994: 133).

j u oblicima poput *èsam*, *èdan* i slično (Dragičević 1986: 227)⁵. Kada su u pitanju dosadašnja jezička istraživanja govora Srba u ovom predelu, do sada je rezultat sveden na komparativni rad I. Magaša (2019) koji je ispitivao govor Donjih Biljana u odnosu na govor susednog sela Škabrnja, u kojoj živi katoličko, ikavsko štokavsko stanovništvo. Pavle Ivić je 1987. godine objavio rad „O poreklu ijekavskog govora u benkovačkom kraju“, a kako smo spomenuli da deo Benkovca geografski zalazi u bukovičke prostore, ovaj rad se, imajući za predmet govore iz severne Dalmacije, odnosi na Bukovicu, ali ne i na Ravne Kotare. Kada su u pitanju severnodalmatinski govori, oni u našoj dijalektologiji važe za neke od najmanje ispitanih (Ivić 1987: 157). U *Srpskim dijalektima*, pišući o „sjevernodalmatinskom poddijalektu“, M. Okuka (Okuka 2008: 82–85) ovaj prostor takođe primarno vezuje za bukovičke krajeve, odnosno sve istaknute glavne odlike severnodalmatinskih govora vezuje za one koje su potvrđene u govoru Bukovice, ne i u ravnokotarskom susedstvu, što ne znači da date osobine nisu nužno slične ili istovetne. Ž. Bjelanović se u svom članku iz 1977. godine bavio kontaktom između štokavskih (i) jekavaca i čakavaca na severnodalmatinskom prostoru, i to na materijalu morfoloških kategorija⁶. Do sada nam nije poznat nijedan rad kojim su se ispitivali isključivo (i) jekavski govori Ravnih Kotara. Isto tako, ne postoji ni odgovarajući monografski opis⁷. Jedan od razloga su i trenutna nepotpunost etnografske i istoriografske građe, sa katkad podvojenim rezultatima o starosedelačkoj, odnosno naseljeničkoj prirodi srpskog stanovništva. Imajući u vidu nedostatak i nekonzistentnost podataka, ovde nam nije prepušteno dovoljno mesta za detaljne analize tog tipa, što u ovom trenutku i prevazilazi lingvističke potrebe rada.

Za predmet ovog rada uzeli smo u obzir govor sela Donje Biljane i Lišane Tinske, koji se nalaze u okviru središnjeg ravnokotarskog geografskog područja. Lišane Tinske su selo koje se nalazi na udaljenosti od deset kilometara od svoje upravne jedinice Benkovac, a za Donje Biljane ta razdaljina je u proseku četrnaest kilometara, s obzirom da se ovo selo pruža u dužini od oko osam kilometara. Takođe, ono se sastoji od pet zaselaka (Trljuge, Veljane sa Veljanskom kosom, varoš Devića i varoš Škorića). Oba sela su do 1991. godine bila skoro potpuno naseljena srpskim stanovništvom. Poređenja radi, na osnovu popisa iz 1991. godine, u selu Donje Biljane živeo je 1051 stanovnik, a u

5 Mnoge od ovde pomenutih osobina nisu ograničene samo na istaknute govore. Zapadnohercegovački govori takođe poznaju *-ao- > a* i *o > u* (Peco 2007: 302–303). Promenu *o > u* uz nazale poznaje i zmijanjski govor (Petrović 1973: 30). Jednosložna zamena dugog jata bliska je u izvesnoj meri i centralnim hercegovačkim govorima (Dragičević 1986: 228; Peco 2007: 304).

6 Predmet rada su neizjednačeni oblici dativa, lokativa i instrumentala množine kao arhaična dijalekatska crta. Autor raspravlja o objašnjenju kojem su se priklanjali drugi naučnici (npr. M. Stevanović i P. Ivić), a to je da je data deklinativna osobina rezultat čakavskog uticaja. Uzimajući u obzir jezičke i vanjezičke faktore, Bjelanović opovrgava tezu o „supstratno-superstratnoj interakciji“, te ističe da su štokavski (i)jekavci, kao migraciona struja, napustili prostore istočno i severno od Neretve pre nego što su novoštokavske inovacije obuhvatile i deklinaciju pomenutih oblika (Bjelanović 1977: 50–52).

7 Do sada su monografski ili na nivou pojedinačnog rada ispitivani svi drugi govori severozapadnog ogranka. Obradeni su govori Bosanske krajine (Petrović 1973; Dešić 1976), govor Banije i Korduna (Petrović 1978), kao i (i)jekavski lički govori (Dragičević 1986). Iako nije monografija dijalekatskog opisa Bukovice, vredna je pomena *Antroponimija Bukovice* Ž. Bjelanovića (2012). O ovim prostorima je pisala i J. Ivaniš (2021).

Lišanima Tinjskim⁸ živila su 352 stanovnika. Prema rezultatima popisa Državnog zavoda za statistiku RH, deset godina kasnije i DB i LT su imale manje od 20 stanovnika – 13 (DB), odnosno 15 (LT). Prema popisu iz 2011. godine, taj broj je u DB uvećan na 102, a u LT na 97 stanovnika. Popis za 2021. obaviće se tokom septembra i oktobra 2021, te se nakon tog perioda mogu očekivati podaci koji odgovaraju trenutnoj situaciji. Situacija koju danas zatičemo na terenu jeste da je za versku i nacionalnu pripadnost tamošnjeg stanovništva, i po samoj njegovoj tvrdnji, distinktivan refleks jata. Pravoslavno stanovništvo koristi se (i)jekavskim štokavskim izgovorom, dok je za govornike katoličke veroispovesti tipičan ikavski štokavski. Geografska raspoređenost sela najčešće je takva da se naizmenično jedna do drugih nalaze sela sa Srbima i/ili Hrvatima⁹. U takvoj situaciji bi se mešanje crta moglo očekivati¹⁰. Međutim, do međusobnog uticaja ne dolazi sistemski, a ukoliko se neka jezička osobina i pojavi, pokazaće se – inferiorna je u odnosu na učestale oblike, te ne ugrožava dijalekatsku kategorizaciju lingvističkih crta. Materijal će pokazati da se osobine iz oba sela čiji govor ispitujemo poklapaju. Kako govori nisu skloni radikalnom mešanju crta, i kako su u obzir uzeti govori središnjeg ravnokotarskog prostora, koji se fizički oslanjaju na preostala naselja istovetnog geografskog ambijenta, pretpostavljamo da će jezička analiza govora reprezentativno prikazati neke osnovne fonološke osobine govora Srba u Ravnim Kotarima. Razlog za opis tipičnih karakteristika ovog govora leži u činjenici da je potreba za detaljnijom deskripcijom nužno predodređena većom dijalekatskom građom, što bi, nadamo se, u budućnosti omogućilo da se ovom govoru pristupi u širem i detaljnijem obuhvatu.

Kada je u pitanju informatorska reprezentativnost, kakvom je tradicionalna dijalektologija podrazumeva, zbog istorijskih previranja na ovom prostoru, nije bilo moguće naći govornike koji su sve vreme boravili u DB i LT. No, da bi taj nepovoljan faktor bio ublažen, našli smo govornike koji bi bili najbliži neophodnoj kategoriji ljudi. Za potrebe ovog rada pronašli smo pet informatora u njihovoj osmoj, odnosno devetoj deceniji života. U pitanju su R. Jokić (1934), Z. Ševo (1937), M. Škorić (1938), Ž. Ševo (1940) i Lj. Škorić (1949). Svi oni su do 1995. godine živeli u svojim matičnim selima. Tokom izbeglištva, oni su aktivan i svakodnevni kontakt i dalje imali sa svojim zemljacima. Svako od njih je proveo ne više od deset godina van svojih rodnih mesta, a u prvoj deceniji 21. veka vratili su se nazad na svoja prvobitna prebivališta. Njihova neposrednost u komunikaciji i spremnost na saradnju bili su činioci od posebnog značaja da se dijalekatski materijal prikupi u optimalnoj količini. Zbog toga je primenjeni metod intervjuja često zalazio u sfere spontanih razgovora, što je bilo od velike važnosti za nas, kako bismo došli do fonoloških odlika prikladnih za analizu. Govornici su snimani u njima podesnom okruženju tokom uobičajenih dnevnih aktivnosti, a važnim faktorom smatramo i činjenicu da je autorka govornike već poznavala, što je olakšavalo tokove

-
- 8 U daljem tekstu koristićemo se akronimom DB za Donje Biljane, te oblikom LT za Lišane Tinjske.
- 9 Etnička kompaktnost je česta u većini sela, no posle ratnih zbivanja tokom devedesetih godina prošlog veka slika se u znatnoj meri izmenila za srpsko stanovništvo. Nakon progona iz 1995. godine veoma mali broj Srba se vratio na te prostore, a oni koji jesu mahom su ljudi starijeg doba (> 70).
- 10 Ovo napominjemo u značenju onih crta koje se tiču refleksa jata. Ispitivanja odnosa u govorima sela Donjih Biljana i Škabrnje pokazuju da postoji poneka osobina koja im je zajednička, kao što je identičan rezultat jotovanja grupa (*st'/*sk' > št), no veći je broj sistemskih razlika (Magaš 2019: 377, 388).

razgovora. Govor je sniman pomoću diktafona *Sony ICD-PX240* uz opciju *super high quality mode*, a zatim su ekscerpirane najučestalije osobine iz sakupljene dijalekatske građe. Sakupljenu fonološku građu rasporedili smo u tri segmenta, koje ćemo u radu predložiti sledećim nizom – vokalizam, konsonantizam i prozodija.

2. VOKALIZAM

Vokalski sistem (i)jekavskih ravnokotarskih govora poznaje svih pet kardinalnih vokala *i, e, a, o, u*. Artikulacija u našoj građi odgovara onoj koja postoji u našem književnom jeziku, zatvorenost i otvorenost vokala se nije pokazala sistemski aktivnom pojavom, mada je sporadično prisutna. Razlika u odnosu na književni jezik zasnovana je na različitim redukcijama i supstitucijama.

Svakako, kako je to i u drugim (i)jekavskim govorima, i ovde je pitanje jata jedno od centralnih za razumevanje vokalizma. Na mestu nekadašnjeg dugog i kratkog jata susrećemo se sa raznolikim rešenjima, što okolnosti do kojih do zamena dolazi može činiti složenim. Prema distributivnim pravilima književnojezičke norme, kratko jat je dalo jednosložnu zamenu (*pjěvati, sjěna, bjěžali; djěčica, svjědok, nadživjeti, djevòjčica*). U odnosu na očekivanu dvosložnu zamenu *ije* u dugim slogovima, ovde se skoro bezizuzetno pokazalo da reči sa dugim jatom imaju jednosložnu zamenu (*rjěšila, vrjěme, djěliti, pjěvac; vjěsti, cjěli, svjět*). Određeni primeri u kojima je vršeno jekavsko jotovanje takođe svedoče o jednosložnoj zameni (*mljěko, ljěčiti; snjěg, ljěvā, ljěk; dùnjěti*). Jednosložna zamena jata sa dugim *je*, a na mestu dugog *e* u ekavskom izgovoru kod imenica ženskog roda u genitivu množine dala je književno *vjērā* ili *mjērā*. Na osnovu prikupljene građe ne možemo potvrditi da li se isto dešava i sa oblicima glagolskog priloga prošlog, s obzirom da materijal za ovaj rad ne beleži taj oblik u govoru informatora. Negacija pomoćnog glagola *jěsam* karakteristična je po tome što samo treće lice jednine ima oblik sa ikavskim refleksom (*njje*), dok svi ostali oblici u paradigmi imaju oblike dobijene jekavskim jotovanjem (*njěsam, njěsmo, njěsu*). Sporadično se javljao oblik sa dvosložnom zamenom i dugouzlaznim akcentom na drugom delu refleksa (*nijěsu*). Oblici od starog *ně* kao što su *někad, něšto/a, něka*, primeri su sa doslednom ekavskom formom. Sekvenca *rě* podjednako dobro čuva ekavizme (*srěća, brěgovi, srětati, grěška*). Kao predlog *prě* je dalo oblik *prijě*. Čest je oblik *dvije*, a sporadično se uz njega javlja i *dvī*. Kod jednog govornika zabeležili smo oblik *srěća*, iako koristi ovakve oblike reči sa ekavskom zamenom, što potvrđuju primeri identične imenice u drugim deklinativnim oblicima (*srěčōm, srěču*). Očekivano, ikavizmi koji su fonološki uslovljeni (ispred *j, lj i o < -l*) predstavljaju uobičajene oblike u govoru naših informatora (*pòsijati, grījati, živio*¹¹, *ùspio, htīo, vīdio, biljeg, nēd'lja*). Dosledni su oblici *dīd* i *dīdo*, međutim ovde u obzir treba uzeti ekspresivnost izražavanja informatora, jer su ovakvi oblici uvek bili izgovarani sa izvesnim emotivnim nabojem. Sekundarni jat potvrdili smo samo u obliku *kùmpijer*.

Vokal *ije* u odnosu na sve ostale u sistemu najizloženiji redukcijama koje se kreću od delimične do potpune. Primeri u kojima se ovaj glas potpuno gubi u medijalnoj poziciji

11 Ikavizmi se ovde analoški prenose i na ženski i srednji rod, kao i na množinske oblike, pa tako – *živ'la, vīd'lo*.

jesu reči gde je dati slog neakcentovan (*nèkolke, nè vdīm, vīdla, rádlo, prežīvl'i, naplātla, žīvlo, čètri, varènke, rá'ti, lisca, živòtnje*), međutim to nije isključivo, pa tako postoje i oblici gde se u datim okolnostima vokal *i* dalje u izvesnoj meri opaža (*pòb'lo, bác'la, príl'čno, kúp'lo, polúd'la, zàrat'lo se*). Akcenat se ovde nije pokazao uticajnim faktorom za ovu pojavu, ali deluje da se, iako ne isključivo, ovaj vokal delimično redukuje kada u svom okruženju ima sonant *l* uz neki opstruent. Uobičajeni oblici veznika *niti, ali, ili*, kao i rečice *li* jesu oni i bez finalnog *-i* (*nit prīčā, al čūjēm, il rēci, bi l rēkā*), ali i sa njim (*niti znām, ali kážē, ili ōn, je li mōgūće*). U oblicima potencijala, ukoliko sledeća reč ne počinje plozivom, oblik pomoćnog glagola *bīti*, najčešće nema krajnje *-i* ili se ono delimično redukuje: ne *b mūgle, jā b' stā, tī b rēkla*. Finalno *-i* u infinitivu je stabilno (*pīti, pòčēti, ūspjeti*). Primer *kòd Zədra* pokazuje da redukcijama mogu biti skloni i drugi glasovi, te da one mogu biti kvalitativne prirode.

Retki su slučajevi u kojima je *a* zatvorenije artikulacije, a oni zabeleženi pokazuju da se zatvaranje odvija prevashodno u neakcentovanim slogovima (*ōša^omsto, òba^oveze¹²*). Uobičajen je otvoren izgovor ovog vokala (*livada, dōgađaj, sēdam, ōsam¹³*). Naša građa beleži i određene primere u kojima se vokali supstituišu, pa otuda oblici poput *djētolina* (*e > o*), *genarácijāmā* (*e > a*), *òjme* (*a > o*). Iako su govori severozapadnog ogranka vrlo osobiti po zamenama vokala, smatramo da bi naš materijal morao biti sadržajno obilniji da bismo jasnije mogli uvideti da li je svaka od reči sa zamenjenim glasom tipičan primer za pojavu supstitucije ili se u nekim situacijama radi o leksikalizovanim formama. Promena *ra > re*, u vezi sa karakterističnim primerima *vrábac, rásti i krádēm*, potvrđuje nam da i govor ravnokotarskih Srba pripada trećoj Ivićevoj zoni, s obzirom na prisutnost isključivog *rēbac/répca*, ali da promena ne obuhvata *rásti i krádēm*. Progresivna asimilacija vokala grupe *-ao-* u radnom glagolskom pridevu m. r. jednine, praćena je sažimanjem grupe *-aa-* u korist prvog vokala: *rēkā, prōšā, imā, dòšā, mōgā, spāvā, glēdā, ōstā, zāklučā, dōvezā, dírā, pòbjegā, zastúpā*. Promena je dosledna i kada je prvi vokal nosilac akcenta: *pā, dā, krā*. Imenice sa finalnom grupom *-ao-* u nom/akuz. jednine istog su oblika: *pōsā, kōtā*. Kada je u pitanju poredbeni veznik *kao*, tipično se vrši regresivna asimilacija, pa se javlja oblik *kō*. Pored ovog vrlo je čest i oblik *ki*. Grupa *-ae-* pojednostavljuje se u korist drugog vokala, pa tako imamo *jedānēs, trínēs, pētnēs*. Tipično je nevršenje alternacije nepostojanog *A* u deklinativnoj paradigmi imenice *pās*: *pàsā, pàsū, pàse, pàsom, pàsima*. *Nāšōga, trēčōga, vāšōga* potvrđuju prisustvo pokretnog *a*, u istoj meri u koje se ovi oblici mogu javiti i bez njega.

Kada je u pitanju vokal *o*, možemo potvrditi da oblici zbirnih brojeva *čētvoro, pētoro, sēdmoro* ovde glase *čētvoro, pētero, sēdmero*. Ako izuzmemo individualne nesistemske varijante, poput one sa oblikom *sū tīm*, u jednom primeru njegova artikulacija bila je zatvorenija kod svih ispitanih govornika (*mō^užda*). Od posebnog je dijalekatskog značaja njegova promena u vokal *u* kada se nađe u sonantskom okruženju (prvenstveno nazalā) ili u pojedinačnim rečima stranog porekla – *ūni, ūnū, ūnde, ūnō, ūnde, mūgle, mūgli, donūsiti, dūnjī, dūnjēti, dūnio, ūna, ūn, mūrāš, mūzak; brūnza, brūnzu*. Uz sonant

12 Kod I. Magaša nailazimo i na oblik *òboveze* (Magaš 2019: 367).

13 Kod jedne govornice (R. Jokić) vokal se u imenovanju ovog broja i predloga sa radikalno zatvara, pa se javljaju oblici *ōsum* i *sū njim*, na jednom mestu i *sò tīm*. Pojava nije dosledna i kada je informativni fokus usmeren na ove reči, one se izgovaraju sa standardnim *a*.

r u rečima stranog porekla beležimo i primer *dòktur*, međutim javljaju se i oblici sa nezamenjenim vokalom *direktor*¹⁴, *direktorom*. Promeni *o > a* posvedočili smo u pridevu *něšta*. Elidiranje inicijalnog *o* tipično je za oblike nekih pridevskih zamenica i priloga sa istom osnovom: *vâmō, vākō, nākav, nōlikō, vōlikē*. Finalnog *-o* nema u obliku *neg, svāk*.

Finalnu grupu *-eo-* u radnom glagolskom pridevu m. r. jednine takođe odlikuju progresivna asimilacija, te sažimanje: *pōpē, ūzē, pōčē*. Kao što smo već spomenuli, tamo gde je prisutna sekvenca *-bo-*, ona je kao fonetski rezultat dala oblike sa ikavizmom u skladu sa normom (muški rod jednine) i u suprotnosti s njom (ženski i srednji rod jednine, te svi množinski oblici analoškim procesom). Pokretno *e* karakteristično je za primere kao što su *sàde, kàde, tōme*. Kao, što smo već pomenuli, zabeležen je i primer gde se na mestu *e* nalazi vokal *o* (*djětolina*). U vezi sa ovim, važno je istaći i pojavu od morfonološkog značaja u vezi sa pridevskim, u našem slučaju konkretno prisvojnim zamenicama sa osnovom na prednjonepčani konsonant. One čuvaju nastavke starih tvrdih osnova, tako da do preglasne alternacije ne dolazi¹⁵, pa se javljaju oblici *nāšōg, vāšō, vāšōm*. U građi se javljaju i oblici ovih zamenica sa pokretnim *e* (*vāšōme, nāšōme*). Paralelno se javljaju i sa i bez finalnog *-e* oblici pomoćnog glagola *jēsam – jēst/jēste/ēste/jēst*.

Kada je o vokalu *u* reč, u našoj građi se kao karakteristični izdvajaju primeri sa njegovim ispadanjem u sandhiju (*ako-s rēkli, čūli-s ūni, kākō-ć jâ, đē-ć kázati*). Javlja se često kao pokretni vokal i kod pridevskih prisvojnih zamenica (*nāšōmu, vāšōmu*). Sistemsko je obeležje kao rezultat nastao promenom vokala *o*, kada on dođe u kontakt sa nazalom, ređe sonantom *r*.

3. KONSONANTIZAM

Realizacija strujnog *h* takva je da beležimo primere se njegovim gubljenjem i u inicijalnoj i u finalnoj poziciji reči: *ōcete, ōčeš, rāna, rāniti, lādno, iljadu, i, ljēpī, čūdñī, ōdmā, rēko*. U medijalnoj sekvenci *-hv-* ovaj suglasnik najčešće nije prisutan (*dōvatē, ūvatio, ūvatila*). Prisutno je u primerima kao što su *kūhinja, hrānio, hōdalcom* i *shvātiti*. Kada se supstituiše, na njegovo mesto dolaze *j* (*māčija*), *k* (*vr kōvñī*), *v* (*krŭv*). Usamljen je primer *kūžina*, verovatno leksički prilagođen prema italijanskom *cucina*. Ovog vokala nema u finalnoj poziciji ni u zameničko-pridevskoj deklinaciji, kada se u genitivu množine, umesto očekivanih nastavaka, čuvaju stari tvrdih osnova, i to oni koji su pod uticajem imeničkog nastavka umesto *-ije-* razvili *-ija-*: *siromāšñijā, mlādijā, vōjničkijā, ūnijā, njēgovijā*. Što se tiče strujnog *f*, u našoj građi on se pokazuje kao sistemski očuvaniji u odnosu na *h* ili je zamenjen sonantom *v*: *filozōfija, fāmīlija, fāktički, frīško, frīganā, ali āsvalt, káva*¹⁶.

Gubljenje ploziva *t* i *k* u finalnoj poziciji česta je pojava: *pētnēs, pē, šēs, dvādsē, bōlēs*,

14 U radu I. Magaša postoji i varijanta ove imenice sa zatvaranjem artikulacije (Magaš 2019: 367).

15 Isto je i sa rednim brojem treći – *trēčōga, trēčōm*. Pridevi su, takođe, očekivano skloni čuvanju starih nastavaka (*nājmlādōga, lōšōme, vrūco*).

16 Magaš navodi dva primera gde je uočena supstitucija plozivnim *p* (*pārmī, pōvrigāš*) (Magaš 2019: 368). Naša građa nema ovu vrstu potvrde. Činjenica da u odnosu na drugi primer (*pōvrigāš*) imamo *frīganā*, može govoriti u prilog relativnoj nestabilnosti takve promene, pa i objašnjavati manjak primera za zamenu.

mlādōs, ùvjē, jōpē. Artikulaciona distinkcija među afrikatama potpuno je očuvana, tako da primeri odgovaraju onima koje očekujemo u glavnini ostalih istočnohercegovačkih govora i u književnom jeziku uopšte: *vōčākā, mēā, čātrūn, džāk*.

Položaj u reči, kao i priroda glasova koji ga okružuju predodređuju status sonantnog *j*. Inicijalno *j*- se gubi u primerima koji se odnose na oblike pomoćnog glagola *jēsam*, broj *jēdan* i njegove tvorenice, kao i prilog *jedva*: *ēste, è li, èsi, èsmo, èdan, èdanpūt, èdno, èdva*. Potvrđeni su i oblici bez gubljenja *jèdno, jèdnu, jèsmo, jèst*; primetno je da je u tim situacijama tempo govora bio usporeniji u odnosu na primere gde do gubljenja dolazi. Leksema *jōpē* skoro isključivo ima protetsko *j*. U sekundarnom statusu u punoj ili delimičnoj artikulaciji ovaj sonant se javlja u četiri primera (*kúpīo, dōbbijo, avīōn, avijōn*). Finalno *r* se dosledno gubi u nom/akuz. jednine u rečima *mātē* (: *mōja/mòju mātēr*) i *včē* (: *svākū včēr*). Sonant *v* je sklon redukciji u spoju *-vd-* iza kojeg sledi nekadašnje jat: *óđe*. U prethodnom pasusu potvrdili smo ga i kao supstitutivni element za frikative *h* i *f*. Kao jedna od osobenosti sonanta *l* ističe se njegov u izvesnoj meri palatalizovan izgovor kada se nađe ispred vokala *i*: *prežív'í, učút'í, vòl'ima* (< *vòlovima*). Vredni su pomena i dva primera u kojima uslov za umekšan izgovor nije ostvaren, ali se on ipak realizuje – iza vokala *i* (*bíl'o*), pa čak i iza vokala *a* (*pál'o*).

Kada je u pitanju jotovanje, uočavamo da se dosledno sprovode i novo i jekavsko kod nepčanih *l* i *n*: *vesélja, grānje, ljēto, ljepòtica, njéžnōs, njēmačkī, njési*. Raznovrsni su primeri za jekavsko jotovanje dentala: *pòcerati, dòcerati, čēla, đē, óđe, nēđe, svūđe*, no ono nije dosledno izvršeno – uvek je *djēver, djētolina, djēca, vđjeti, sjēme, kōzjōga*. Usneni se ne jotuju sem ako se ne radi o pozicijama sa jednosložnom zamenom jata, tamo gde je trebalo biti dvosložna (*mijéko / mjēra, vjēra, bjēžim, pjēsma*). Isti je slučaj sa odnosom *snjég* : *sjēsti, sjēkavac*. Oblici sa grupama *-bj-*, *-vj-*, *-pj-*, *-mj-* su uobičajeno književni, bar kada su u pitanju prve dve grupe koje naša građa potvrđuje (*grōblje, zdrāvlje*). Staro **st'* i **zd* daju *dvōrište, gōdište*, pa čak i *pūštiti; zvíždati, baždár'ti*.

Rotacizam že > *re* tipičan je za prezent glagola *mòci*: *nè mere, nè mereš, mòre*. Slog sa ovom grupom je katkad sklon ispadanju: *mūš, mēš*.

Susreli smo se i sa obezvučavanjem finalnih konsonanata u rečima kada se nađu na kraju govornog takta: *mūš* (< *mūž*), *lùksus, mlāt*.

Uproščavaju se suglasničke grupe *-dn-* i *-gnj-* u medijalnom položaju: *pòpanē, pānē, jānje*; medijalno *-kv-* takođe u primeru *brēska, brēske*. Vrlo je moguće i da ovde nije reč o uproščavanju suglasničke grupe, već je oblik obrazovan prema italijanskom *pescà*. Regularno se javlja *smōkva*. Inicijalne grupe *-pš-* i *-kč-* sklone su uproščavanju u korist drugog glasa: *šēnca, čēri*.

Kada je u pitanju gubljenje zvučnosti kod opstruenata, jednačenje suglasnika po zvučnosti se sprovodi dosledno unutar reči (*potpáliti, répca*) i u sandhiju i proklizi (*jēš poláko naspram jēž dòšā, òt kučē*).

Haploglogija je tipična za imenovanje kukuruza, te otuda oblik *kùruz*.

4. PROZODIJA

U Ravnim Kotarima se Srbi, očekivano, koriste četvoakcenatskim sistemom, koji se u najvećoj meri poklapa sa normom književnog jezika, što je i očekivano. Dakle, pored sva četiri akcenta za ovaj govor tipični su i kratki predakcenatski, odnosno kratki i dugi postakcenatski slogovi. Uočavamo i da je dugouzlazni akcenat ovde vrlo izrazite prirode. Jednosložne reči su nosioci silaznih akcenata (*krāj, pēt, dvā, mūž; sǎn, pās, rǎt*). Dvosložne i višesložne reči mogu imati uzlazne akcente na prvim i unutrašnjim slogovima, i odgovarajuće prateće dužine (*vōda, krēvet, plāfōn, ōtrov, prōljeće, sjēdēnje, gūstērna, filozōfija, tāvān, mūrvcāc, čātrūn; burāzer, prōzor, instalācija, trēsti; grōblje, pīvo, kūcā; kūca, višānjā, čēbād, gōdīšte, lītār, čōvjek, život, ōgrada, smōkva*). Kada su u pitanju silazni akcenti u unutrašnjim slogovima višesložnih reči, naša građa potvrđuje kako njihovo prisustvo (*apsolūtno, televīzija*) tako i reči sa sprovedenom metatonijom (*Jugoslāvija, dokūment, testāment*). Oblici *mēne, tēbe, sēbe* i *njēmu (njēga)* nemaju oblike prema normi, sa uzlaznim akcentima, već su njihovi prvi slogovi nosioci kratkosilaznog akcenta (*mēne, tēbe, sēbe, njēmu, njēga*). To će potvrditi metatonijska prenošenja na proklitiku.

Vrlo dosledan prenos na proklitiku jedna je od opštih karakteristika (i)jekavskog ravnokotarskog govora. Po pravilu, prenošenje se neće odvijati ukoliko je taj deo rečenične konstrukcije zbog semantičkog i informativnog značaja posebno intonativno istaknut. Međutim, u svim ostalim situacijama vrše se i staro, metataksično (a) i novo, metatonijsko prenošenje (b):

(a) *ū polje, zǎnogu, ū grōblje, ū grād, prēko mōra, ūza zīda, nǎzīd, zǎrēp;*

(b) *nā kuću, ū kuću, iz kuće, nā njemu, ōd mene, nā drugōg, ōd kuće, ōd smokve, kōd tebe, ū škōlu, sǎ tim, ū gradove, krāj nās, ōd nās, kōd vās, zǎ vās, ōd njega, ō dlan, ū Zadar, zǎ mene, dō tebe*. Akcenti se prenose i na veznike *i* i *ni*: *ī jā, ī baba, ī mene, nī tebe, ī tamo, nī vāmo*. Isto je i sa brojevima, pa otuda *dvā metra, trī godine, trī kila*. U vezi sa ovim oblicima, podjednako je frekventna pojava da, kada jednosložni brojevi dobiju status proklitike, kao rezultat metatonijskog prenošenja dobijemo dugouzlazni akcenat (*dvā metra, dvā dāna, trī sāta*). Kao svojevrsna okamenjena forma, s obzirom da je u našoj građi sistemski vezana za lične zamenice prvog i drugog lica, imamo i primere sa *zá me, ná te, zá te*¹⁷.

Kako je spomenuto u uvodnom delu o akcentu, prisutnost postakcenatskih dužina jedna je od tipičnih pojava u govoru koji ispituujemo, kako u domaćim tako i u rečima stranog porekla u velikom broju očekivanih kategorija (*plāfōn, sjēdēnje, gūstērna, mūrvcāc, čātrūn, gōvorīm; kūcā, škōlē, plātīm; višānjā, smōkāvā, čēbād, gōdīšte, mlādōs; dānā, ovācā*). Simptomatična je situacija sa glagolima prve, druge i četvrtre Stevanovićeve vrste. Radi se o prezentskim oblicima reči u kojima govornici skoro dosledno ne upotrebljavaju dužine, mada ima oblika i sa sačuvanim neakcentovanim kvantitetom, više u funkciji nesistemske varijante. U vezi sa time,

17 Magaš ističe slučajeve i poput *zá nas* i *zá vas*, dovodeći ih u vezu sa procesom analogije (Magaš 2019: 370). U našem materijalu, usled visoke frekventnosti pomenutih predložko-padežnih konstrukcija koje se odnose samo ona zamenicu prvog i drugog lica, kao i na to da su primeri sa množinskim oblicima imali dosledne prenose sa kratkouzlaznim akcentom, ne ostavlja prostor da se primer poput *zá nas* tretira kao uobičajen.

iz našeg materijala smo izdvojili sledeće primere: *vézem, vúčeš, obúčemo, trése; òru, zòvem* (ali i *zòvēm*), *pěče; čüjem* (ali i *čüjēm*), *năpije*. Kod glagola prve vrste u 3. licu množine prezenta, prisustvo dužine nakon dugouzlaznog akcenta je isključivo (*múzü, obúkū*).

Kada je u pitanju mesto akcenta, trenutna građa ukazuje na dve pojave koje se tiču povlačenja akcenta na prethodni slog. Jedna je u vezi sa prefiksiranim glagolima koji u prezentu imaju akcent na prvom slogu (*ràzbolī, izgładniš, pòželīm, òžedni; ispečem, dòzove*)¹⁸. Druga je u vezi sa izvedenim pridevima od imenica kao što su *medicina, ekonomija* i slično. Tu se javljaju oblici kao što su *mědicīnskī, ěkonomskī, dēmokratskī*, ali i *medīcīnskī, repùbličkī*. Takođe, ime Beograda govornici uobičajeno izgovaraju u formi *Běograd*.

5. MESTO (I)JEKAVSKIH RAVNOKOTARSKIH GOVORA U SISTEMU

Na osnovu do sada prikazanog materijala koji nam je građa pružila, (i)jekavski govori Ravnih Kotara potvrđuju svoju poziciju u sistemu istočnohercegovačkog, tj. (istočno)hercegovačko-krajiškog govornog tipa. Ideja o izradi ovog dijalekatskog opisa nije pretendovala na iscrpnost, stoga ne možemo biti isključivi u tvrdnjama o onim osobinama koje građa kvantitativno ne može podržati kao systemske sve dok istraživanje ne bi bilo složenije. No, uprkos tome, ono što od govora jeste dokumentovano pruža u izvesnoj meri mogućnosti da se osvrnemo na njega iz ugla ostalih koji pripadaju istom govornom tipu, i to na osnovu neki krupnijih odlika koje opravdavaju karakter opšteg. Jednosložnom zamenom dugog jata odlikuju se i bukovički govor (Ivaniš 2021: 436), govori zapadne i jugozapadne delove Bosanske krajine (Dešić 1976: 106), (i)jekavski lički govori (Dragičević 1986: 36–37), centralnohercegovački i severnohercegovački govori (Peco 2007: 300) spram npr. govora istočne Hercegovine koji su dosledni prvenstveno dvosložnoj zameni (*Ibid.*, 72, 74). Brojne redukcije neakcentovanog i predstavljaju tipičnu osobinu štokavskog severozapada, pa su tako prisutne i u Lici (Dragičević 1986: 69), zapadnobosanskim (i)jekavskim govorima (Dešić 1976: 61–66), Zmijanju (Petrović 1973: 40–44), Bukovici (Ivaniš 2021: 437). Progresivnu asimilaciju i sažimanje u vezi sa grupom *-ao-* u korist dugog *ā* u radnom glagolskom pridevu poznaju uglavnom zapadni i jugozapadni delovi Bosanske krajine (Dešić 1976: 75), (i)jekavski krajevi u Lici (Dragičević 1986: 75), kao i bukovički i zapadnohercegovački govori (Peco 2007: 302–303; Ivaniš 2021: 438). Ono po čemu je u Ravnim Kotarima ova promena specifična jeste njena stroga doslednost čak i u slogovima koji su bili pod akcentom ili u imenicama sa pomenutim vokalskim skupom u finalnoj poziciji. Promenu *o* u *u* kada se nađe kraj sonanta sa ravnokotarskim (i)jekavskim govorima takođe dele lički, zapadnobosanski i bukovički govori na prostorima gde se geografski oslanjaju jedni na druge (Dešić 1976: 42; Dragičević 1986: 54; Bjelanović 1987: 24 prema Dragičević 1986: 60; Ivaniš 2021: 437). Isto tako i zapadni pojas kordunske oblasti (Petrović 1978: 60), te neki delovi istočnih hercegovačkih i centralnih hercegovačkih govora (Peco 2007: 56–57, 341). Gubljenje inicijalnog *j-* šire je poznato na prostorima hercegovačko-

18 Ovdje spada i prezent glagola poput *dòněti – dònēsē, prinesēs*.

-krajšskog tipa (Vušović 1927: 21; Vuković 1938–1939: 42; Peco 2007: 85), no značajnija je doslednost tog gubljenja, a ona se primarno tiče severnodalmatinskih govora gde se uklapaju ravnokotarski i bukovički govor (Ivaniš 2021: 438), a zatim i lički, kordunski i zapadni i jugozapadni areal zapadnobosanske oblasti (Dešić 1976 144–148; Petrović 1978: 68; Dragičević 1986: 89–90; Peco 2001: 621). Potvrde o rotacizmu nalazi i Peco u nekim bosanskohercegovačkim govorima (Peco 2001: 616). Poznaje ga i Bukovica (Ivić 1987: 160), spominjani delovi Bosne (Dešić 1976: 199) i Lika (Dragičević 1986: 63). U izvesnoj meri poznaje ga i banijsko-kordunski pojas (Petrović 1978: 72). Akcenatske pojave od značaja ovde bi se mogle ticati onih oblika koji dele osobinu nepostojanja postakcenatske dužine u oblicima prezenta. Sumirajući dotadašnja ispitivanja drugih istraživača, B. Nikolić ukazuje na to da ova pojava zauzima širok areal i može se naći u pljevaljskom, nikšićkom, ortiješkom, kao i govoru Pive i Drobnjaka (Nikolić 1969: 156). Peco je evidentira i u drugim centralnim hercegovačkim govorima (Peco 2007: 350). Dalje se širi i na prostore Bosanske krajine (Dešić 1976: 210). Ista vrsta akcenatskog obeležja osobita je i za konavaoski govor (Kašić 1988: 117–119). Naravno, ova lista nije iscrpna, odavde joj se može dodati i problematika akcenta ličnih zamenica, desonorizacija finalnih suglasnika na kraju govornog takta, te pitanje o domašaju jekavskog jotovanja, da navedemo samo neke od njih. Ipak, za potrebe ovog rada izdvajamo je kao konačnu, ne bi li dala optimalan presek o osobinama koje (i)jekavski ravnokotarski govori dele sa ostalima istog tipa.

6. ZAKLJUČNE NAPOMENE

Cilj ovog rada bio je opis osnovnih fonoloških osobina govora Srba u Ravnim Kotarima, a sa njim i pokušaj da time postavimo izvestan okvir za detaljnija i obuhvatnija istraživanja. Izdvojene su karakteristike u vezi sa vokalskim, konsonantskim i prozodijskim sistemom. Za detaljnija ispitivanja od ključnog je značaja veća dijalektološka građa (više informatora i veći broj obuhvaćenih sela). Opširnijom građom omogućila bi se i iscrpnija kategorizacija uočenih pojava, kao i detaljnije proučavanje jezičkih nivoa koji nisu ušli u predmet ovog rada. Ništa manje, time bi se dobio materijal kojim bi se ovaj ispitivani govor precizno pozicionirao u odnosu na druge govore severozapadne skupine istočnohercegovačkih, tj. (istočno)hercegovačko-krajških govornih tipova. Pitanje je do koje mere i da li je uopšte u trenutnim uslovima tehnički sprovodivo akustičko istraživanje koje bi dalo jasniji uvid u određene fenomene, njihovu prirodu i sistemski obuhvat, što bi sasvim sigurno bilo dragoceno za srpsku dijalektologiju. Način na koji su o svojoj svakodnevnicu i budućoj perspektivi na ovim prostorima informatori govorili, kao i o većini stavova svojih potomaka o povratku u ova sela, ukazuje da je opstanak ovog govora upitan. Neophodnost njegovog opisa, tim pre, dobija na značaju.

LITERATURA

- Bjelanović, Ž. 1977. Novoštokavski govori sjeverne Dalmacije i čakavski supstrat. *Radovi Pedagoške akademije Split* 2, 47–56.
- Bjelanović, Ž. 2012. *Antroponimija Bukovice*. Zagreb: Srpsko kulturno društvo „Prosvjeta“.
- Dešić, M. 1976. Zapadnobosanski ijekavski govori. U P. Ivić (ur.) *Srpski dijalektološki zbornik XXI*. Beograd: Institut za srpskohrvatski jezik, 1–330.
- Dragičević, M. 1986. Govor ličkih jekavaca. U P. Ivić (ur.) *Srpski dijalektološki zbornik XXXII*. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti – Institut za srpskohrvatski jezik, 7–241.
- Ivaniš, J. 2021. Osnovne osobine govora Srba u Bukovici (severna Dalmacija): na primeru govora sela Žegara. U M. Kovačević i J. Petković (ur.) *Savremena proučavanja jezika i književnosti*, god. XII, knj. 1. Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet Univerziteta u Kragujevcu, 432–443.
- Ivić, P. 1987. O poreklu ijekavskog govora u benkovačkom kraju. U J. Medini (ur.) *Benkovački kraj kroz vjekove*, sv. 1. Benkovac: Narodni list / Zadar: Filozofski fakultet, 157–170.
- Ivić, P. 1994. *Srpskohrvatski dijalekti – njihova struktura i razvoj. Opšta razmatranja i štokavsko narečje*. Sremski Karlovci/Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Ivić, P. 2001. *Dijalektologija srpskohrvatskog jezika. Uvod i štokavsko narečje*. Sremski Karlovci/Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Kašić, Z. 1988. *Govor Konavala*. Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu. Neobjavljena doktorska disertacija.
- Magaš, I. 2019. Usporedna analiza govora Donjih Biljana i Škabrnje. *Croatica et Slavica Iadertina* 15(2), 361–392.
- Nikolić, B. 1969. Ka osnovama akcentuacije istočnohercegovačkog dijalekta. *Naš jezik XVII*(3), 155–169.
- Okuka, M. 2008. *Srpski dijalekti*. Zagreb: Srpsko kulturno društvo „Prosvjeta“.
- Peco, A. 2001. Konsonantizam bosanskohercegovačkih govora. U P. Ivić (ur.) *Srpski dijalektološki zbornik XLVIII*. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti – Institut za srpski jezik, 607–696.
- Peco, A. 2007. *Govori istočne i centralne Hercegovine*. Sarajevo: Bosansko filološko društvo.
- Petrović, D. 1973. *O govoru Zmijanja*. Novi Sad: Matica srpska.
- Petrović, D. 1978. *Govor Banije i Korduna*. Novi Sad: Matica srpska / Zagreb: Prosvjeta.
- Šprljan, N. 2020. Fonološke karakteristike čakavskih kopnenih govora zadarske okolice. *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 46(1), 373–405.
- Vuković, J. 1938–1939. Govor Pive i Drobnjaka. *Južnoslovenski filolog XVII*, 1–114.
- Vušović, D. 1927. Dialekt istočne Hercegovine. U A. Belić (ur.) *Srpski dijalektološki zbornik III*. Beograd/Zemun: Grafički zavod Makarije, 1–80.

IZVORI

- Državni zavod za statistiku. 1991. Zadarska županija - broj stanovnika po naseljima. [Internet]. Dostupno na: <https://www.dzs.hr/> [31. 8. 2021].
- Državni zavod za statistiku. 2001. Stanovništvo prema spolu i starosti, po naseljima, popis iz 2001. godine. [Internet]. Dostupno na: https://www.dzs.hr/Hrv/censuses/Census2001/Popis/H01_01_01/h01_01_01_zup13-0175.html [1. 9. 2021].
- Državni zavod za statistiku. 2011. Stanovništvo prema spolu i starosti, po naseljima, popis iz 2011. godine [Internet]. Dostupno na: https://www.dzs.hr/Hrv/censuses/census2011/results/htm/H01_01_01/h01_01_01_zup13_0175.html [1. 9. 2021].

SUMMARY

BASIC PHONOLOGICAL SPEECH CHARACTERISTICS OF SERBS IN RAVNI KOTARI (VILLAGES OF DONJE BILJANE AND LIŠANE TINJSKE)

The subject of this paper is an analysis of the basic phonological characteristics in the speech of Serbs from Ravni Kotari (in the region of Northern Dalmatia) considering villages Donje Biljane and Lišane Tinjske. That includes main characteristics of vowel, consonant and prosodic system, which also represents three major sections of the paper. The speech of Serbs in Ravni Kotari belongs to the East-Herzegovinian speech type and it has not been examined in Serbian dialectological practice before. This speech has four accents with well-preserved post-accent lengths and very consistent transfers of accent to the proclitics. Some of the most typical features of vowel and consonant system include different types of reductions and asimilations. The corpus is made of audio recordings of Serbian inhabitants from that area using the interview method. The aim of this paper is gaining insight and better understanding of current linguistic situation regarding the speech of Serbs in Ravni Kotari and presenting its characteristics that define its place in the East-Herzegovinian speech type, more precisely – in the northwestern branch of that type.

KEYWORDS: dialectology, newstokavian ijekavian dialect, East-Herzegovinian speech type, vowelism, consonantism, prosody, Ravni Kotari, Donje Biljane, Lišane Tinjske.

PODACI O ČLANKU:

Originalni naučni rad

Primljen: 15. septembra 2021.

Ispravljen: 4. novembra 2021.

Prihvaćen: 2. decembra 2021.

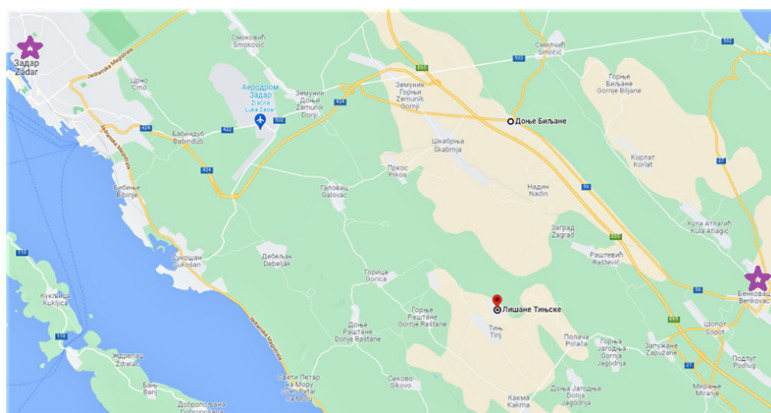
PRILOZI

PRILOG 1

Slika 2. Geografski prostor Ravnih Kotara, koje čine severnokotarsko i jugoistočno kotarsko priobalje, središnji Ravni Kotari i ravnokotarsko primorje. Donje Biljane označene su krugom, a Lišane Tinske romboidom. Slika iz priloga preuzeta je sa linka <https://www.semanticscholar.org/paper/Contribution-to-the-Study-of-Regional-Structure-of-Bla%C4%87e/3969630821c26edaf6eb4a3f4eba0d49d0cade1d/figure/1>. Oznake za sela unela je autorka.

PRILOG 2

Slika 2. Donje Biljane i Lišane Tinske u odnosu na gradove Zadar i Benkovac, označene zvezdicom (Google mape).

DOI: <https://doi.org/10.18485/philologia.2021.19.19.3>

UDC: 811.163.2'373.45

811.163.2'342.8

■ **BAR**kod, **barKOD** or **BARKOD**? BULGARIAN SPEAKERS AND THEIR PRODUCTION OF STRESS

NIKOLETA STOYKOVA¹Sofia University "St. Kliment Ohridski"
Sofia, Bulgaria

Cilj ovog rada jeste ispitivanje mesta naglaska u bugarskim složenicama tipa imenica+imenica (dužine 2, 3, 4 i 5 slogova) koje su pozajmljene iz engleskog. Korišćene su dve grupe govornika: prvu čini 20 studenata prve godine Engleskih i američkih studija na univerzitetu Sv. Kliment Ohridski u Sofiji; drugu grupu čini 20 govornika bugarskog koji ne govore engleski jezik. U radu dajemo analizu akcenatskih obrazaca koji bugarski učenici engleskog koriste u domaćim složenicama naspram pozajmljenica tipa imenica+imenica, i pokušavamo da damo odgovor na pitanje da li na to utiče poznavanje engleskog jezika. Potom poredimo te rezultate sa odgovorima druge grupe ispitanika, čini članovi ne govore engleski. Eksperiment se sastoji iz dva testa, testa produkcije i testa percepcije.

Ključne reči: naglasak, pozajmljenice, složenice imenica+imenica, engleski, bugarski, produkcija.

1. INTRODUCTION

Contact between languages is among the crucial factors of language change. One of its most recognizable manifestations is the process of borrowing, which is also one of the most productive types of language change. This paper will specifically look at the process of borrowing lexical items from one language into another, and more precisely at one type of borrowings, namely N+N constructions. The source language of those borrowings is English, and the host language is Bulgarian. It will look into the phonetic adaptation of these borrowings in terms of stress, the representation of stress in Bulgarian dictionaries, and stress production by Bulgarian speakers. The aim of the current research will thus be to try to explore what the actual language reality in

1 Kontakt podaci (Email): n.stoykova@uni-sofia.bg

present-day Bulgaria is – i.e. what stress patterns Bulgarian speakers actually produce in native and borrowed N+N constructions, as well as whether the presence or lack of knowledge of English exerts any influence on their production of N+N constructions borrowed from English. The hypotheses are two: all Bulgarian speakers will conform to the stress pattern typical for native Bulgarian N+N constructions, irrespective of their knowledge of English; and Bulgarian speakers with no knowledge of English will have problems in the production of stress in borrowed English N+N constructions into Bulgarian.

When it comes to borrowing words from another language, there are periods of heavy, moderate, and light borrowing. What is more, lexemes can be borrowed not only from one language, but from different languages simultaneously. The fields into which those new lexemes are borrowed vary as well, e.g. communications and technology, marketing, sports, as well as foods and drinks, to name but a few. What is important, however, is that a word enters the host language mainly in order to satisfy some of its needs – be it the need to fill in a linguistic gap by introducing a new, previously lacking word or concept, or the need to acquire prestige – i.e. when a new word replaces an existing, native word. Whenever a word is borrowed into a language, however, it usually undergoes a process of adaptation. There are a few types of adaptation that take place, namely graphic, phonetic, morphological, semantic, and syntactic (Krumova-Tsvetkova *et al.* 2013: 189). The process of phonetic adaptation entails adapting the borrowed word to the specific features of the host language (Krumova-Tsvetkova *et al.* 2013: 314), which usually involves transliteration and transcription, with the latter being the preferred approach in recent years in Bulgarian (Zidarova 2011: 47). Another important aspect of the process of phonetic adaptation concerns the stress pattern of the borrowed word, and is usually referred to as “stress adaptation” (Patseva 2017: 135). During it the original stress pattern of the borrowed word is either preserved or altered, in order to comply with the phonetic and phonological rules of the host language. Since stress is one of the problematic areas for learners and speakers of many languages, the use of stress patterns by language users has been the basis of a great deal of research and is a relevant area of study (Kunter 2011; Patseva 2017; Duběda 2018).

In order to proceed with the phonetic adaptation in terms of stress of borrowings, it would be useful to first take a brief look at the rules and regularities of stress placement in N+N constructions in the host and source languages, Bulgarian and English, respectively. Based on the *Grammar of the Contemporary Bulgarian Language vol. 2 Morphology* (Boyadzhiev *et al.* 1993: 97), the stress patterns Bulgarian N+N constructions can have are the following:

- one primary stress, or
- one primary and one (or more) secondary stress(es), or
- two primary stresses, where there is no distinction between primary and secondary stress.

In contrast, the stress of English compounds tends to be different. For constructions of the type N+N Roach (Roach 2009: 85) gives a rather concise and straightforward definition – the compound has either one primary stress usually on the first element,

or one primary and one secondary stress. Naturally, there are exceptions to the rule, in which primary stress falls on the second element but they are not going to be discussed in the current paper.

When it comes to borrowed words into Bulgarian and their stress patterns, however, literature on the matter remains rather vague and does not provide hard and fast rules. Boyadzhiev *et al.* in *Grammar of the Contemporary Bulgarian Language. Phonetics* claim that:

It is a basic rule in the Bulgarian language that in the pronunciation of borrowed words the stress pattern remains the same as the one in the original pronunciation of the word from the source language. However, there is a widespread phenomenon of nativisation of those borrowed words, i.e. their pronunciation is being adjusted following the characteristic phonetic and stress patterns in the Bulgarian language. (1998, vol. 1: 212)

In sum, this passage claims that regardless of their source language, some borrowings into Bulgarian undergo stress adaptation, while others do not. Yet, it remains rather unclear what the exact mechanism is and which borrowings undergo nativisation. Dictionaries seem to be the only possible reference source in this case because they provide the necessary data, namely borrowed words with their stress patterns, and any endeavor for further analyses could be made starting from consulting them as a primary source². On the one hand, relying on dictionaries would firstly entail looking at every borrowed word separately, and on the other hand, would be beneficial only if a specific type of dictionary is used, namely “a dictionary of borrowed words”. Turning to dictionaries for a plethora of examples rather than to grammar books for vague rules with few examples seems to be a promising approach. Unfortunately, it proves to be rather unsuccessful due to the fact that one and the same word is assigned different stress patterns in different dictionaries. Such discrepancies are most likely due to a lack of consistency or agreement among the editorial staff of the different dictionaries, but more importantly, they explicitly show that there is a need for clearer rules and guidance regarding the adaptation of the stress pattern of borrowed words.

For the sake of conducting the current experiment, however, it was decided that only one of the specific dictionaries should be referenced as a standard (Pernishka *et al.* 2010), so that any inconsistencies in the stress patterns could be avoided.

2 It needs to be noted that dictionaries are cited as the primary source because they provide a model, a standard. In order to obtain reliable results it was decided that I should compare my data to such a standard and see whether there is deviation from it or not, as well as establish the real language picture – which is provided by the real-life speech of native speakers of the language.

2. MATERIALS AND METHODS

The experiment consisted of a production and a perception (judgement) task.

2.1 PRODUCTION TASK

Two groups of speakers, each consisting of twenty respondents, took part in the production task. The first group was composed of twenty young Bulgarian native speakers with knowledge of English. All of them were first-year students in English and American Studies at Sofia University “St. Kliment Ohridski” at the time. The mean age of the group is 19.75, and there were 11 female and 9 male participants. This “imperfect” ratio was due to the fact that there was a low turnout after the process of recruitment of participants. All of the participants are native speakers of Bulgarian with five or more years of English language learning experience, being at B2/C1 level according to the Common European Framework of Reference for Languages (CEFR). The second group of speakers was composed of twenty middle-aged Bulgarians who have not studied or do not speak English. The mean age of the group was 55.15, and there were 10 female and 10 male participants.

The items that both groups of participants were tested on were part of manually collected corpus (word lists) of N+N constructions. The sources used for the purposes of compiling them were seven different dictionaries – two English and five Bulgarian ones. The first word list contained twenty-five English constructions of the type N+N (hereafter called “EN”), the second one contained their twenty-five borrowed equivalents in Bulgarian (hereafter called “BOR”), and the third word list contained twenty-five N+N constructions with a “traditional Bulgarian” stress pattern (hereafter called “BGTRAD”). It has to be noted that “traditional” here is used in the sense of the native established stress pattern for the certain group of words. Among the criteria used in the selection process were the type of the construction, the number of syllables in it, the number of stresses, and the different representations of those in different dictionaries. All of the items had to be of the type N+N; the number of syllables had to be 2, 3, 4, 5, or 6 (6 only in the case of the BGTRAD presentation); a maximum of two stresses were permitted, and it was decided that no distinction would be made between primary and secondary stress due to expected wide variation. However, the distinction between the different levels of stress will be investigated in a separate, future study. The selected words from the three respective word lists were inserted into carrier sentences of the type “He repeated “N+N construction” (e.g. He repeated “barcode”) for English, and “Той повтори „баркод”/Toj povtori “barkod”) for Bulgarian, respectively. The test items were enclosed in inverted commas, which were supposed to serve as an indicator that the words inside them should be pronounced in a more careful manner. Moreover, they were deliberately put in sentence final position due to the fact that when occupying the last sentence slot, the respective word is expected to receive nuclear stress and to be pronounced with its default stress pattern. The carrier sentences in all three PowerPoint presentations were shown on separate slides, and every respondent could change or go back to them at their own discretion. The

total number of test items was 75: 25 English words, 25 English borrowings, and 25 Traditional Bulgarian words.

The three PowerPoint presentations were the same for both groups of participants, yet there were six variants of the order of the carrier sentences inside them, as well as six possibilities of the order of the presentations. It was decided that having such a different order of the sentences and a different order of the presentations would lead to no order bias on the side of the respondents. Also, since the group of mature speakers did not have knowledge of English, they did not have to read out the presentation containing the English words, so they had only two presentations (EN & BOR). On the other hand, the members from the group of young speakers who speak English had to read out all three presentations (EN, BOR & BGTRAD) one after another in the respective order they were assigned by the researcher.

Due to restricted access, equipment and participant unavailability, the recordings were made in three venues on three different days. The members of the group of young speakers were recorded in two sessions: the first one took place in a Language laboratory at Sofia University "St. Kliment Ohridski", and the second session was hosted by the British and American Studies Resource Centre, who voluntarily provided their quietest and most secluded room, The Shakespeare Centre, for the purpose of conducting the experiment. The group of mature speakers was recorded in a small conference room on the premises of their workplace, which made it convenient for them to come during their breaks. The software used was Praat, and the microphone used was Samson Go Mic portable USB studio condenser. I also used a laptop (LENOVO Ideapad 320 for the recordings), and a tablet (Samsung Galaxy Tab A 2019). The latter was necessary so that the speakers could change the slides of the presentations at their own pace.

For the sake of the current paper, however, we will only look at the respondents' production of the N+N constructions borrowed from English and the traditional Bulgarian words, because these were the two presentations that were common to both groups of respondents.

2.2. PERCEPTION TASK

The productions of all participants, both from the group of mature and from the group of young speakers, served as the basis for a perceptual judgement experiment carried out by two trained English phoneticians from Sofia University. Both of them are Bulgarian native speakers highly proficient in English. Their task was to listen to each utterance as many times as they deemed necessary and determine the prominent syllable(s) of the N+N construction in question. Whenever they were not able to identify the stress pattern, or were hesitant, they would mark that item with a question mark. Subsequently, a process of data comparison took place where the judgements given by the two raters were compared. Every test item for which there was a difference in agreement between the two judges regarding the prominence of the N+N construction in question was noted down and a list of such items was created. Finally, all of the data, i.e. both the items the judges agreed and disagreed on were entered into an Excel sheet and were further processed.

3. ANALYSIS AND RESULTS

The responses in the perception experiment given by the two judges were statistically analysed with JMP. The total number of recorded responses was 4996: 2498 test items * 2 judges. The first necessary step was to see if the judgements of the two raters were in agreement. Of the 2498 test items, the rating of the most prominent syllable was identical for 2372 (95%) items. The number of items for which the two raters had given different responses equalled to 126 items (5%). When we take into consideration all responses from rater 1 and rater 2, Fleiss' Kappa (k) = 0.94, which indicates almost perfect agreement between them according to Fleiss' classification (Fleiss *et al.* 2003). This is confirmed by the obtained p-value ($p < 0.0001$), indicating that our calculated kappa is significantly different from zero.

Linear mixed model (LLM) tests were run in order to see whether the group of mature speakers differed from the group of young speakers in terms of the assessments given by the two judges for the realisation of prominence patterns in the two types of N+N constructions: the traditional Bulgarian words, and the borrowed N+N constructions. As previously mentioned, the presentation containing English words is excluded from the present analysis because the group of mature speakers did not have it as part of their test. The linear mixed model tests were calculated with productions of the syllables labelled as "1" (stressed) and "0" (unstressed). For the purposes of this analysis we define "agreement" as the rate of agreement between rater 1 and rater 2, which represents the number of instances the two judges had shown agreement on regarding the stress patterns they had heard and which also coincide with the standard (the given pronunciation of the word in question in the dictionary); "subject" as the respective speaker; "word" as the N+N construction, its syllable structure and stress pattern; "presentation" as the different types of N+N constructions included in the carrier sentences (BGTRAD or BOR); and gender (F or M). The factors that the current linear mixed model test had were as follows:

- random factors: **SUBJECT** and **WORD**
- fixed factor: **AGREEMENT**
- dependent factors: **GROUP**, **PRESENTATION** and **GENDER**.

A total of 1913 items were analysed. Of them, 949 were produced by the younger group, and 964 were produced by the group of mature speakers. In terms of division of male and female production, 991 items were produced by female participants (515 from the group of mature speakers and 476 from the group of young speakers), and 922 items by male participants (434 from the group of mature speakers and 488 from the group of young speakers). In terms of the two presentations, the breakdown according to performance by group and gender is the following:

- BGTRAD productions
 - Young speakers - 254 female, 218 male
 - Mature speakers - 243 female, 242 male

- BOR productions
 - Young speakers – 261 female, 216 male
 - Mature speakers – 233 female, 246 male.

From the linear mixed model tests that were run, it is clear that the factors Group ($F [1, 36.15] = 25.84, p < 0.001$) and Presentation ($F [1, 48.14] = 14.5, p < 0.01$) have main effect, as do the interactions between Group*Gender ($F [1, 36.15] = 6.18, p < 0.05$), and Group*Presentation ($F [1, 1829] = 44, p < 0.001$). The analysis indicates that the different groups behave statistically differently regarding Gender and consequently statistically different regarding Presentation. Gender on its own does not have a main effect, as do the interactions between Gender*Presentation and Group*Gender*Presentation. Their values are too high, meaning the results are not systematic, and thus will not be considered relevant to the current analysis.

In terms of the first significant effect, Group, the analysis shows that the rate of agreement between Judge 1 and Judge 2 regarding the prominence realisations of the group of young speakers is rather high and shows that 83% of their realisations are in tune with the standard. The group of mature speakers, on the other hand, have received 70% judge agreement, and this lower rate is indicative of more variation from the standard. All of this shows that the young group possessing knowledge of English produces prominence more consistently, i.e. without much variation, and more in tune with the dictionary stress patterns, than their mature counterparts, regardless of the test items in the two presentations at hand.

A look at the other significant factor in the analysis, namely the interaction between Group and Gender also yields interesting findings. Younger females tend to show a higher rate of judge agreement regarding their prominence placements – 84% out of all other participants (young males, mature females, and mature males), and are followed by young males with their score of 82%. Mature males come third with 75%, and mature females occupy the last spot with 65%. In other words, mature females differ from all young males and females, as well as from mature males, producing the lowest rate of agreed on prominence placements that are also in tune with the dictionary, whilst young females show the highest rate and are followed by young males and mature males.

The other two significant factors from the linear mixed model tests that were run were Presentation and the interaction between Group and Presentation (Group*Presentation). The results from the tests run on Presentation for both groups show, as expected, that the percentage with more agreement judgements in terms of prominence placements that also coincide with the dictionary belongs to the presentation containing traditional Bulgarian N+N constructions – 87%. This is an expected finding because this presentation contained words taken from the vocabulary stock of the participants' native language. The presentation containing borrowed N+N constructions has a moderate rate of 66% judge agreement on prominence placements that also coincide with the dictionary for both groups, yet the difference between the two presentations is quite striking. These results show that native Bulgarian speakers regardless of their knowledge of English place prominence more consistently and without much variation on N+N constructions that are part

of the vocabulary stock of their native language more often than in cases where the vocabulary items have been borrowed.

As to the last significant factor, i.e. the interaction between Group and Presentation, data show that the rate of agreement on the prominence placements that are in tune with the dictionary produced by both mature and young speakers is higher in presentation BGTRAD. However, the group of young speakers shows a slightly better rate of 89% judge agreement on realisations that also coincide with the standard, while the group of mature speakers comes quite near them with a rate of 86%. Nevertheless, it becomes clear that BGTRAD is the presentation containing N+N constructions with prominence patterns that Bulgarian native speakers find it easier to pronounce and do not produce much variation in. With regard to the instances of variation, however, results show that speakers tend to prefer using only one early stress, irrespective of the number of syllables a word has. Examples of such early placement of stress could be found in words such as “кинорежисьор” and “план-програма” produced as “КИнорежисьор” and “ПЛАН-програма”, respectively.

When it comes to the other presentation included in the analysis – the one containing borrowed N+N constructions, BOR, the situation is quite different. The performance of the two groups of speakers differs substantially and shows that young speakers outdo their mature counterparts because the rate of agreement between judge 1 and judge 2 regarding their realisations, which also coincide with the dictionary, is 78 %, compared to 55 % for the mature speakers, who evidently produce a lot of variation. Yet, in both groups the instances where their realisations differ from the standard show a preference for early stress (young speakers) and fluctuation between one and two stresses in 2- and 3-syllable words (mature speakers). For example, mature speakers have realised „бодигард“ as БОдигард (100) and БОДИгард (110) instead of the standard БОдиГАРД (101), while young speakers have realised the same word as БОдигард (100) and not as БОдиГАРД (101).

These results can lead to a number of interpretations: firstly, that young and mature speakers have little to no problem in producing prominence patterns in words that are familiar to them, while it appears that mature speakers find it challenging to produce stress patterns in words that are not so familiar, namely because they do not have knowledge of the language they have been borrowed from. It is also visible that young speakers do relatively better and conform to the dictionary pronunciation to a higher extent regarding the production of words belonging to the two presentations. What is more, their good performance regarding the presentation containing borrowed N+N constructions is most likely due to the fact that they have studied and speak English as a foreign language and are familiar with the original stress patterns of the English words, while this is not the case with the group of mature speakers. This is why the latter produces more and different variants of the prominence patterns of the respective words in the BOR presentation, making their performance not as compliant with the dictionary standard, hence not as good as the performance of their younger counterparts.

4. DISCUSSION AND CONCLUSIONS

The research reported here had as its aim to answer the question what stress patterns Bulgarian speakers actually produce in native and borrowed words, as well as whether the presence or lack of knowledge of English exerts any influence on their production of N+N constructions borrowed from English.

With regard to the first part of the main question, native speakers of Bulgarian regardless of their knowledge of English tend to produce stress in their L1 mostly in accordance with the standard prominence pattern given in the dictionary. As to the instances in which there is deviation from it, results show that there is a preference for the placement of only one stress in words where there should be two stresses (“план-програма”). In this particular presentation, namely BGTRAD, the test items that show such deviations are not too many, but they are still of importance because they show a tendency for a preference of using only one early stress in N+N constructions regardless of the number of their syllables and hint at influence of the L2 on the L1 prominence pattern.

Turning to how Bulgarian speakers regardless of their knowledge of English produce prominence in N+N constructions borrowed from English, results are indicative of problems for both groups. The rate of judge agreement regarding prominence placements that are also in tune with the dictionary for the group of mature speakers is 55 %. The group of young speakers with knowledge of English have elicited a higher rate than their counterparts, namely 78 %. It is apparent that the performance of the group of mature participants without knowledge of English is poorer than the other group's due to the fact that there is a lot of variation in their productions. Having accepted the standard prominence pattern for these borrowed N+N constructions given in the reference dictionary, results show that mature speakers show a lot more variation in their realisations, and fluctuate between using one and two stresses in three-syllabic words, with a stronger preference for early stress (“Бодигард”, „Бизнесмен“). As to two-syllabic N+N constructions, most of the mature speakers show a preference for producing two stresses, where there should actually be one stress (“БАРКОД”, “БЕЙЗБОЛ”, “ЛАПТОП”).

The situation with the group of speakers with knowledge of English regarding the borrowed N+N constructions seems to be rather intriguing in the sense that they once again show preference for one early stress in the test items from this particular presentation, regardless of the number of syllables the words are composed of. This is an interesting finding because it shows a discrepancy with what the dictionary states as a prominence pattern for the respective word, and the speakers show a higher degree of consistency in their preference for one early stress only. This leads us to the conclusion that there is a strong preference among young speakers with knowledge of English, regardless of their gender, to use only early stress in N+N constructions borrowed from English. Examples of this are “БАРкод”, “НИКнейм”, “ЛАЙФстайл”. I suggest that this preference stems from their knowledge of English as a foreign language. As it was mentioned above, the default prominence pattern for the majority of the English N+N constructions is prominence on the left element, and these speakers tend to transplant that pattern to the borrowed N+N constructions, as well as to some

native N+N constructions. The results from all tests run for the performance of this group tentatively suggest that there is an influence of the L2 on the L1, and it is mostly visible in the realisations of the test items belonging to the presentation composed of borrowed N+N constructions, as well as of those belonging to the presentation containing native Bulgarian words.

This might not be the complete picture, though. The present experiment is small in scale, and additional follow-up experiments and further more in-depth analysis will be needed to verify the present results. However, the current investigation served its purpose in answering the question of what stress patterns Bulgarian speakers, both with and without knowledge of English, produce in native and borrowed N+N constructions, as well as in exploring whether the former's knowledge of English has any influence on those productions.

NOTE: This paper was supported by the Bulgarian National Science Fund, project no. KP-06-40/11/12.12.2019, "Prosodic aspects of Bulgarian in comparison with other languages with lexical stress."

REFERENCES

- Boyadzhiev, T., S. Stoyanov and K. Popov. 1993. *Gramatika na balgarskiya savremen knizhoven ezik. Tom 2. Morfologiya* [Grammar of the Contemporary Bulgarian Language. Volume 2. Morphology]. 3 vols. Sofia: Izdatelstvo na Balgarskata akademiya na naukite.
- Boyadzhiev, T. et al. 1998. *Gramatika na balgarskiya savremen knizhoven ezik. Tom 1. Fonetika* [Grammar of the Contemporary Bulgarian Language. Volume 1. Phonetics]. 3 vols. Veliko Tarnovo: Abagar.
- Duběda, T. 2018. N+N Borrowings from English: A New Stress Pattern in Czech? In K. Klessa, J. Bachan, A. Wagner, M. Karpiński and D. Śledziński (eds.) *Proceedings of the 9th International Conference on Speech Prosody*, 90–93.
- Fleiss, J., B. Levin and M. Cho Paik. 2003. *Statistical Methods for rates and Proportions*. 3rd Edition. New Jersey: Wiley.
- Jones, D. 2011. *Cambridge English Pronouncing Dictionary* (eds. P. Roach, J. Setter, J. Esling). 18th Edition. Cambridge: Cambridge University Press.
- Krumova-Tsvetkova, L. et al. 2013. *Balgarska leksikologiya i frazeologiya. Tom 1. Balgarska leksikologiya* [Bulgarian lexicology and phraseology. Volume 1. Bulgarian lexicology]. 3 vols. Sofia: Akademichno izdatelstvo "Prof. Marin Drinov".
- Kunter, G. 2011. *Compound Stress in English: The Phonetics and Phonology of Prosodic Prominence*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Patseva, M. 2017. Tendentsii pri aktsentnoto adaptirane na zaemki [Tendencies in the adaptation of stress in borrowings]. In *Novi napravleniya v sinhronnata i diahronnata fonetika i fonologiya. Sbornik s dokladi ot mezhdunarodna nauchna konferentsiya, 17 juni 2016 g.* [New Directions in Synchronic and Diachronic Phonetics and Phonology]. Sofia: UI "Sv. Kliment Ohridski", 135–146.

- Pernishka, E., D. Blagoeva and S. Kolkovska. 2010. *Rechnik na novite dumi v balgarskiya ezik (ot kraya na parvoto desetiletie na XXI v.)* [Dictionary of New Words in the Bulgarian Language (from the end of the first decade of the 21st century)]. Sofia: Nauka i izkustvo.
- Roach, P. 2009. *English Phonetics and Phonology: A Practical Course*. 4th Edition. Cambridge: Cambridge University Press.
- SAS Institute. 2019. *JMP: Version 14*. Cary, NC: SAS Institute.
- Zidarova, V. 2011. Nablyudeniya varhu novite angliyski zaemki i tyahnata adaptatsiya kam sistemata na balgarskiya knizhoven ezik [Observations on the New English Borrowings and Their Adaptation to the System of the Bulgarian Language]. In *Nauchni trudove – Filologiya, SB. A* (Scholarly Works Philology, SB. A). Plovdiv: UI "Paisii Hilendarski", 41–49.

SUMMARY

BARKod, barKOD or BARKOD? **BULGARIAN SPEAKERS AND THEIR PRODUCTION OF STRESS**

The aim of this paper is to investigate the production of stress in 2-, 3-, 4-, and 5-syllable N+N constructions borrowed from English into Bulgarian by two groups of speakers. The first group consists of 20 Bulgarian learners of English, who are first-year university students in English and American Studies at Sofia University "St. Kliment Ohridski". The second group consists of 20 Bulgarian speakers with no knowledge of English. I will try to determine what stress patterns Bulgarian learners of English produce in native and borrowed N+N constructions and will also explore whether their knowledge of English has any influence on their production. Then, I compare those results to the production of the speakers from the second group of respondents, who have no command of English. The experiment consists of two tests – a production, and a perception test (a judgement task).

KEYWORDS: stress, borrowings, N+N constructions, English, Bulgarian, production.

ARTICLE INFO:

Original research article
Received: October 23, 2020
Revised: July 12, 2021
Accepted: August 3, 2021

APPENDIX

WORDS FROM THE PRESENTATIONS LISTED IN AN ALPHABETICAL ORDER

Presentation BOR

баркод (barcode)	лаптоп (laptop)
бейзбол (baseball)	никнейм (nickname)
бизнесмен (businessman)	офис мениджър (office manager)
бийтбокс (beatbox)	паникбутон (panic button)
билборд (billboard)	плеймейкър (playmaker)
бодибилдинг (bodybuilding)	саундтрак (soundtrack)
бодигард (bodyguard)	телешопинг (teleshopping)
букмейкър (bookmaker)	токшоу (talk show)
кайтборд (kiteboard)	уикенд (weekend)
корнфлейкс (cornflakes)	уъркшоп (workshop)
лайфстайл (lifestyle)	чатклуб (chat club)
чийзбургер (cheeseburger)	шоурум (showroom)
шоубизнес (show business)	

Presentation BGTRAD

водоизточник (water source)	мореплавател (seafarer)
водопровод (water pipeline)	началник-щаб (chief of staff)
главорез (executioner)	небосвод (sky)
деловодител (clerk)	параход (steamboat)
животновъд (livestock farmer)	план-програма (plan-programme)
заместник-министър (deputy minister)	плод-зеленчук (grocery shop)
звукозапис (sound recording)	покупко-продажба (buying and selling)
кандидат-студент (prospective student)	птицевъд (poultry-breeder)
кандидат-член (candidate member)	пътепис (travel notes)
кафе-сладкарница (coffee-pastry shop)	ръководител (leader)
кинорежисьор (cinema director)	хлебопекар (bread baker)
книгообмен (book exchange)	хотел-ресторант (hotel-restaurant)
къща-музей (house museum)	

DOI: <https://doi.org/10.18485/philologia.2021.19.19.4>

UDC: 811.111'243

811.111'34

37.091.3::811.111

■ *AUDACITY AND PRAAT AS PEDAGOGICAL TOOLS: ANALYSING FLUENCY AND PRONUNCIATION ACCURACY*

XAVIER MARTIN-RUBIÓ¹

Universitat de Lleida

Lleida, Spain

Glavna pretpostavka ovog rada jeste da analiziranje usmene produkcije pomoću pristupa pod imenom Kompleksnost, tačnost, fluentnost (Complexity, Accuracy and Fluency) može biti od koristi studentima engleskog jezika. U radu se opisuje projekat koji su studenti Univerziteta u Ljeidi (Katalonija, Španija) sproveli u okviru kursa Engleska fonetika i fonologija tokom školske 2019/2020. godine. Ovaj projekat, koji je podrazumevao upotrebu programa *Praat* i *Audacity*, između ostalog je bio pogodan za studente budući da se fonetske teme obrađene u softverima preklapaju sa onim koje se obrađuju u okviru pomenutog kursa. Međutim, smatramo da bi se projekat mogao prilagoditi i potrebama drugih studenata i predmeta.

Ključne reči: fluentnost, tačnost izgovora, pedagoški alati, samorefleksija.

1. INTRODUCTION

Asking students of English to analyse their oral productions using measures from the (Second Language Acquisition) Complexity, Accuracy and Fluency approach may be beneficial for their English language learning process. In this article, I intend to describe an individual project that students of the English Phonetics and Phonology course of the English Studies degree at Universitat de Lleida (in Catalonia, Spain) are required to carry out every year in order to explore in what ways such a task can contribute to the students' improvement in this area of English language. In order to do this, students are requested to follow the detailed instructions of the project for the 2019/2020 academic year (provided through video) and to use the specific submission from a past student as a model of success in the activity.

1 Kontakt podaci (E-mail): xavier.martinrubio@udl.cat

The goal of this academic project is twofold: firstly, to help students improve their transcription skills and knowledge through extensive transcribing practice; and, secondly, to promote the students' reflection regarding their own productions, which might lead to pronunciation problems detection, although it will ultimately be the students' choice whether to address them or not. The project was devised so that students can learn practical tasks such as phonemic transcription, the calculation of phonetic values, and the interpretation of spectrograms. All these aspects contribute to raising the students' awareness of the complexity of pronunciation accuracy and its relationships with the contextual reality in which speech is produced. I believe adaptations of this project with a less technical approach could be designed for students in other degrees or contexts; these versions would keep the core idea of encouraging students to record their own oral production and subsequently reflect on the outcome.

This article is structured into three parts: in the first one, a theoretical overview of Complexity, Accuracy and Fluency analysis within the Second Language Acquisition field is provided, and its connection to phonology is justified. In the second part, a step-by-step description of what students are expected to do for their individual project of the English Phonetics and Phonology course in the 2020/2021 academic year is supplied. Ultimately, in the third part, the individual project from one of last year's students (anonymised as Laia) is employed to reflect upon the possibilities that this task may offer to English language students.

Prior to this, some background information regarding the setting of the project might be helpful. The course 'English Phonetics and Phonology' is a 6 ECTS year 1 course of the English Studies degree at Universitat de Lleida. Universitat de Lleida is the only university in the province, as it is a sparsely populated area in the hinterland of Catalonia. Lleida province represents 38% of the total surface of Catalonia but it contains only 5.6% of its population. A majority of the students pursuing the degree are local students, most of whom have Catalan and/or Spanish as their first language (L1), but a growing number of local students are newcomers or the children of newcomers. The mother tongue of these students could thus be Romanian, Ukrainian, Moroccan Arabic or Amazigh, for instance. For many, one of the varieties of Spanish spoken in Latin America is their native language.

The course is structured into two parts: the first part deals with phonemes, the syllable, and connected speech, whereas part two focuses on the three main components of intonation, i.e. tonality, tonicity, and tone. Students are expected to have a B2 level of English at the time of enrolment, and this is true for most of them.

There were 55 students enrolled in the course in the 2019/2020 academic year. The course started in mid-February, with regular onsite sessions, but the lock-down that began in mid-March as a result of the COVID-19 pandemic resulted in a shift towards online sessions until the end of the course. This online teaching had to be, to a certain extent, improvised: there were video conferences of different types and students submitted tests and assignments online, although the originally planned course structure was maintained as much as possible.

For the 2020/2021 course, with 39 students enrolled, a hybrid teaching methodology has been planned; of the two programmed weekly sessions, only one will take place onsite. Video conferences with small groups and online tasks will complement the

onsite sessions. Another change from the previous academic year is that the intonation part of the course will be dealt with first this year, leaving phonemes and connected speech for the second part of the course.

2. CAF, PRONUNCIATION ACCURACY AND PHONOLOGY

CAF stands for 'Complexity, Accuracy, and Fluency' and has had a long tradition within Second Language Acquisition studies as a way to analyse an individual's learning process. 'Complexity' is defined by Michel (2017) as "the size, elaborateness, richness, and diversity of the L2 performance". 'Accuracy', on the other hand, has been described as "the ability to produce error-free language" (Czwenar 2014: 82), although what counts as error is rather debatable and subject of controversy. Finally, 'fluency' has been defined as "the ability to talk with normal levels of continuity, rate and effort" (Starkweather 1987: 12). When speech is constantly interrupted by pauses, continuity is affected; when only a small number of syllables are uttered in a given amount of time, the rate is low; and when the speaker struggles to find the suitable word, an unusual amount of effort is required.

Determining the CAF levels of a production depends on at least two elements: the task to be developed and the level of language proficiency of the performer. Apart from these, the level of accuracy might be influenced by the socio-educational context of the speaker, whereas the level of fluency might be affected by the speaker's personality, such as the degrees of self-confidence and extroversion (MacIntyre *et al.* 1998; Arnold 1999), as well as by personal traits such as speech impairments, like stuttering (Fortunato-Tavares *et al.* 2017).

Different tasks present different demands on the people that engage in them. This can be easily gathered from a task comparison. One could, for instance, consider the three following tasks: reading a text, describing a comic strip, and participating in a debate. While reading a text, the reader must only process the language written on the page; there is no need to improvise, even though the reader must still make sense of the words in the page. The person reading might produce pronunciation errors, but they would not be responsible for the lexical and grammatical elements in the text; the author of the text would be. When asked to describe a comic strip, one needs to choose what to say; although the task itself narrows the vocabulary to be employed, one has a larger range of lexical choices than while reading. Furthermore, in a monological comic-strip description, the participant has to solve the task in a self-sufficient way. In debates with other people, conversely, one can pick and reuse lexical and grammatical elements from the other participants. Moreover, one needs to process the information conveyed by the other participants and decide what to say and how to say it, while simultaneously dealing with issues of taking, holding, and yielding the floor. A learner will, thus, speak with different levels of fluency and accuracy across these different tasks.

Regarding fluency, language learners at the early stages of their learning processes may certainly struggle to formulate long meaningful chunks, consequently producing a higher number of pauses in their speech. A portion of such pauses will be situated in the middle of phrases, thus giving the impression to the listeners that they are not fluent

(Wennerstrom 2000). As Chambers (1997: 540) points out, “becoming fluent therefore is ... about pausing less often and pausing at the appropriate junctures in an utterance” and, at the phonological level, Hieke (1985) argued that fluent speech equals connected speech. When the number of uninterrupted syllables is measured, what is actually being measured is how capable the speaker is of connecting syllables without pausing; this is a great indicator of the progress in the language. This is further exacerbated in English, if one considers that it is a stress-timed language; therefore, the learner needs to learn to connect syllables with an alternation of stressed and unstressed syllables that is different in syllable-timed languages like Spanish (Leal 1995).

Accuracy, on the other hand, is intimately related with the notions of “error” and “mistake”. According to Brown (2004: 216), “a mistake refers to a performance error in that it is a failure to utilize a known system correctly; while an error is a noticeable deviation from the adult grammar of a native speaker, reflecting the interlanguage competence of the learner”. In this definition, the adult grammar of a native speaker is taken as the norm, and noticeable deviations are deemed as errors, whereas performance errors are described as mistakes. In the same line, Canagarajah (2015) argues that errors, unlike mistakes, are systematic and indicate the personal “grammar” of the language user. Errors are an integral part in the learning of an additional language, and one good indicator of progress is precisely the learner’s decrease in the number of errors. Errors can be classified as lexical (word choice), phonological (pronunciation), semantic (meaning), syntactic (grammar), and pragmatic (content) (Jiménez Arias 2004: 177).

Pronunciation accuracy inevitably leads us to phonetics, the study of sounds, and to phonology, the study of the phonemes of a language. If the oral productions under analysis came from native speakers of a specific variety of a language, one would expect these productions to be error-free; there might be some production mistakes at most. In our case, however, the oral productions are performed by multilingual speakers who have English in their linguistic repertoires. Nevertheless, English for them is not simply a *Lingua Franca* used to make themselves understood and for whom intelligibility is the main goal (Boyd/Rudvin 2018); they are English language learners (and future English language experts) who want to improve their current level in the foreign language, which varies from learner to learner quite remarkably. These different levels in English translate into their oral production in a variety of ways.

Some of the students, for instance, may be unaware of the aspiration of voiceless plosives in English. When one such speaker utters [pɪn] rather than [pʰɪn], for example, the result is that although the two productions sound different, they actually correspond to /pɪn/, phonemically speaking. Although this could easily be regarded as a deviation from standard English, is this susceptible of being referred to as an error? Or is this just systematic L1-influenced pronunciation with little impact on intelligibility? Another common source of non-standard pronunciation comes from the assumption that a word is pronounced as it is written down. Typically, a student knows the written form of a word like “sword” and assumes the /w/ must be pronounced. This is also a deviation from the standard. This time, however, the impact of the non-standard pronunciation on intelligibility tends to be greater. In the next section, I provide the details of a project which my English Phonetics and Phonology students are required to carry out in order to reflect on their oral production in relation to (dis)fluency and (in)accuracy.

3. THE INDIVIDUAL PROJECT

The individual project, which accounts for 20% of the student's final grade, must be carried out in four steps and it entails two different submissions: (1) the spreadsheet with the transcription and the (dis)fluency and accuracy measures; and (2) the analysis of the phonological phenomena.

STEP 1: COMIC STRIP DESCRIPTION

Students are directed to the following website: <https://fmart37.wixsite.com/fluency-accuracy>. In the section entitled 'Steps and Rules', links to two comic strips are provided (CS1 and CS2). Students are instructed to open the links, spend up to a minute looking at each comic strip, and then audio-record a description of what they see in each comic strip. The two descriptions must come one after the other, and they are warned against looking up the words in dictionaries or writing down a description to be read aloud.

The students can use any audio recording device, in most cases their phones, but the Audacity software is recommended by default. Even when the description is recorded with another device, students are asked to open the resulting audio file in Audacity² anyway in order to "clean it up". The cleaning process entails deleting any non-meaningful sounds or silence before the description properly starts and after the last syllable of said description has been produced. The resulting file is exported as: student's surname_student's name_CSD_clean.wav.

STEP 2: BREAKING DOWN THE AUDIO FILE

For the second step of the process, LibreOffice Calc³ and Audacity are required. As explained on the above-mentioned webpage, there are three types of audio chunks that will need to be identified: silent pauses (sp), filled pauses (fp) and what I call between-pauses units (bp-units), which basically correspond to runs in the CAF literature. A template of the spreadsheet to be used is provided in the Spreadsheets section of the website. There are two tabs in this spreadsheet, called *original* and *ST_name*. The *original* tab contains six columns: the first indicates the chunk number; the second informs us of the type of chunk (sp, fp or bp); the third shows the length of the chunk (in milliseconds); the fourth indicates the number of syllables of the bp-unit (which will be zero for the other types of chunks); the fifth calculates the rate of the bp-unit (syllables divided by length of the bp-unit); and the last column, much wider than the previous ones, contains the phonemic transcription of the bp-unit. It is advisable to number the elements of each type of chunk (sp01, sp02, etc.) and to use different colours for the types of chunks so one can more easily identify them; red can be used for silent pauses, blue for filled pauses, and black for bp-units, for instance.

2 The latest version 2.4.2 of the free software available from: <https://www.audacityteam.org/>

3 LibreOffice 7 is available for free at: <https://www.libreoffice.org/> and it contains LibreOffice Writer and LibreOffice Calc.

Once the clean audio file is already in Audacity, and after identifying each type of chunk, the information corresponding to this chunk is typed into row 1 of the spreadsheet. If the audio starts with a bp-unit in which the students says “I can see a woman” during 1.193 seconds, the information in the different columns will be: 001, bp01, 1.193, 6, 5.03, and /'aɪ.kæn.sɪ.ə.wʊm.ən/. When the chunk is a bp-unit, the selected portion of the file will be cut and pasted into a new Audacity project and exported as bp01.wav. A pause must inevitably come after a bp-unit. This can be a silent pause of 1.042 seconds in length. If this is the case, the information in row 2 will be: 002, sp01, 1.042, 0 and an empty cell. This new portion of the audio is simply deleted. Filled pauses can also be deleted. The process will be repeated until there is only one final chunk left. Once this last chunk is dealt with, step 2 will have been completed.

STEP 3: CALCULATING THE MEASURES

In order to complete the *original* tab, the elements in columns three and four must be added. All the time lengths added in column three constitute a quantity measure: the Total Response Time (TRT henceforth). By adding the number of syllables of all the bp-units, indicated in column 4, we obtain the total amount of syllables produced. We then apply the Data Sort tool to column 2; in this way, we group all the different types of chunks together. The following move involves copying and pasting the rows corresponding to bp-units to the other tab: *ST_name*. This other tab has four extra columns: repetitions; false-starts and self-corrections; pronunciation accuracy; and lexical and grammatical accuracy. Right below the rows for the bp-units, there is a row with measures: column three now contains the time length of just one type of chunk. This measure corresponds to Speech Time (thus the name of the tab). The number of syllables will be the same, as we have only considered syllables within the bp-unit chunks.

51	bp23	0.579	3	5.18	/fai.nə.li/					
53	bp24	4.282	14	3.27	/hi.dɪ'taɪ.dɪz'saɪds.tu'gɒs'bæk.ən'stɑ:ts'rʌn.ɪŋ.ən'tɪ/		1			
55	bp25	3.325	15	4.51	/hiə'raɪvs.tu.de'pleɪs.wer'hi.hʌd'left.de'wɔ:mən.ænd.de'dɒg/					
58	bp26	2.610	9	3.45	/den.de'mʌn.dɪz'saɪds.tu'kɪk.de'dɒg/					
60	bp27	3.072	13	4.23	/lɪv.ɪŋ.de'wɔ:mən'as'tɒn.ɪd:bəɪt.wæt.hɪ.hʌd'dɔ:n/			2		
64	bp28	4.766	21	4.41	/ɔ:l.dɔ:de'wɔ:mən.wɔ:d'prɒb.ə.bli'bɪ'l.ɪŋ'æŋ.gər.ænd.sɔ:praɪs.ɪt.de.sem'taɪm/					
66	bp29	4.246	17	4.00	/de'wæ.de'mæn.wes.sæt.ɪs'faɪd.bɪ'kɔ:s.hɪ.hʌd.ə'tʃɪ:v.d.hɪs.rɪ'vendz/		1			
		65.149	261	120.12			0	3	5	2
		ST	syl				rept	fssc	pro	lex & gr
	9.00	MSR		65.15	ST		0	1.15	1.92	0.77
	4.01	ROST		87.71	TRT		rept	fssc	pro	lex & gr
	4.14	Arbpu								
	74.28	STR							/100syllables	

Figure 1. Measures in the spreadsheet

Figure 1 above shows how students must present the measures in the spreadsheet. MSR stands for Mean Syllables per Run, and provides information about how long, in syllables, the runs are, on average. To calculate MSR, we divide the number of syllables by the total number of runs/bp-units (261 divided by 29 in Figure 1 below). ROST stands for Rate of Speech Time, and it results from dividing the total number of syllables by the Speech Time (261 divided by 65.149 seconds in the example). This tells us that the student has produced 4.01 syllables per second on average. ARbpu stands for Articulation Rate per bp-unit, and it is a slightly different way of calculating the speech rate: this time, we first calculate the average rate of each bp-unit (something we have indicated in column 5), and then, we add these rates (120.12 in the example) and divide this by the number of bp-units. This number should not differ greatly from the ROST. In the example, ROST is 4.01 and ARbpu is 4.14. Finally, STR stands for Speech Time Ratio, and it informs us about the percentage of time which the student has devoted producing meaningful syllables. We multiply the Speech Time by 100 and divide it by the TRT. In this case, the student has spent 74.28% of the time producing syllables.

Apart from these quantity and fluency measures, the four columns on the right side refer to (dis)fluency and accuracy measures. In Figure 1, in the cells from the first row which have a grey background, the total number of cases is written down. Three rows down, the number of cases per 100 syllables is provided, so these measures can be compared to much shorter or longer productions. Only consecutive repetitions are counted, but as many as there are. Some examples might help: "in in in this case", two repetitions; "in this_ in that case", one self-correction; "in this_what I thought was that", one false start. Fluency and disfluency measures need to be analysed together: a description could have, on the one hand, a high MSR and high ROST, which would indicate good fluency, but, on the other, a high number of repetitions, false-starts, and self-corrections, which would point in the opposite direction.

Regarding accuracy, which refers to deviation from the standard, it is essential to take both the speaker and the task into consideration. Students are asked to focus on pronunciation, but they can also complete the grammar and lexical errors column. As it was previously explained, these students are multilingual speakers with English in their repertoire, but with varying degrees of command of the language. Laia, the student discussed in part 3 of this article, for instance, was born in a village near Lleida and her L1 is Catalan. Her father is from the neighbouring Autonomous Community of Aragon, but they have always spoken Catalan within the nuclear family. She uses Spanish with relatives on her father's side. The student has attended English language academies for several years and has spent time abroad: two weeks in London in 2017; three weeks in Ireland in 2018; and a month in Toronto in 2019. She has a B2 level of French and is currently studying Italian. She also expresses a wish to learn other languages, like German and Chinese, in the future. Moreover, she is also enrolled in an English Studies programme.

Level variation within the group goes from students with a low B2 level to a student born in London to a British father and Catalan mother, whose mother tongue is English. Needless to say, therefore, the number of errors will vary greatly among students. Identifying the errors is a very controversial task that will be discussed in section 3, taking Laia's performance as a guide, but at this point it needs to be emphasised that having the students identify their own errors and then reflect upon them is an effective

way to increase their awareness regarding their language level and the features of their production in English. Furthermore, students also benefit from such reflection in that they realize that sounding like native speakers is not necessarily the ultimate goal; becoming fluent and intelligible speakers of English is.

STEP 4: ANALYSIS OF PHENOMENA

For this part of the assignment, *LibreOffice Writer*, *Audacity* and *Praat* are required. The analytical report comprises three main blocks. Block 1 contains a brief description of the (dis)fluency and accuracy measures obtained in the previous assignment. Students are offered spreadsheets made by students in the previous years, so that they can compare their measures and speculate on their meanings. At this point, false starts and self-corrections need to be commented. In Laia's description, for instance, there are three such cases: bp16, bp24, and bp29. In bp16, Laia says "decided" followed by /ku/, but then she starts again with /tu/ and completes the idea with "give her a smile". There are different options for what might have occurred in this instance: Laia may have wanted to say "decided could_" and realised the verb "to decide" takes the form 'to+infinitive' and therefore self-corrected; or maybe she wanted to say "to give" but made a mistake.

The other two cases are clearly cases of self-correction. In bp24, Laia starts with /hɪ.dɪ'taɪ/ and then self-corrects to /dɪ'saɪdɪs/. It is very likely that she had always meant to say "he decides", but had inadvertently produced the plosive sound /t/ rather than the fricative /s/ as required. After realising the mistake, the student would have stopped mid-word and self-corrected in the following syllable. In bp29, Laia starts with "the wo(man)" and realises her mistake, so she starts again with "the man".

Block 2 corresponds to the transcription of the comic strip description in story format. The student turns the phonemic transcription into standard writing, pauses are indicated between brackets, rounding the length to one decimal of a second, and filled pauses are transcribed with either "mm" or "e:". Here is an example, corresponding to the description of one of the comic strips by Laia:

in this comic strip (0.3) I can see a man (0.4) who is holding his hat with his left hand (0.5) and a woman (0.3) who is holding his dog (0.9) I imagine that the woman was going for a walk (0.4) with her dog when suddenly (0.4) they bumped into a stranger (1.2) e: in that moment the man decide to touch (0.3) the dog but the animal (0.5) instead of being quiet (0.3) he decided to bite his hand (1.3) mm the woman e: looked angrily at the man (0.9) e: however although he was feeling pain in his hand (0.6) decided cou_ to give her a smile (0.5) while holding his hat with his left hand (2.2) mm after that the man decides to go away (0.6) and leave the woman e: and her dog behind (1.7) however after some steps (0.8) mm he thought that it wasn't a good option (0.6) finally (0.3) he deti_ decides to go back and starts running until e: he arrives to the place where he had left the woman and the dog (1.1) mm then the man decides to kick the dog (0.4) living the woman astonished by what hi had done (1.1) e: (1.3) although the woman would probably be feeling anger and surprise at the same time (0.5) the wa_ man was satisfied because he had achieved his revenge

The last block is further divided into subsections, one per phonemic or phonetic phenomenon analysed. Students are advised to deal with between three and five phenomena, and they must select these phenomena after listening to their productions several times, something they will have surely done while filling in the spreadsheet. Having the audio files of the different bp-units is helpful in this selection process. Folders can be created for each phenomenon, for instance, and the audio files that contain the chosen phenomenon can be stored in the corresponding folder. A file can obviously contain more than one phenomenon and thus be stored in different folders. How the different phenomena are analysed using *Praat* will be exemplified in the last section of this article.

4. LAIA'S INDIVIDUAL PROJECT

The three elements chosen from Laia's description are: (1) the production of the three phonemes in the word "dog"; (2) a case of epenthesis between /n/ and /s/; and (3) the presence of a fricative rather than an affricate sound in the word "imagine".

For Item 1, a folder that would store the six audio files which contain the word "dog" in Laia's description was created; these files are bp-units 5, 7, 10, 20, 25 and 26. In three out of these six examples, "dog" is placed at the end of the bp-unit (bp05, bp25 and bp26) whereas in the other three "dog" is followed by another syllable (bp07, bp10 and bp20).

In Figure 2 below, corresponding to bp05, "dog" is placed at the end of the bp-unit. The syllable contains two plosives, an initial voiced plosive /d/ immediately followed by a vowel, as voiced plosives are not aspirated. After the vowel, the medial phase during which air builds up follows, and the release burst of a velar plosive more consistent with a /k/ sound closes the bp-unit. We can see how the medial phase before the burst of the plosive takes even longer than the time the vowel is being produced. Ladefoged (1982: 49) observed that the major difference between the final stops in "nap, mat, knock" and "nab, mad, nag [...] is in the vowel length, not in the voicing of the final consonants".

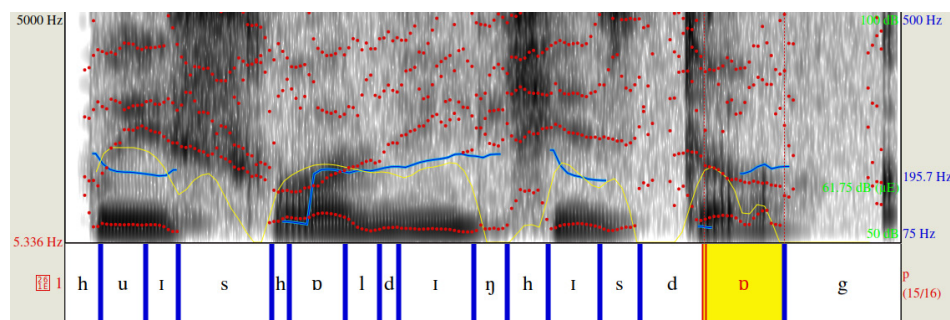

Figure 2. bp05 of Laia's first description: /g/ or /k/?

The best way to indicate that a /g/ phoneme is coming is to lengthen the previous vowel. However, in this case the student has produced a vowel consistent with a /k/ phoneme, gathered much air and released the plosive. Therefore, it is only the context that allows in fact to identify the word as “dog” rather than “dock”.

The rendering of “dog” in bp25 is very similar to this one, but the one in bp26 is different in that the vowel takes longer (see Figure 3 below). It actually represents 67% of the time spent delivering the word “dog”, whereas in bp05 above, it represented 31%. And this time, in perceptual terms, there is no possible confusion with “dock”. It is also worth paying attention to final /k/ in “kick”, which is not released at all, thus leading to potential intelligibility issues, as it could just as easily be “keep the dog” rather than “kick the dog”.

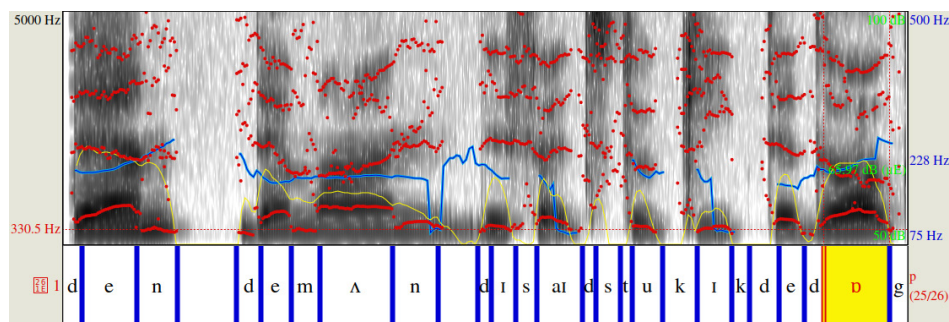

Figure 3. bp26 of Laia’s first description: appropriate vowel length

The second analysed item actually uses one of the audio files above: the one for bp07. In Figure 4 below we can identify a plosive between final /n/ of “when” and the initial /s/ of “suddenly”. Tench (2011: 100) points out that “although /n/ and /s/ share an alveolar point of articulation, the tongue changes from a flat ‘broad’ contact to a grooved shape. As in the other transitions, the tongue movement may lag behind, leaving the flat ‘broad’ contact fractionally longer; this helps to produce a transitional /t/”. Tench (2011) is the coursebook used, and this is the kind of connection students are expected to make in the project. They have a spectrogram in which there is a white area and a very black line, which is something we normally associate with the medial and burst phases of plosives. We hear an /n/ and an /s/, but if we just play the section around the colour change, we actually hear a /t/. And then the student –one hopes – either remembers or seeks what might be occurring here. Is this an error? Or is it this a typical phenomenon of the language? As it turns out, it is a very common phenomenon.

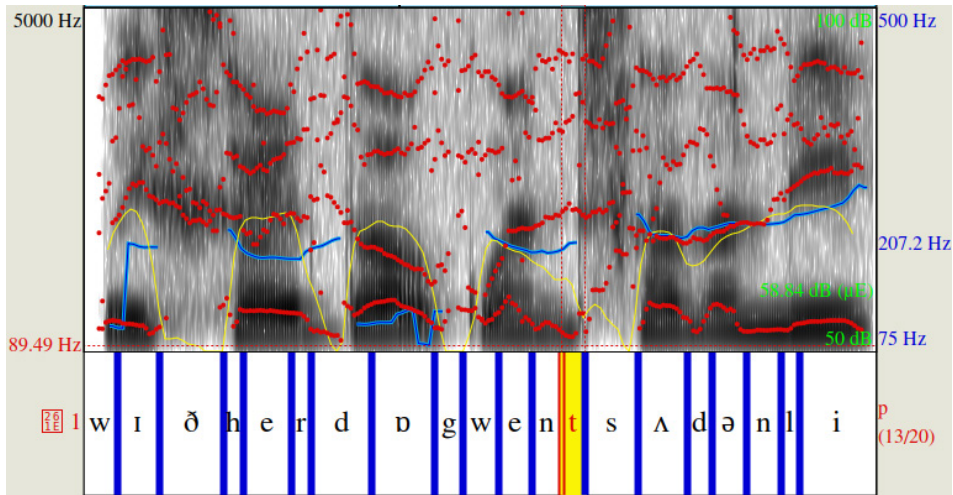

Figure 4. bp07 of Laia’s first description: epenthesis

The last item of the analysis refers to bp06 /aj.ɪ'mæɜ.ɪn.dæt.də'wɔ:mən.wɔ:s'gɔ.ɪŋ.fɔ:r.ə'wɔ:k/, and, more in particular, to the phoneme /ɜ/. The standard pronunciation of “imagine” contains an affricate sound at the end of the second syllable. Tench (2011: 44) describes affricates as “a close-knit sequence of plosive and fricative produced by a single organ of speech”. In the column immediately above the phoneme in the spectrogram in Figure 5 below, two distinct sections can be identified: the whiter section corresponding to the plosive part of the affricate sound, and the darker section that corresponds to the fricative part.

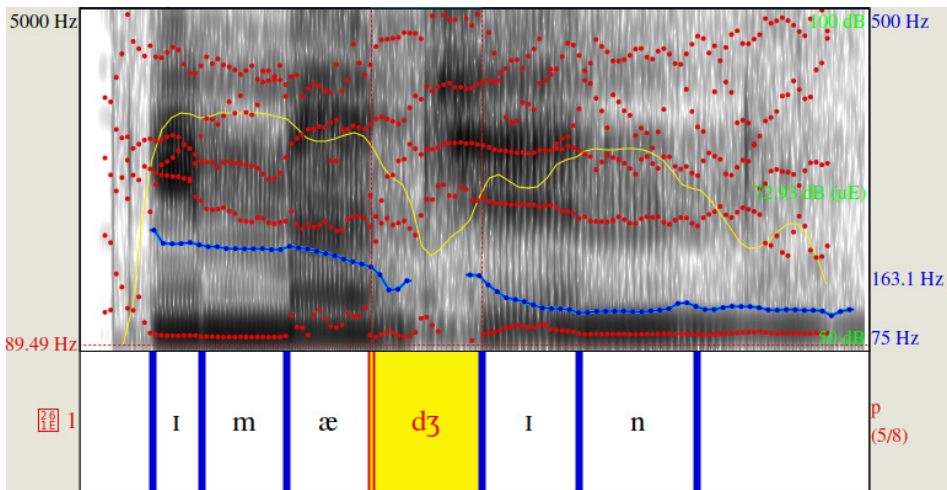

Figure 5. Standard pronunciation of /ɪ'mæɜ.ɪn/

This is not the case in Laia’s rendering of the word, as shown in the spectrogram in Figure 6 below. In that case, only the fricative section can be observed. Laia has produced the fricative sound /ʒ/ rather than its affricate counterpart. It is worth mentioning that the same verb is used in Catalan (“*imaginar*”) and that the same fricative sound /ʒ/ is used. In Spanish, it may be worth adding, “*imaginar*” is pronounced with the voiced velar fricative /x/.

This non-standard pronunciation of “*imagine*” was counted as an error in the spreadsheet, whereas the non-standard pronunciations of “*dog*” in bp05 and bp25 were not. The student is the one who must decide on these matters, but part of the feedback the student receives is related to the complexity of these decisions. Students obtain two types of feedback: one is more technical in nature and refers to how accurately they have divided the chunks, calculated the measures, or phonemically transcribed.

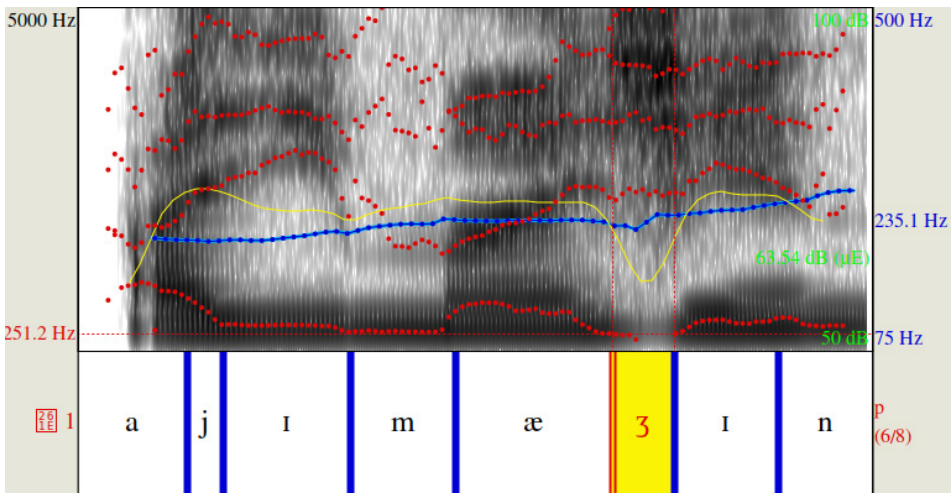

Figure 6. bp06: fricative?

The second kind of feedback aims at helping students reflect upon their productions in terms of (dis)fluency and accuracy. In the case of this last item for Laia’s production, what is most relevant to highlight is that Laia realises that she has produced a fricative sound when standard varieties of English would use an affricate sound. Whether this should be considered a pronunciation error or not, or even whether this could pose intelligibility problems in certain contexts or not, is debatable.

5. DISCUSSION AND CONCLUDING REMARKS

The individual project described in these pages is a tool devised so that students can learn practical tasks such as transcribing phonemically, calculating measures, or interpreting spectrograms, while at the same time becoming aware of the intricacies of aspects like pronunciation accuracy and their connection to the contextual reality in which speech is produced. In English as a Lingua Franca scenarios, non-standard

pronunciation which does not lead to intelligibility problems will tend to be overlooked, as the main aim in such settings is to communicate the message effectively and intelligibly. However, in the context of a course that is part of an English Studies programme, it appears both necessary and suitable to target standard pronunciation, as well as to use specialized software like *Audacity* and *Praat* to raise students' awareness regarding how their productions as non-native English speakers stand in relation to the dominant varieties of English. However, it needs to be underlined that this comparison between native and non-native pronunciation should not lead to the idea that the native version should always predominate or be the ultimate goal for English language learners.

An example I often use in class concerns the already-mentioned aspiration of voiceless plosives in English. In the word "potato", we have three such cases in a row. The Catalan and Spanish words for "potato" is "*patata*", but none of the three plosives are aspirated in Catalan or Spanish. I tell students about a famous British author who has been living in Catalonia for many years, who speaks very fluent Catalan, and who is often in the national television channel as a commentator. When he talks, I tell them, he aspirates the plosives in Catalan, marking him as a native speaker of English in Catalonia. When I imitate this man, students laugh, but their laughter contains an element of surprise because they realise how different they feel about this man sounding British while using Catalan in relation to how they feel about themselves sounding Catalan while using English. To me, what matters the most is that they learn about aspiration of plosives, the phonemic contexts in which plosives are aspirated in English and the ones in which they are not, and the fact that this is different in Catalan and Spanish. But then, whether this is something they want to modify or not is up to them. I do not think the aforementioned British author cares too much about the aspiration of his plosives when speaking Catalan. I suppose he might even like it.

REFERENCES

- Arnold, J. (ed). 1999. *Affect in language learning*. Cambridge: CUP.
- Boyd, J. and M. Rudvin. 2018. Accommodation, Cooperation and Face Strategies in ELF: A Case Study of Institutional Power in Migrant Settings. In C. Martin-Rubió (ed.) *Contextualising English as a Lingua Franca: from Data to Insights*. Newcastle-upon-Tyne: Cambridge Scholars, 170–189.
- Brown, H. D. 2004. *Principles of Language Learning and Teaching*. 4th Edition. New York: Longman.
- Canagarajah, S. 2015. Clarifying the Relationship between Translingual Practice and L2 Writing: Addressing Learner Identities. *Applied Linguistics Review* 6(4), 415–440.
- Chambers, F. 1997. What do we mean by fluency? *System* 25(4), 535–544.
- Czwenar, I. 2014. Analysing Spoken Language for Complexity, Accuracy and Fluency: Some Methodological Considerations. In W. Szubko-Sitarek, Ł. Salski and P. Stalmaszczyk (eds.) *Language Learning, Discourse and Communication*. Cham: Springer, 81–92.
- Fortunato-Tavares, T. et al. 2017. Children who stutter exchange linguistic accuracy for processing speed in sentence comprehension. *Applied Psycholinguistics* 38(2), 263–287.

- Hieke, A. E. 1985. A componential approach to oral fluency evaluation. *Modern Language Journal* 69(2), 135–142.
- Jiménez Arias, I. 2004. Treating Students' Errors in Oral Production. *Letras* 36, 175–188.
- Ladefoged, P. 1982. *A Course in Phonetics*. San Diego: Harcourt Brace Jovanovich.
- Leal, C. F. 1995. *A pause as a cause of change*. ERIC document ED 379935. Rockville, MD: Educational Resources Information Center.
- MacIntyre, P. D. *et al.* 1998. Conceptualizing willingness to communicate in a L2: A situational model of L2 confidence and affiliation. *The Modern Language Journal* 82(4), 545–562.
- Michel, M. 2017. Complexity, Accuracy and Fluency (CAF). In S. Loewen and M. Sato (eds.) *The Routledge Handbook of Instructed Second Language Acquisition*. London: Routledge, 50–68.
- Starkweather, C. W. 1987. *Fluency and stuttering*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Tench, P. 2011. *Transcribing the Sound of English: A Phonetics Workbook for Words and Discourse*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wennerstrom, A. 2000. The role of intonation in second language fluency. In H. Riggensbach (ed.) *Perspectives on fluency*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 102–127.

SUMMARY

AUDACITY AND PRAAT AS PEDAGOGICAL TOOLS: ANALYSING FLUENCY AND PRONUNCIATION ACCURACY

The main premise of this article is that asking students of English to analyse their oral productions using measures from the Complexity, Accuracy and Fluency approach might be beneficial for their language learning process. We describe a project that students of the English Phonetics and Phonology course of the English Studies degree at Universitat de Lleida (Catalonia, Spain) carried out during the 2019/2020 academic year. The project helps students improve their transcription skills while stimulating reflection on pronunciation aspects. For this purpose, Praat and Audacity software packages are employed, which are especially suitable to deal with phonemic phenomena that need to be covered in the course, although it is possible to think of adaptations of the project to other types of students so that they could still benefit from it.

KEYWORDS: fluency, pronunciation accuracy, pedagogical tools, self-reflection.

ARTICLE INFO:

Original research article
 Received: November 23, 2020
 Revised: June 25, 2021
 Accepted: September 1, 2021

DOI: <https://doi.org/10.18485/philologia.2021.19.19.5>

UDC: 811.163.41'34

811.111'34

81'243

■ DISCERNING /e/ AND /æ/. A CHALLENGING TASK OR NOT?

NIKOLA DANČETOVIĆ¹University of Priština
Kosovska Mitrovica, Serbia

Nesrazmera između srpskog i engleskog samoglasničkog sistema često uzrokuje mnoštvo problema u artikulaciji engleskih samoglasnika kod odraslih učenika kojima je maternji jezik srpski. Njihova nemogućnost da prepoznaju i adekvatno izgovore brojne samoglasnike koje srpski sistem samoglasnika ne prepoznaje naročito je očigledna u slučajevima samoglasnika srednjeg i niskog vokalskog prostora. Tipičan primer je slučaj /e/ i /æ/. Naš rad bavi se istraživanjem kvalitativnih i kvantitativnih karakteristika ova dva samoglasnika u artikulaciji 10 ženskih i 5 muških ispitanika na zadatku čitanja teksta. Akustička merenja samoglasnika obuhvatala su vrednosti frekvencije formanta F1 i F2 i samoglasničku dužinu. Dobijeni rezultati potvrđuju tvrdnju da razlikovanje ova dva samoglasnika predstavlja jedan od najtežih zadataka odraslim srpskim govornicima engleskog jezika kao stranog.

Ključne reči: Engleski samoglasnici, akustička svojstva, akustička analiza, formant, dužina samoglasnika

1. INTRODUCTION

The asymmetry between the vowel inventories of the English and Serbian languages has always caused a plethora of problems to adult Serbian EFL learners. One of the most dominant central questions in relevant literature is how difficult it is for Serbian EFL learners to distinguish and acquire L2 vowels that their mother tongue does not recognize. The results obtained during the course of the research mostly supported the two most influential theories of language learning—Best's Perceptual Assimilation Model – PAM (Best 1995) and Flege's Speech Learning Model – SLM (Flege 1995).

1 Kontakt podaci (Email): nikola.dancetovic@pr.ac.rs

Best's PAM is based on the assumption that vowel categories from L2 are subject to assimilation to the most similar L1 vowels. In other words, the more similar an element in the inventory of the mother tongue is, the lower the level of L2 vowel acquisition. Similarly, Flege's SLM argues that the success in perception and production of L2 vowels is higher if the elements of the L2 vowel inventory are sufficiently phonetically different from the L1 elements. In that case, such a category is established as 'new' or 'foreign' and is more likely to be easily acquired by EFL speakers.

Both theories, therefore, are based on the influence of the mother tongue on L2, which can be either positive or negative. Positive influence is defined as *transfer*, whereas negative as *interference*. In terms of vowels, cross-linguistic studies have paid special attention to the phenomenon of interference, unequivocally pointing to the close link between L1 and L2 perception and production, hypothesizing that successful acquisition and correct, native-like *production* of L2 phonemes are conditioned by an accurate *perception* of phonemic contrasts in L2 input. An English listener, for instance, will *categorize* a vowel with a short duration, a high F1 and a high F2 as the vowel /æ/ in the word *cat*, most likely because English speakers tend to *pronounce* the vowel in *cat* with those same properties (Escudero 2009: 2). Unlike them, Serbian and speakers' production is often highly influenced by the degree of similarity between two similar L1 and L2 vowel sounds. Minimal differences often go undetected, opening a path to communication disruption or resulting in vowel discrimination failure. In such cases, a phonetic category of an L2 sound can still be established in L1 speakers, but mostly through strategies *different* from those used by native speakers. In literature, the most frequently mentioned strategy for vowel discrimination is vowel duration, or vowel quantity. Many papers have examined this phenomenon, as well as the reasons why EFL speakers primarily rely on durational cue in articulation and recognition of English vowels. In the next section, we will try to provide answers to this question and then examine whether the respondents of our research resorted to applying the same criterion in the production of vowels /e/ and /æ/.

2. VOWEL QUANTITY AND VOWEL QUALITY ACQUISITION PROBLEMS

Acoustic analyses of qualitative and quantitative differences of vowels in EFL speakers have generally shown that spectral characteristics of English vowels are more difficult to perceive and articulate than their temporal features (Flege *et al.* 1997; Lazendic/Best 2013; Nikolić 2016; Dančetović 2017). On the other hand, it remains insufficiently clear why, even after years of learning, EFL learners fail to adequately produce the qualitative features of vowels reflected in the values of F1 and F2 formants, particularly in the case of neighbouring vowels. Although often noticeably expressed, the values of formant structures do not always lead to successful discrimination between vowels for various potential reasons. The relationship of formant frequencies and the corresponding perceived quality of vowels is not linear. Therefore, a change in F1 from 200 to 300 Hz brings about a much larger change in perceived vowel quality (height) than a numerically equal change from 700 to 800 Hz. (Wang/Van Heuven 2006: 238). Next, due to the smaller vocal tract in women of an average of 10-15%, differences

in formants' values for the same vowels are subject to variation depending on the sex of the speaker and are therefore sometimes more difficult to perceive. For this reason, acoustic analysis should always be conducted on separate groups of participants depending on gender. Finally, it is argued that individual differences and internal/external factors play an important role in vowel acquisition. A listener can hardly 'predict' formants' values because they differ from person to person—the greater the differences in the shape and size of the vocal tract in speaker, the greater the differences in formants for the same vowels (Wang/Van Heuven 2006: 238). Additionally, in the acoustic measurements, the recorded digital audio signals for the same speaker often point to variations in the values of formants for the same vowels due to various factors such as variations in amplitude, external noise, the emotional state of the speaker, etc. (Almaadeed *et al.* 2016: 346).

On the other hand, although highly variable and dependant on many factors, temporal properties of vowels in communication are notably more expressed and therefore more *receptive* to EFL speakers. As such, they are the primary cue to which Serbian and other EFL speakers opt in distinguishing vowels within oppositions. The success in perceptual vowel discrimination is directly proportional to the expression of duration in vowels—the longer the duration in articulation, the greater the possibilities of their adequate perception and vice versa. These differences are often transferred to the production of EFL speakers, thus leading to hyperarticulation—prolonged articulation of vowels—another proof verifying the claim that duration is the primary (if not only) feature associated with vowels in EFL speakers. Certainly, this conclusion is not surprising, as vowel duration is a perceptible property easier to identify or articulate than vowel spectral properties, particularly if the temporal differences between long and short vowels are more expressed (Dančetović 2017), as in high vowels. High vowels are usually shorter than low vowels, and mid vowels intermediate in duration (Strange *et al.* 2004: 1791). In other words, the perceptual differences between high vowels are more easily acquired than those of vowels from the middle and lower part of the vowel space, such as the examined vowels from our research as one of the most typical examples of this complex interdependence. One of the reasons is "...because the degree of this distinction varies across dialects." (Collins and Mees 2013: 159). Next, regardless of the fact that /æ/ belongs to the group of short/lax vowels, it exhibits durational differences half-way between lax and tense vowels, causing various researchers to classify it as tense (Wang/Van Heuven 2006; Strange *et al.* 2004). Certainly, in comparison to /e/ and other short vowels in English in the same phonological environment, these differences are clearly more noticeable, especially if the vowel /æ/ is followed by a lenis consonant (Dančetović 2017). In Serbian EFL speakers' production, however, differences in vowel length with regard to their phonological context are not always manifested.

Yet, despite the indisputable interdependence of perception and production of vowels in EFL speakers, it cannot be said that there is a uniform pattern by which one can "infer someone's production abilities from perceptual ones and vice-versa." (Llisterri 1995: 98).

3. PREVIOUS RESEARCH

A wide array of papers in literature has dealt with this vowel contrast. The diversity of the results confirms the complexity of the problem of their delimitation, often leading to the conclusion that discrimination between vowels largely depends on additional factors. Bohn and Flege (1992) in their research, for example, argued that the length of residence/experience significantly affected the production of the vowel /æ/ in their L1 German subjects. Comparing the results between the two groups of respondents (experienced and inexperienced), they concluded that experienced learners achieved native-like production of /æ/, whereas the inexperienced did not. Similar research by Flege *et al.* (1997) examined the production of English vowel contrasts by experienced and inexperienced groups of speakers of German, Spanish, Mandarin, and Korean. Experienced German and Mandarin groups showed better results in production of vowels /ɛ-æ/ than the inexperienced ones. On the other side, however, neither the experienced nor inexperienced Korean group managed to produce adequate height distinction, whereas both groups of Spanish speakers did. The research results also indicated that the inexperienced group of German subjects managed to successfully differentiate the contrast in a labelling task, relying mostly on durational cue. The experienced group of German speakers, though, did manage to achieve better results in both labelling and production than the inexperienced group, but in a different way than native English speakers did. This led the authors to conclusions that (1) regardless of the experience, L2 speakers resort to different strategies in discrimination of English vowels than native speakers and (2) that L2 speakers' production and perception are dependent on the activity they carry out.

This vowel contrast has always caused a significant number of difficulties in Serbian EFL speakers as well. Several recent studies point out that discerning the two vowels has been equally difficult both in perception and production to Serbian EFL learners regardless of their age. Paunović (2009) in her research investigated vowel production in terms of neighbouring categories of vowels. The author pointed to a debatable quality of the vowel /æ/ and to the fact that subjects in the research assimilated this vowel into the L1 category of /a/. Investigating the two vowel contrasts /i-ɪ/ and /ɛ-æ/ in perception and production of Serbian participants, Krebs-Lazendic & Best (2013) concluded that the late learners failed to differentiate the two vowels in situations when they had to rely on spectral cue only (p.456), exhibiting thus even greater difficulties than Japanese or Spanish listeners for the same contrast, and assimilating both vowels to Serbian category of /e/. The same group also failed to differentiate the two vowels in the production experiment. In her research, Marković (2016) examined the acquisition of the contrast /e-æ/ in Serbian EFL students. The results showed that the subjects failed to adequately acquire this distinction due to differences in quality of the produced vowels. The results also indicated that the distinction between the two vowels was based on their temporal characteristics e.g. their duration. Analysing the quality of the vowels /e-æ/ produced by the Serbian participants, Nikolić (2016) deduced that these two vowels were not entirely acquired by the highly competent Serbian L2 speakers. He also highlighted the distinction in duration between /æ/ and /e/ (where *ash* was usually longer than /e/) as another supporting point to the claim that the differentiation between the two vowels is mainly made in terms of their duration, but not (always) in terms of their quality (p.98).

4. PRESENT STUDY

From previous research, it can be concluded that Serbian EFL speakers generally do not make a distinction between the examined vowels and that the primary cue of discrimination between them is their duration. At the level of production, these two vowels often occupy a similar vowel space area (or even overlap). Also, the vowel /æ/ is frequently characterized by a significantly longer duration and insensitivity to phonological context. Our research aims to examine these findings and check whether there are significant differences in the articulation between male and female group of respondents. However, unlike some previously mentioned research, our focus will be exclusively on distinguishing the mentioned vowel opposition without comparing it to the Serbian vowel system and its influence and without taking the complexity of the relationship between perception and production into consideration. In other words, we will try to focus only on 1) the ability of the respondents to produce spectral differences between the vowels, 2) the articulatory differences with regard to the duration of the vowels, and 3) differences in production between male and female group of participants.

The participants in this research were 10 female and 5 male senior students from The English Language and Literature Department at Faculty of Philosophy in Kosovska Mitrovica, all Serbian L1 speakers. Despite the fact that, in a formal educational context, all the students at this department are mainly exposed to British English, the subjective impression we had during the production of the stimuli was the strong presence of American accent in most of the students' speech.

3. METHODOLOGY AND PROCEDURES

Vowel formants F1 and F2 and vowel duration vary depending on the production tasks used in research. Normal speech, for example, affects F1 values more than reading of words in isolation. Additionally, F1 formant movement seems to be further affected by the speaking rate (Van Son *et al.* 1992). In production of isolated words, on the other side, vowels are usually lengthened and hyper-articulated. For the abovementioned reasons, we opted for a passage-reading task as a compromise, a task in which we anticipated the most stable and realistic results in both formant values and duration.

The passage included was *The Boy Who Cried Wolf* by David Deterding (2006), a passage widely used in research of similar kind to ours. The text contains several lexical items for acoustic analysis of the vowels /æ/ and /e/. We randomly picked five words for the analysis of each vowel: *plan*, *exactly*, *ran*, *actually*, and *had*; and *shepherd*, *next*, *pleasure*, *successful*, and *get* for the vowel /e/. The subjects were instructed to read the text two times—silently for the first time and aloud for the second—reading it in a common, standard manner. In order for them to be more relaxed and sound more natural, it was suggested to them that they use an accent of their choice.

THE BOY WHO CRIED WOLF

There was once a poor shepherd boy who used to watch his flocks in the fields next to a dark forest near the foot of a mountain. One hot afternoon, he thought up a good plan to get some company for himself and also have a little fun. Raising his fist in the air, he ran down to the village shouting 'Wolf, Wolf.' As soon as they heard him, the villagers all rushed from their homes, full of concern for his safety, and two of his cousins even stayed with him for a short while. This gave the boy so much pleasure that a few days later he tried exactly the same trick again, and once more he was successful. However, not long after, a wolf that had just escaped from the zoo was looking for a change from its usual diet of chicken and duck. So, overcoming its fear of being shot, it actually did come out from the forest and began to threaten the sheep. Racing down to the village, the boy of course cried out even louder than before. Unfortunately, as all the villagers were convinced that he was trying to fool them a third time, they told him, 'Go away and don't bother us again.' And so the wolf had a feast. (Deterding 2006)

For the recordings, we used a laptop and the Sony ICD-PX470 digital voice recorder. The files were further analysed for the F1 and F2 measurements and targeted vowel duration in PRAAT speech analysis computer software (Boersma/Weenik 2015). The F1 and F2 values for both male and female participants were manually extracted for all vowels and then further calculated for mean values. In order to investigate the distribution of the target vowels in production of the participants, the obtained average formant values were converted into the Bark scale values using the formula of Traunmüller (1990) and plotted onto a two-dimensional chart. The duration of the vowels was measured in milliseconds.

4. RESULTS

Table 1 presents the values of the F1 and F2 formants for the examined vowels produced by both groups of respondents. Graph 1 shows the spectral characteristics projected on the two-dimensional axis.

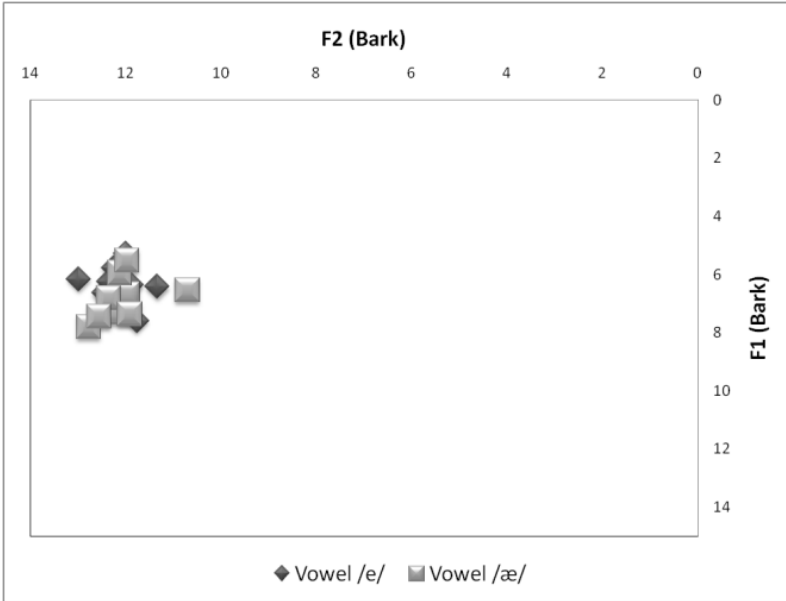
FEMALE PARTICIPANTS				
No.	Vowel /æ/		Vowel /e/	
	F1	F2	F1	F2
1	760	1790	652	1992
2	704	1413	686	1554
3	885	1932	691	1758
4	812	1769	716	1839
5	721	1707	677	1687
6	739	1812	662	1811
7	819	1697	852	1660
8	625	1752	542	1716
9	829	1870	785	1760
10	573	1711	603	1785
MEAN VALUE	747	1745	687	1756
STANDARD DEVIATION	91.15	131.47	82.28	110.83

(a)

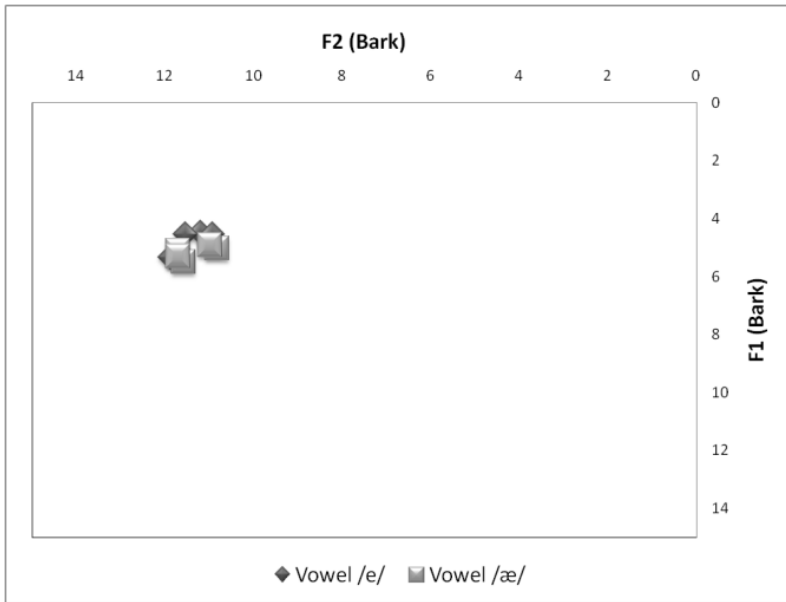
MALE PARTICIPANTS				
No.	Vowel /æ/		Vowel /e/	
	F1	F2	F1	F2
1	512	1442	451	1524
2	500	1476	457	1461
3	569	1615	457	1606
4	521	1645	525	1634
5	546	1645	548	1690
MEAN VALUE	529.6	1564.6	487.6	1583
STANDARD DEVIATION	24.82	87.57	40.64	81.17

(b)

Table 1. Formant values for the analysed vowels in production of female (a) and male (b) participants

(a)

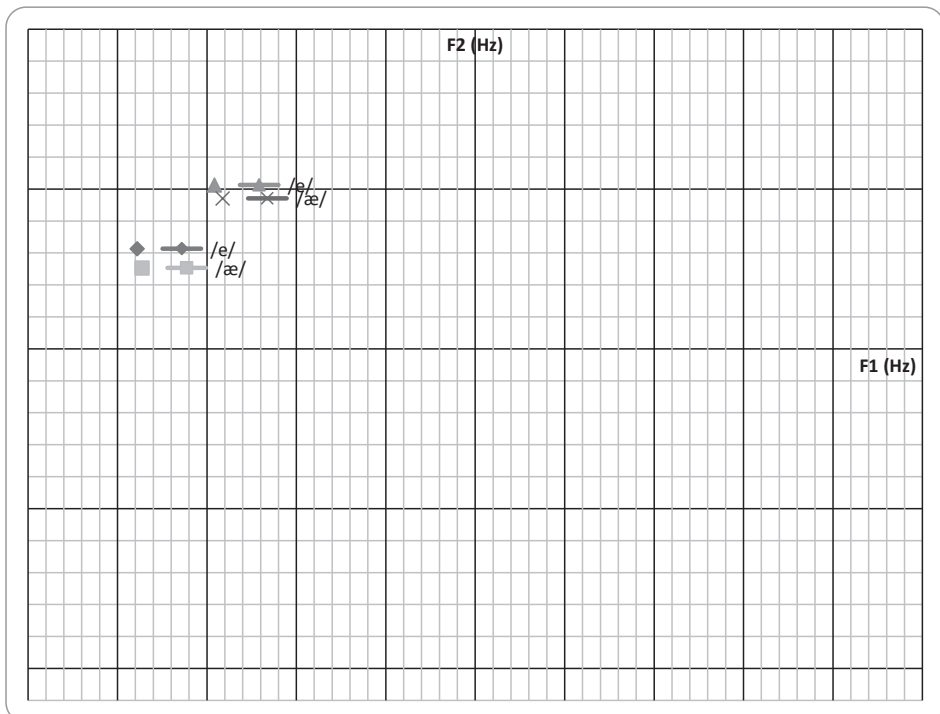

(b)

Graph 1. Spectral properties of examined vowels in the production of female (a) and male respondents (b)

The plotted formant values from Chart 1 show that the two vowels are minimally dispersed in the vowel space of male respondents. On the other hand, although the mean values of the two formants at inter-vowel level clearly indicate that the group of female respondents failed to adequately acquire spectral characteristics of vowels (apparently assimilating the vowel /æ/ into the native category of /e/), fairly high F1 and F2 standard deviation (STD) values point to a slight variability in articulation among female participants. With regard to openness, notably high F1 standard deviation values indicate that vowel /æ/ varies in position it occupies in vowel space at inter-speaker level, ranging from 573-885 Hz. In addition, similarly high STD F2 value from Table 1 point to a similar dispersion on horizontal axis, suggesting a slightly wider area in which vowels are scattered, the F2 value ranging from 1413-1932 Hz. Similarly, high STD values for the vowel /e/ at inter-speaker level also point to a great production range from 542 to 852 Hz for F1 and 1554 to 1992 Hz for F2. Still, despite these fluctuations, mean values exhibit remarkable similarities, proving that female speakers in general failed to successfully delimit the two vowels with respect to their quality (Graph 2).

In male participants, even more stable F1 and F2 values at inter-speaker level within the group indicate that investigated vowels occupy a compact vowel space area and are densely clustered together. In comparison to the group of female subjects, lower STD F2 value in male subjects shows that females exhibit greater front/back differences in articulation of both vowels than males.

Graph 2. Mean values of tested vowels in production of female (■ and ◆) and male participants (▲ and X)

Regarding the duration of the examined vowels², the conclusion that can be drawn by the insight into Table 2 of the mean values is that both groups of respondents showed a similar tendency to articulate the vowel /æ/ as a long vowel, i.e. longer than its counterpart /e/. The value of the standard deviation indicates that the range of duration is wider in female than in male participants, whereas the duration at inter-speaker level in male group of respondents is more uniform in terms of both vowels, supported by similar STD values.

FEMALE PARTICIPANTS NO.	Vowel /æ/ duration in ms	Vowel /e/ duration in ms
1	130	70
2	120	100
3	120	80
4	120	90
5	110	90
6	90	90
7	120	90
8	80	70
9	110	70
10	80	70
MEAN VALUE	105	82
STANDARD DEVIATION	33.74	10.77

(a)

- 2 Despite the fact that durational findings in the context of the target vowels are irrelevant on average in connected speech unless the tempo were normalized, we presented the production results to illustrate that the differences between male and female participants' articulation of the two vowels are almost negligible, and that both groups clearly pronounce the /æ/ vowel longer than its counterpart /e/. This fact is not surprising, however, since there are three monosyllables with /æ/, all ending in a lenis consonant and two with /e/, ending in a fortis consonant, which clearly contributed to the difference in duration.

MALE PARTICIPANTS		Vowel /æ/ duration in	Vowel /e/ duration in
NO.		ms	ms
1		110	70
2		90	70
3		80	50
4		110	80
5		110	90
MEAN VALUE		100	72
STANDARD DEVIATION		11.54	12.11

(b)

Table 2. Duration of the analysed vowels in production of female (a) and male (b) participants

5. DISCUSSION

The analysis of the results obtained for the tested vowels in production of both male and female participants showed that neither group succeeded in producing relevant quality differences between the vowels. A simple analysis of the inter-speaker raw values of F1 and F2 indicates a diverse acoustic shape of the two vowels in production of female participants, which is confirmed by fairly high standard deviation values. However, Graphs 1 and 2 show that the two vowels occupy a small vowel space area, clearly indicating a poor level of delimitation between the analysed vowels. Comparing the results obtained at the intra-speaker level, we concluded that, although highly competent EFL speakers, whose interlanguage production can be characterized as American-like, the respondents of both groups failed to recognize certain phonological differences typical for it. Namely, in accordance with Ladefoged's claim (2011) that vowels before all nasals in many forms of American English may be considerably raised, we anticipated subjects' F1 values for vowel /æ/ in words *plan* and *ran* in comparison to *had* to be significantly lower. However, neither male nor female subjects manifested this, producing the vowel /æ/ with mean F1=810 Hz for *plan* and *ran* and F1=714 Hz for the word *had* in female subjects and F1=560/539 Hz in male participants. This suggests that both male and female participants' production of the quality of the vowels is insensitive to phonological environment.

On the other hand, the expected differences in terms of vowel duration are in contradiction with the obtained results. In comparison to some previous studies conducted on a similar sample of respondents (Dančetović 2017) in which the results indicated a high degree of hyperarticulation, we initially expected the durational differences among the tested vowels to be more pronounced. The results we obtained

in this research show that the differences are significantly less noticeable, and that vowel duration still remains the primary cue in distinguishing the examined vowels.

Yet, in contrast to the mentioned research in which carrier sentence was used in the procedure as a task for vowel examining, it can be concluded that the level of variation in the duration of English vowels is highly dependent on the applied task. Some previous research (Paunović 2009; Nikolić 2016) support this argument. Their production tests confirmed that the final results were affected by the choice of tasks in the research and that hyperarticulation was least present in the text-reading test.

6. CONCLUSION

Based on all the above and taking into account previous research, it can be concluded that adequate acquisition of the vowel contrast /e-æ/ represents one of the most difficult tasks for Serbian EFL learners. Without reference to the exact number of years of EFL exposure, the age at which L2 acquisition began, personal emotional/motivational state of speakers, mother tongue influence, or comparison with values for the same vowels produced by the native speaker, our experiment showed that vowel space for the examined vowels is still insufficiently defined and demarcated. Variations in vowel height/backness among the speakers, although noticeable, were insufficient in the overall mean results we obtained, clearly indicating overlapping in the vowel space area. Temporal differences, on the other hand, although not too prominent, prove that the tested vowels, as all the other pairs of pure vowels in English, are acquired and discerned exclusively on the principle of vowel quantity.

NOTE: The research was conducted within the project “Kosovo and Metohija between national identity and European integrations.”

REFERENCES

- Almaadeed, N., A. Aggoun, and A. Amira. 2016. Text-Independent Speaker Identification Using Vowel Formants. *Journal of Signal Processing Systems* 82, 345–356.
- Best, C. 1995. A direct realist view of cross-language speech. In W. Strange (ed.) *Speech perception and linguistic experience*. Baltimore: York Press, 171–204.
- Boersma, P. and D. Weenink. 2015. *Praat: doing phonetics by computer*. Version 6.0.16. [Internet]. Available at: <http://www.fon.hum.uva.nl/praat/> [22.11.2015].
- Bohn, O. S. and J. E. Flege. 1992. The production of new and similar vowels by adult German learners of English. *Studies in Second Language Acquisition* 14, 131–158.
- Collins, B. and I. Mees. 2013. *Practical Phonetics and Phonology*. London: Routledge.
- Deterding, D. H. 2006. The North Wind versus a Wolf: short texts for the description and measurement of English pronunciation. *Journal of the International Phonetic Association* 36, 187–196.
- Escudero, P. 2009. The linguistic perception of SIMILAR L2 sounds. In P. Boersma and S. Hamann (eds.) *Phonology in perception*. Berlin: De Gruyter Mouton, 151–190.

- Flege, J. E. 1995. Second language speech learning: Theory, findings and problems. In W. Strange (ed.) *Speech perception and linguistic experience: Issues in cross-language speech research*. Timonium, MD: York Press, 233–277.
- Flege, J. E. et al. 1997. Effects of experience on non-native speakers' production and perception of English vowels. *Journal of Phonetics* 25, 437–470.
- Gimson, A. C. 1994. *Pronunciation of English*. 5th Edition. London: Edward Arnold.
- Krebs-Lazendic, L. and C. Best. 2013. First language suprasegmentally-conditioned syllable length distinctions influence perception and production of second language vowel contrasts. *Laboratory phonology*, 4(2), 435–474.
- Ladefoged, P. and K. Johnson. 2011. Tense and Lax Vowels. *A Course in Phonetics*. 6th Edition. Boston, MA: Cengage, 98–100.
- Llisterri, J. 1995. Relationships between speech production and speech perception in a second language. *Proceedings of the 13th International Congress of Phonetic Sciences* 4. Stockholm, 92–99.
- Marković, M. 2009. Different Strategies in Acquiring L2 Vowels: The Production of High English Vowels /i:, ɪ, u:, ʊ/ by Native Speakers of Serbian. In B. Čubrović and T. Paunović (eds.) *Ta(l)king English Phonetics Across Frontiers*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 3–18.
- Marković, M. and B. Jakovljević (2016) Phonetic Cue Interpretation in the Acquisition of Non-Native Vocalic Contrast. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu* 41(1), 215–227.
- Marković, M. 2012. *Uporedna proučavanja vokala engleskog i srpskog jezika: između univerzalnog i specifičnog*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Marković, M. 2015. Phonetic cue interpretation in the acquisition of a non-native vocalic contrast. *EPiP4, Proceedings of the 2015 4th International Conference: Issues & Practices*. Prague, Czech Republic, 95–96.
- Nikolić, D. 2016. Acoustic analysis of English vowels produced by American speakers and highly competent Serbian L2 speakers. *Facta Universitatis, Series: Linguistics and Literature* 14(1), 85–101.
- Paunović, T. 2002. *Fonetsko-fonološka interferencija srpskog jezika u percepciji i produkciji engleskih vokala*. Niš: Filozofski fakultet.
- Paunović, T. 2009. Sounds Serbian? Acoustic properties of Serbian EFL students' speech, In E. Kitis et al. (eds.) *Selected Papers from the 19th International Symposium on Theoretical and Applied Linguistics (ISTAL 19)*. Thessaloniki, 357–369.
- Strange, W. et al. 2004. Acoustic and perceptual similarity of North German and American English vowels. *Journal of the Acoustical Society of America* 115(4), 1791–1807.
- Trautmüller, H. 1990. Analytical expressions for the tonotopic sensory scale. *The Journal of the Acoustical Society of America* 88(1), 97–100.
- Van Son, R. J. J. H. and L. C. W. Pols. 1992. Formant movements of Dutch vowels in a text, read at normal and fast rate. *The Journal of the Acoustical Society of America* 92, 121–127.
- Wang, H. and V. J. Van Heuven. 2006. Acoustical analysis of English vowels produced by Chinese, Dutch and American speakers. *Linguistics in the Netherlands* 23(1), 237–248.
- Dančetović, N. 2017. *Fonetsko-fonološka percepcija i produkcija engleskih monoftonga na tercijarnom nivou*. Filološko-umetnički fakultet, Kragujevac. Neobjavljena doktorska disertacija.

SUMMARY

DISCERNING /e/ AND /æ/. A CHALLENGING TASK OR NOT?

Disproportion between Serbian and English vowel systems often causes problems in the articulation of English vowels in adult EFL learners. Their inability to adequately recognize and pronounce numerous vowels that the Serbian vowel system does not contain is particularly obvious in cases of vowels of the mid and low vowel space area. A typical example of this phenomenon is the case of /e/ and /æ/. This paper presents the findings of a research of the acoustic properties of the two vowels in Serbian EFL senior students. The study comprised both qualitative and quantitative characteristics of vowels in the articulation of ten female and five male participants in a reading task. The acoustic measurements of the vowels included frequency values of the formants F1 and F2 and their length. The results obtained verify the claim that the distinction between the two vowels represents one of the most difficult tasks for Serbian EFL learners.

KEYWORDS: English vowels, acoustic properties, acoustic analysis, vowel formants, vowel length, Serbian EFL learners.

ARTICLE INFO:

Original research article

Received: July 18, 2020

Revised: June 16, 2021

Accepted: August 3, 2021

DOI: <https://doi.org/10.18485/philologia.2021.19.19.6>

UDC: 811.111'34

81'243

■ ACOUSTIC CHARACTERISTICS OF AMERICAN ENGLISH MONOPHTHONGS IN SERBIAN EFL SPEAKERS – A CASE STUDY

ANA BJEKIĆ¹**BILJANA ČUBROVIĆ²**

University of Belgrade

Faculty of Philology

Belgrade, Serbia

Cilj ovog rada je da ispita kvalitet engleskih vokala u realizaciji izvornih govornika srpskog jezika i da dobijene rezultate uporedi sa referentnim vrednostima izvornih govornika američkog engleskog (Čubrović 2016). Uzorak je činilo 9 muških govornika engleskog kao stranog jezika iz jedne urbane gradske sredine u centralnoj Srbiji. Istraživanje je izvršeno na korpusu 9 vokala američkog engleskog /ɪ ɪ ε æ ʌ u ʊ ɔ α/ u rečima strukture konsonant+vokal+konsonant. Inicijalni konsonant bio je /p/ ili /t/, a finalni /t/. Rezultati istraživanja pokazuju da postoji uticaj maternjeg jezika na realizaciju engleskih vokala /ɪ ɪ/, /ε æ/ i /u ʊ/ budući da ih govornici ne razlikuju u dovoljnoj meri u engleskom jeziku. Uočeno je da su kod zadnjih vokala /ɔ α/ vrednosti F1 približne što ukazuje na proces stapanja ovih vokala u jedan, što se poklapa sa govornim navikama izvornih govornika američkog engleskog. Statističkom analizom mešovitih efekata utvrđeno je da postoji statistički značajna razlika u vrednostima F1 i F2 između izvornih i neizvornih govornika kod 8 vokala američkog engleskog /ɪ ε æ ʌ u ʊ ɔ α/, a izuzetak je vokal /i/.

Ključne reči: vokali, američki engleski, srpski govornici engleskog kao stranog jezika, vokalski kvalitet.

1. INTRODUCTION

Several vowel studies focused on the acquisition of British English vowels by Serbian EFL speakers (Paunović 2002, 2011; Marković 2007, 2009; Dančetović 2017; Bjelaković

1 Kontakt podaci (Email): anabjekic@gmail.com

2 Kontakt podaci (Email): biljana.cubrovic@fil.bg.ac.rs

2018). The reasoning behind this is a widespread belief that Serbian EFL learners are taught standard British English. This is in line with Cruttenden's (2014: 327) claim that European EFL learners commonly perceive British English as a preferred pronunciation model. On the other hand, some recent studies have repeatedly shown that American English (AE) has become the "preferred pronunciation model in recent years, because speakers are overwhelmingly exposed to American English (more than 90% of them) [...]" (Čubrović/Bjelaković 2020: 149).

The goal of this study is to investigate spectral characteristics of American English vowel inventory (9 monophthongs) produced by 9 Serbian EFL speakers in order to expand the study carried out by Čubrović (2016) and look at the vowels of American English as realized by a group of respondents who live in the city of Čačak. Another aim of the study is to provide additional information about nonnative participants' production of qualitative differences between AE vowels and the existence of the low back merger in their speech.

American English (AE) has eleven distinct monophthongs /i ɪ e ε æ ʌ u ʊ o ɔ α/ (Yavaş 2011: 77-78), but this experimental study investigates only nine - /i ɪ e ε æ ʌ u ʊ α/. Since the AE vowels /e/ and /o/ are often diphthongized, they are excluded from this study. Vowels /i ɪ e ε æ/ are described as front, /ʌ/ as a central vowel, and /u ʊ o α/ as back vowels (Yavaş 2011: 78). AE vowel inventory differentiates between tense and lax vowels (Ladefoged/Maddieson 1996). Tense vowels /i e o u/ tend to be longer and higher than their lax counterparts /ɪ ε ʊ ɔ/ (Zsiga 2013: 28). However, the English vowel /æ/ "has equal duration with, or even greater duration than typically long and tense vowels such as /a e o/" (Yavaş 2011: 80). Another salient characteristic of AE is the occurrence of a merger of its two back vowels /ɔ/ and /ɑ/. This results in some pairs of words being pronounced as homophones, e.g. *cot* vs. *caught*, *stock* vs. *stalk*, *bought* vs. *pot*. There is clear evidence that the low back merger is nearing completion in many regions across the United States³ (Boberg 2015). On the other hand, some notable vowel studies (Peterson and Barney 1952; Hillenbrand *et al.* 1995⁴) did not take the merger into account.

In contrast to the complex vowel system of English, Serbian vowel inventory contains five vowels: /a/, /e/, /i/, /o/ and /u/. Five-vowel inventories are among the most frequently used vowel inventories in the languages of the world (Crothers 1978; Maddieson 1984). The vowels /i/ and /e/ are described as front (Miletić 1952), /a/ is a mid vowel, and /o/ and /u/ are referred to as back vowels (Simić/Ostojić 1996). Concerning height of the tongue, the high-vowel category is formed by /i u/, mid vowels are /e o/, and /a/ is typically defined as a low vowel. Traditional accounts of Serbian vowel system hold that each short vowel is matched by a long counterpart. In addition to this, Serbian is characterized by a complex pitch accent system. The quantity of Serbian

3 "This merger is now complete in northern New England, the West and Canada, as well as in parts of the Midland and South, [...]. It is in progress in the remaining parts of the Midland and South - more advanced in some communities and social groups than in others - and may even be making inroads among younger, upwardly mobile speakers in the areas that have historically resisted it, as the pronunciation features that prevented it in the past become socially stigmatized" (Boberg 2015: 233).

4 Hillenbrand *et al.* (1995) explicitly used the presence of the merger as a disqualifying criterion, i.e. they made sure they only used speakers who did not have the merger.

vowels is treated as part of the pitch accent system. Ivić and Lehiste (2002) found that vowel length affects the quality of some of the Serbian vowels, where vowels /e/ and /o/ exhibit the most conspicuous effects of this influence.

2. EXPERIMENT

2.1. PARTICIPANTS

The participants of this study are 9 Serbian speakers of American English, all students of Technical College of Vocational Studies, Čačak, at the time of recordings. Before the recordings were made, participants were asked to fill in a questionnaire, since a uniform group of participants was needed, with a preference for the American English pronunciation model. All participants spoke the same dialect of Serbian at the time of recordings. All 9 participants were born and lived in urban areas of Čačak and they had been learning English for 11 to 12 years at school. Their age ranged from 19 to 21 and none of them had lived in an English speaking country. Unlike some previous studies (Paunović 2002; Marković; 2007; Dančetović 2017; Bjelaković 2018), participants of this study were not students of an English Department and none of them had attended a course in phonetics or pronunciation.

2.2. MATERIALS AND RECORDING PROCEDURES

Recordings were made of participants reading words (*beat, bit, bet bat, but, boot, put, bought, pot*) containing 9 target vowels /i ɪ ε æ ʌ u ɔ ə/. The words have the CVC phonological structure, with an initial labial consonant - /p/ or /b/. The final consonant in all words is coronal /t/ so as to avoid possible effects of different manners and places of articulation on the preceding vowel. The words were embedded in the frame sentence "Say _____ again", and repeated 3 times. The total number of tokens was 243 tokens (9 speakers x 3 repetitions x 9 words, one for each vowel).

Participants were given sentences in a Power Point Presentation, and only one sentence was presented at a time. Before the recordings were made, the participants were instructed to familiarize themselves with the sentences and read them "as naturally as possible" so as to avoid list intonation.

The recordings were made in a quiet room at Technical College of Vocational Studies in *Praat* speech software, Version 5.4 (Boersma/Weenink 2014) and digitized at 5000 Hz as recommended for male speakers (Boersma 2013: 395). The values of the first and second formants were extracted manually using the function "Get formant" in *Praat* (Boersma/Weenink 2014). Formant measurements were taken from the steady-state portion of the vowel. The mean values of F1 and F2 for every token were used to create F1-F2 graphs that display the vowel space. F1 is plotted on the vertical axis and it is related to the vowel height. F1 is inversely related to the vowel height, so low vowels have a high F1. F2 is plotted on the horizontal axis in graphs, and it is related to the degree of backness and lip rounding, so front vowels have high F2 and back vowels are characterized by low F2. Each point in graphs represents one vowel repetition by one participant. Speakers are marked as M1-M9.

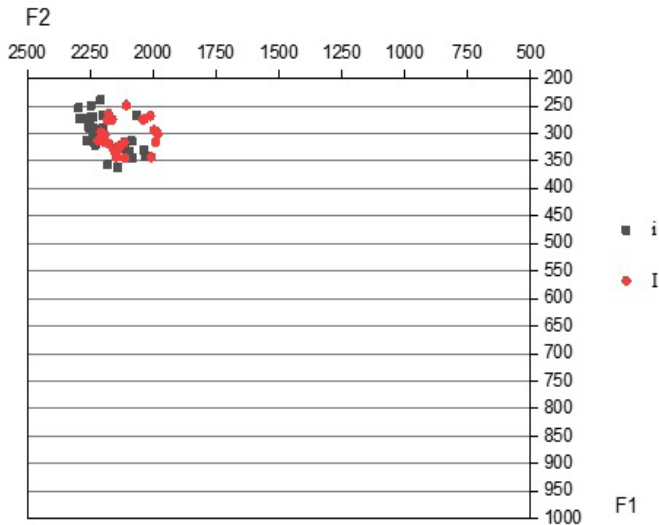
3. RESULTS

The results of the spectral analysis of the vowels follow. In order to establish differences between native and nonnative vowel production, the results of our Serbian EFL speakers will be compared to a group of native speakers of AE who predominantly come from the American Northeast or had spent a large portion of their adult life in this area (Čubrović 2016⁵). Acoustic analysis is followed by a mixed-effects statistical model analysis.

3.1. HIGH FRONT VOWELS /i/ AND /ɪ/

AE high front vowels /i/ and /ɪ/ are described as tense and lax, respectively. Graph 1 shows that high front vowels do not occupy distinct, non-overlapping positions in the acoustic vowel space since the nonnative speakers in this study tend to merge the English vowels /i/ and /ɪ/. This implies that the participants of the Serbian EFL speaker group have not fully acquired the qualitative difference between the vowels /i/ and /ɪ/. A similar result was reported in Čubrović (2016: 114) for a highly proficient group of English speakers of Serbian background with a long-term residence in the US.

Speaker M8 has higher realizations of F1 in all 3 repetitions (357 Hz, 329 Hz, 361 Hz) of the vowel /i/, compared to other respondents. This implies that vowel /i/ is more open in the realization of speaker M8.

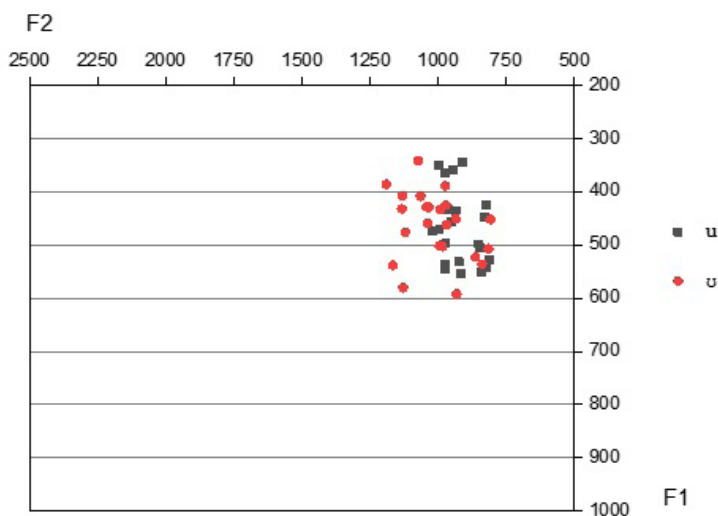
Graph 1. F1 and F2 of /i/ and /ɪ/ for NNSs

5 For more information on speakers' regional background, see Čubrović (2016: 98–99).

The mean values of the first two formants for tense /i/ are 298 Hz (F1) and 2191 Hz (F2), while for lax /ɪ/ they are 304 Hz (F1) and 2109 Hz (F2). Compared to reference acoustic data of native speakers in Čubrović (2016), our Serbian EFL participants tend to pronounce vowels /i/ and /ɪ/ with a generally lower F1, implying that their AE tense /i/ and lax /ɪ/ are higher in the vowel space compared to native speakers.

3.2. HIGH BACK VOWELS /u/ AND /ʊ/

Spectral features of high back vowels /u/ and /ʊ/ are analysed in the words *boot* and *put*. In AE, these two vowels are realized as tense and lax, respectively. The vowel /u/ was mispronounced⁶ 5 times in this study (1 repetition of speakers M1, M6, M9 and 2 repetitions of speaker M2). These tokens were not included in the analysis, therefore Graph 2 includes 45 repetitions instead of 54 (9 speakers x 3 repetitions for each vowel).

Graph 2. F1 and F2 of /u ʊ/ for NNSs

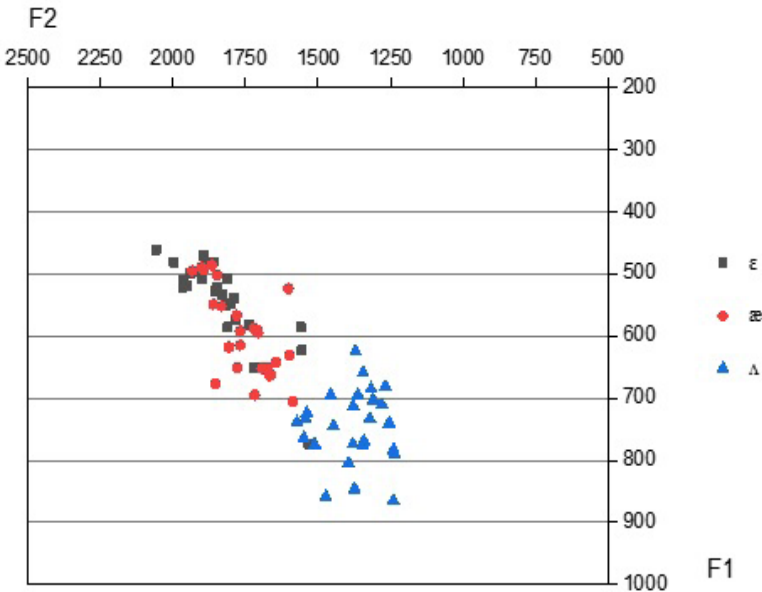
Unlike native speakers who clearly differentiate between these two high back vowels (Čubrović 2016: 103), our Serbian EFL speaker group has a tendency to merge the tense /u/ with the lax /ʊ/, as can be seen in Graph 2. The average formant measurements for /u/ in this study are 467 Hz (F1) and 920 Hz (F2), whereas for /ʊ/ they are 463 Hz (F1) and 1008 Hz (F2). Judging by a negligible difference in the values of F1 for /u/ and /ʊ/, this vowel distinction is not fully acquired in our Serbian EFL group.

⁶ It was noticed that the vowel /u/ was diphthongized in mispronounced tokens.

3.3. VOWELS /ɛ/, /æ/ AND /ʌ/

Graph 3 illustrates F1 and F2 of vowels /ɛ/, /æ/ and /ʌ/ in the words *bet*, *bat* and *but*. Two mispronounced repetitions of the vowel /æ/ (M2) are not included in Graph 3. Since the majority of our Serbian EFL participants tend to merge the AE vowels /ɛ/ and /æ/, it may be safely assumed that this pair of vowels is an obstacle to a native-like pronunciation of English. Marković (2009: 261) reached a similar conclusion claiming that the “vocalic contrast between the English vowels /ɛ/ and /æ/ poses a serious problem to the native speakers of Serbian.”

The vowel /ɛ/ has an average value of 543 Hz for F1 and 1829 Hz for F2, whereas the vowel /æ/ has 595 Hz for F1 and 1754 Hz for F2. Three participants (M3, M4 and M5) had almost identical values of F1 for vowels /ɛ/ and /æ/, while 4 speakers (M1, M6, M7 and M9) had a tendency to pronounce /æ/ with a higher F1 than in /ɛ/. These 4 speakers (M1, M6, M7 and M9) have approximated native-like pronunciation of the vowels /ɛ/ and /æ/ ⁷.

Graph 3. F1 and F2 of /ɛ/, /æ/ and /ʌ/ for NNSs

Graph 3 does not show overlapping spectral values between /ʌ/ and /æ/. The mean values of the first two formants for /ʌ/ are 745 Hz (F1) and 1374 Hz (F2). A large span in the values of F1 and F2 in /ʌ/ is evident (F1: 625 Hz (M9) to 865 Hz (M5); F2: 1235 Hz (M5) to 1549 Hz (M4)). Both F1 and F2 values representative of the Serbian EFL speakers

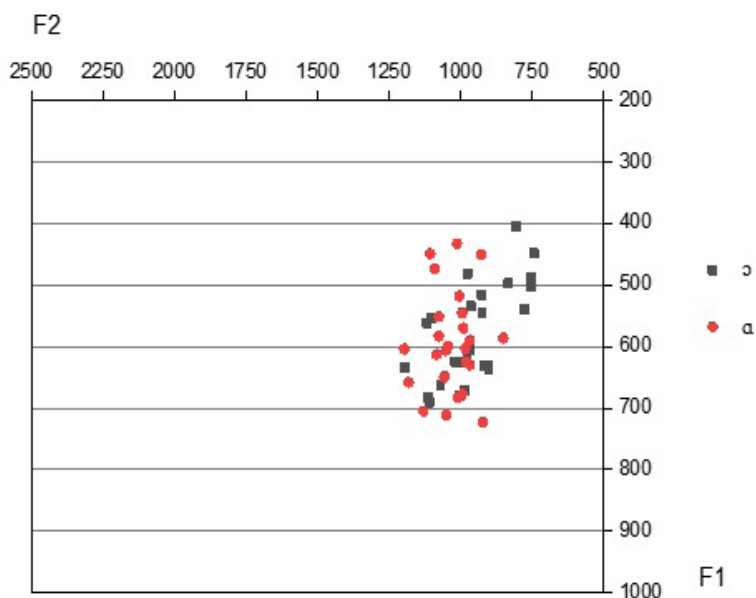
7 Mean values of NSs for /ɛ/ are 632 Hz (F1) and 1593 Hz (F2), whereas for /æ/ they are 733 Hz (F1) and 1568 Hz (F2) (Čubrović 2016: 105).

in this study for the vowel /ʌ/ are higher compared to those of native speakers⁸. The Serbian EFL speaker group tends to pronounce the vowel /ʌ/ as a more open and less centralized vowel compared to native speakers of AE in Čubrović (2016).

3.4. LOW BACK VOWELS /ɔ/ AND /ɑ/

Even though it is assumed that the low back merger of /ɔ/ and /ɑ/ is well under way and almost completed in many parts of the US (Boberg 2015), Bradlow⁹ (1995) and Čubrović¹⁰ (2016) report that some native speakers of AE differentiate the vowels /ɔ/ and /ɑ/ and do not merge them.

In this study, the back vowels /ɔ/ and /ɑ/ are analyzed in words *bought* and *pot*. Both vowels are described as back and tense, but /ɔ/ is realized as a mid-vowel (or more precisely a low-mid vowel), and /ɑ/ is defined as a low vowel (Yavaş 2011: 78–79). Graph 4 shows 52 repetitions instead of 54 (9 participants x 3 repetitions for each vowel), since speaker M5 mispronounced 1 repetition each of vowels *bought* and *pot*. These were not included in the analysis.

Graph 4. F1 and F2 of /ɔ/ and /ɑ/ for NNSs

- 8 Mean values of NSs for /ʌ/ are 660 Hz (F1) and 1288 Hz (F2) (Čubrović 2016: 108).
- 9 Bradlow (1995) did not report on the merger of vowels /ɔ/ and /ɑ/, but only the slight increase in both formants (F1 and F2) compared to Peterson and Barney (1952).
- 10 “We observe that /ɔ/ i /ɑ/ in our data exhibit some degree of neutralization, as dialectal phonetic literature suggests. However, the merger is not completed in the speech of experimental subjects of this study” (Čubrović 2016: 106).

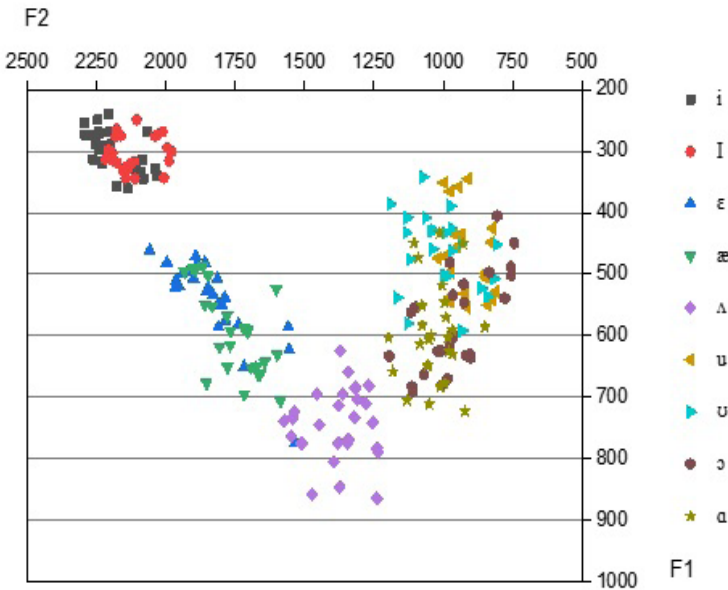
Graph 4 shows that majority of NNSs in this study tend to merge low back vowels, since /ɔ/ and /ɑ/ overlap in the vowel space. The mean formant values of /ɔ/ are 579 Hz (F1) and 954 Hz (F2) and the values of both F1 and F2 are lower than F1 and F2 of /ɑ/. F1 of /ɔ/ spans from 405 Hz (M7) to 690 Hz (M3), while F2 ranges from 744 Hz (M9) to 1195 Hz (M5).

The vowel /ɑ/ has an average value of 595 Hz for F1 and 1031 Hz for F2. F1 of /ɑ/ spans from 433 Hz (M1) and reaches 723 Hz (M6), whereas F2 starts from 851 Hz (M7) and amounts to 1197 Hz (M3).

Compared to reference acoustic data of NS¹¹ (Čubrović 2016), F1 and F2 of both back vowels /ɔ/ and /ɑ/ are consistently lower when realized by our Serbian EFL participants. This leads us to a conclusion that /ɔ/ and /ɑ/ are higher and more peripheral (back) compared to native speakers.

3.5. ACOUSTIC ANALYSIS SUMMARIZED

Graph 5 illustrates F1 and F2 of all 9 vowels /i ɪ ε æ ʌ u ʊ ɔ/ of AE as realized by 9 Serbian speaking experiment participants.

Graph 5. F1 and F2 of /i ɪ ε æ ʌ u ʊ ɔ/ for NNSs

Table 1 summarizes the results of the spectral analysis of the participants' vowel production with standard deviations given in brackets.

11 Mean values of F1 and F2 of the vowel /ɔ/ are 699 Hz (F1) and 1122 Hz (F2), whereas for /ɑ/ they are 753 Hz (F1) and 1182 Hz (F2) when produced by NS (Čubrović 2016: 107).

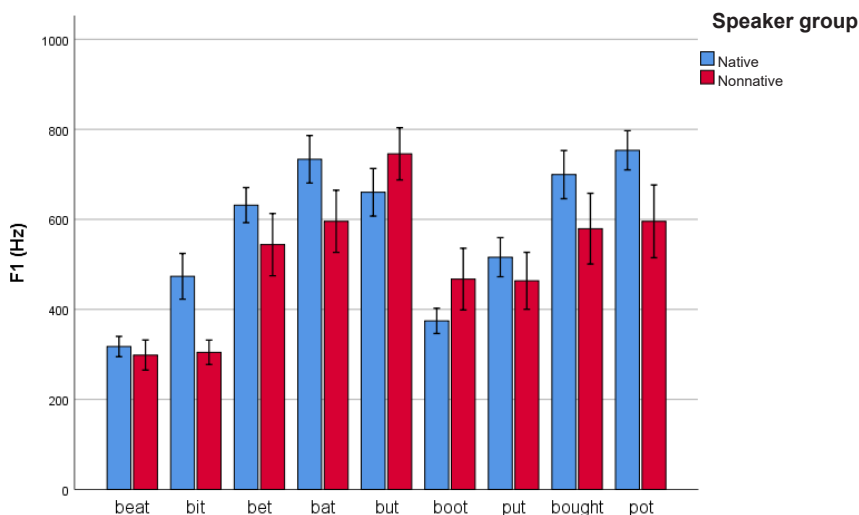
	/i/	/ɪ/	/ɛ/	/æ/	/ʌ/	/u/	/ʊ/	/ɔ/	/ɑ/
F1	298 (33)	304 (27)	543 (69)	595 (69)	745 (58)	467 (68)	463 (63)	579 (78)	595 (80)
F2	2191 (79)	2109 (78)	1829 (133)	1754 (101)	1374 (104)	920 (67)	1008 (110)	954 (123)	1031 (77)

Table 1. Mean values of F1 and F2 (with standard deviation) of 9 AE monophthongs /i ɪ ε æ ʌ u ʊ ɔ ɑ/ produced by NNS

4. STATISTICAL ANALYSIS OF NS AND NNS VOWEL PRODUCTION

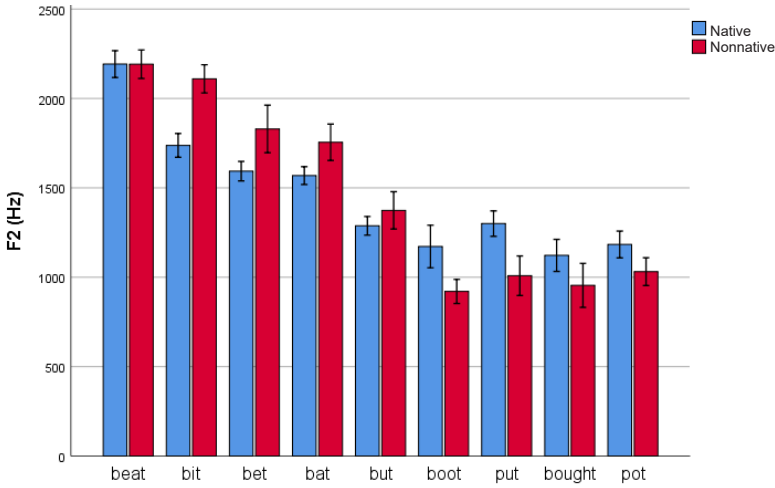
A mixed-effects statistical model was used to analyze and compare the acoustic data (F1 and F2) for native and nonnative speakers of AE. The analysis was run in R statistical software (2013), using lme4 package (Bates *et al.* 2015). A separate model was run for each formant of each of the 9 monophthongs of English /i ɪ ε æ ʌ u ʊ ɔ ɑ/. A fixed effect was *speaker group* (native or nonnative), and *speaker* was a random effect.

The mixed-effects model found statistically significant differences of speaker group for F1 for all vowels (see Stats tables 2 to 9) except for the AE vowel /i/ (see Stats table 1). Graph 6 shows the influence for speaker group on F1.

Graph 6. F1, Native speakers vs. Nonnative speakers

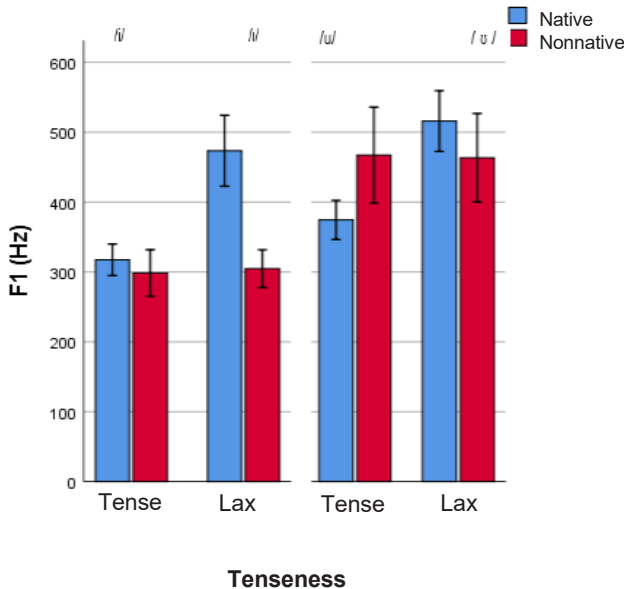
Statistically significant differences of F2 between native and nonnative groups were found for all English vowels (see Stats tables 11 to 18) except /i/ (see Stats table 10). Graph 7 shows the influence of speaker group on the values of F2.

Graph 7. F2, Native speakers vs. Nonnative speakers

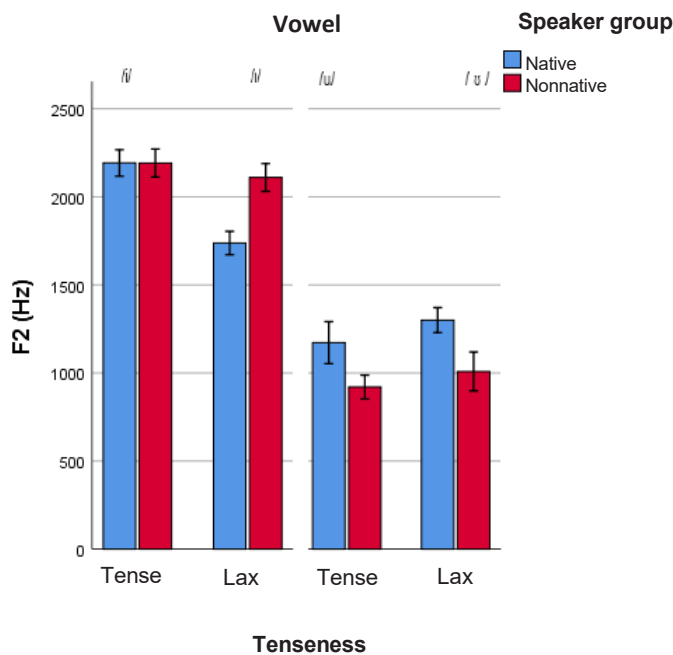
In order to find out if there is a significant difference in the production of tense and lax pairs of vowels - high /i ɪ/ and back /u ʊ/ - between native and nonnative speaker groups, the same mixed-effects model was run in R statistical software (2013), using lme4 package (Bates *et al.* 2015). A separate model was run for each formant of each vowel. The fixed effect was *tenseness* (tense/lax), while the random effect was *speaker*.

The model found that there is a significant difference in the values of F1 for both sets of tense/lax vowels (see Stats tables 19 to 22). This is displayed in Graph 8.

Graph 8. F1 of /i ɪ/ and /u ʊ/

The model found that there is a significant difference in the values of F2 for both sets of tense/lax vowels (see Stats tables 19 to 22), which is shown in Graph 9.

Graph 9. F2 of /i ɪ/ and /u ʊ/

5. DISCUSSION AND CONCLUSIONS

This study examined the production of AE vowels (9 monophthongs) by Serbian EFL speakers in order to investigate their spectral characteristics (F1 and F2) and compare them to those of native speakers. Nine speakers participated in the study and they produced three repetitions of words containing the target vowels. The results of the experiment indicate that vowels /i ɪ/, /ɛ æ/, and /u ʊ/ largely overlap in the vowel space of Serbian EFL learners. This leads to a conclusion that the participants of this study have not acquired the qualitative vowel distinction typical of native speakers' vowels. Some previous studies (Paunović 2011; Čubrović 2016) reached similar conclusions. Studying vowel characteristics of a group of EFL speakers from Niš, Paunović (2011) claims that distinction between /i/ and /ɪ/ is "phonetically rather small" since "these two vowel areas are grouped close together" (Paunović 2011: 364). Similarly, Čubrović (2016) reported that Serbian-American English bilinguals tend to merge vowels /i ɪ/ and /u ʊ/. However, Bjelaković (2018) reached a different conclusion claiming that vowels /i/ and /ɪ/ are well acquired by an EFL group from Belgrade (Bjelaković 2018: 160).

Our experimental study confirmed that the participants struggle with the acquisition of the vowel contrast /ɛ/ - /æ/, as expected. Marković (2009: 261) reached a similar finding

in her study of the Novi Sad nonnative speakers of English. In addition to this, Bjelaković (2018) noticed that young and highly proficient nonnative speakers of English tend to substitute /ɛ/ and /æ/ with the Serbian short /e/. Similarly, Paunović (2011) noted that /æ/ is assimilated into a Serbian vowel category /a/ (Paunović 2011: 364).

Since F2 of front vowels /i ɪ ε æ/ is generally higher in the nonnative speakers' production compared to native speakers in the acoustic study done by Čubrović (2016), this implies that the former articulate the vowels /i ɪ ε æ/ as fronter.

Our acoustic study shows that Serbian EFL learners tend to merge two back vowels /ɔ ɑ/ in the way that F1 values for these two vowels approximate one another (579 and 595 Hz). Even though there is an acoustic overlap of the vowels /ɔ ɑ/, we cannot safely assume that our participants have acquired the low back merger of /ɔ/ and /ɑ/, which is well under way and almost completed in many parts of the US (Boberg 2015). Additional research with more participants is needed in order to establish whether EFL learners from Čačak have acquired the low back merger of /ɔ/ and /ɑ/.

The mixed-effects statistical analysis found that there is a significant difference in F1 and F2 between native and nonnative speakers for all English vowels except /i/. This means that the acoustic difference in native and nonnative speech is negligible for /i/, while the biggest difference is established in the quality of three vowels /ɪ ʊ ɑ/ (see Stats tables 2-18). Statistical analysis confirms that the quality of the AE vowel /i/ is acquired by our study participants.

On the other hand, Čubrović (2016) reached a slightly different result, since mixed-effects statistical analysis in her study revealed significant differences in F1 between native and nonnative speakers for all English vowels except /ʌ/, whereas significant differences in F2 between native and nonnative speakers were found for all English vowels except /ʌ/ and /i/ (Čubrović 2016: 125–126). It implies that Serbian-American English bilinguals have acquired the quality of vowels /i/ and /ʌ/ unlike our EFL learners who have acquired the quality of /i/ only.

Additionally, in order to compare the production of tense/lax pair of high front /i ɪ/ and high back vowels /u ʊ/ between native and nonnative speakers, the same statistical model was run. This analysis was expected to shed some light on the correlation between vowel length and vowel quality. The results show a statistically significant difference in the values of F1 and F2 for both sets of tense/lax pairs. The most striking statistical difference is observed in the quality of the back vowel pair /u ʊ/ (see Stats tables 19–22). This implies that our participants did not produce the appropriate quality of two sets of tense/lax pairs. The participants of this study seem to rely more on vowel length than on vowel quality.

With respect to the tense/lax pairs of high front /i ɪ/ and high back vowels /u ʊ/, a previous study (Čubrović 2016) reached a conclusion that there were significant differences across the tense/lax high vowel pairs in both native and nonnative speaker (Serbian-American English bilinguals) groups.

The findings reached may be a good starting point for future experimental vowel studies dealing with different aspects of vowel acquisition in the Serbian language context, but also in speakers of other language backgrounds. It could also prove beneficial to analyze vowel quantity and the vowel accommodation mechanisms that speakers use so as to get closer to the vowels of L1.

REFERENCES

- Bjelaković, A. 2018. *Vokali savremenog standardnog britanskog izgovora i njihovo usvajanje kod izvornih govornika srpskog jezika*. Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu. Unpublished doctoral dissertation. [Internet]. Available at: <https://uvidok.rcub.bg.ac.rs/handle/123456789/41/discover> [11.05.2019].
- Boberg, C. 2015. North American English. In M. Reed and J. M. Levis (eds.) *The Handbook of English Pronunciation*. Malden, MA: Wiley Blackwell, 229–251.
- Boersma, P. 2013. Acoustic Analysis. In R. J. Podesva and D. Sharma (eds.) *Research methods in linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press, 375–397.
- Boersma, P. and D. Weenink. 2013. *Praat: Doing Phonetics by Computer*. Version 5.4. [Internet]. Available at: <http://www.fon.hum.uva.nl/praat/> [22.12.2017].
- Bradlow, A. R. 1995. A comparative acoustic study of English and Spanish vowels. *Journal of the Acoustical Society of America* 97, 1916–1924.
- Crothers, J. 1978. Typology and Universals of Vowel Systems. In J. H. Greenberg et al. (eds.) *Universals of Human Languages. Phonology 2*. Stanford, CA: Stanford University Press, 95–192.
- Cruttenden, A. 2014. *Gimson's pronunciation of English*. 8th Edition. London/New York: Routledge.
- Čubrović, B. 2016. *Acoustic Investigations of Serbian and American English Vowel Inventories*. Belgrade: Faculty of Philology.
- Čubrović, B. 2017. Low back merger in native and non-native speakers of American English. *The Linguistics Journal* 11(1), 222–231.
- Čubrović, B. and A. Bjelaković. 2020. Pronunciation model selection, or do you speak American? In B. Čubrović (ed.) *Belgrade English Language and Literature Studies: BELLS 90*. Vol. 1. Belgrade: Faculty of Philology, 139–151.
- Dančetović, N. 2017. *Fonetsko-fonološka percepcija i produkcija engleskih monoftonga na tercijarnom nivou*. Filološko-umetnički fakultet Univerziteta u Kragujevcu. Unpublished doctoral dissertation. [Internet]. Available at: https://phaidragk.kg.ac.rs/detail_object/o:854?tab=0#mda [10.03.2020].
- Hillebrand, J. M. et al. 1995. Acoustic Characteristics of American English Vowels. *Journal of the Acoustical Society of America* 97, 3099–3111.
- Ivić, P. and I. Lehiste. 2002. *O srpskohrvatskim akcentima*. Sremski Karlovci/Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Ladefoged, P. and I. Maddieson. 1996. *The Sounds of the World's Languages*. Cambridge, MA/Oxford: Blackwell Publishing.
- Maddieson, I. 1984. *Patterns of Sounds, with a chapter contributed by Sandra Ferrari Disner*. Cambridge/New York: Cambridge University Press.
- Marković, M. 2007. *Kontrastivna analiza akustičkih i artikulacionih karakteristika vokalskog sistema engleskog i srpskog jezika*. Univerzitet u Novom Sadu. Unpublished doctoral dissertation.
- Marković, M. 2009. The perception and production of the English vowels /e/ and /æ/ by native speakers of Serbian. In A. Tsangalidis (ed.) *Selected papers from the 18th ISTAL*. [Internet]. Available at: <http://ejournals.lib.auth.gr/thal/article/view/5444/5338> [25.03.2018].

- Miletić, B. 1952. *Osnovi fonetike srpskog jezika*. Beograd: Znanje.
- Paunović, T. 2002. *Fonetsko-fonološka interferencija srpskog jezika u percepciji i produkciji engleskih vokala*. Univerzitet u Nišu. Unpublished doctoral dissertation.
- Paunović, T. 2011. Sounds Serbian? Acoustic properties of Serbian EFL students' speech. In E. Kitis et al. (ed.) *Selected Papers from the 19th International Symposium on Theoretical and Applied Linguistics (ISTAL 19)*, April 3–5 2009. Thessaloniki: Aristotle University of Thessaloniki, School of English, Department of Theoretical and Applied Linguistics, 357–369.
- Peterson, G. E. and H. L. Barney. 1952. Control methods used in a study of the vowels. *Journal of the Acoustical Society of America* 24, 175–184.
- Simić, R. and B. Ostojić. 1996. *Osnovi fonologije srpskog književnog jezika*. Beograd: Univerzitet u Beogradu.
- Yavaş, M. 2011. *Applied English Phonology*. 2nd Edition. Chichester, UK: Wiley-Blackwell.
- Zsiga, E. C. 2013. *The Sounds of Language. An Introduction to Phonetics and Phonology*. Chichester, UK: Wiley-Blackwell.

APPENDIX

Statistical tables: NS and NNS

Random effects:					
		Variance		St. deviation	
Participants (Intercept)		531.1		23.05	
Residuals		324.0		18.00	
Fixed effects:					
	Estimate	Std. Error	df	t value	Pr(> t)
Intercept	317.446	8.427	16.000	37.672	<2e-16 ***
Speaker group (Nonnative)	-18.891	11.917	16.000	-1.585	0.132

Stats table 1. F1, /i/

Random effects:					
		Variance		St. deviation	
Participants (Intercept)		1299.5		36.05	
Residuals		489.5		22.12	
Fixed effect:					
	Estimate	Std. Error	df	t value	Pr(> t)
Intercept	473.51	12.75	15.73	37.143	< 2e-16 ***
Speaker group (Nonnative)	-166.58	18.12	16.00	-9.192	8.76e-08 ***

Stats table 2. F1, /ɪ/

Random effects:					
		Variance		St. deviation	
Participants (Intercept)		2225		47.17	
Residuals		1097		33.12	
Fixed effect:					
	Estimate	Std. Error	df	t value	Pr(> t)
Intercept	631.61	16.97	16.00	37.225	< 2e-16 ***
Speaker group (Nonnative)	-87.79	24.00	16.00	-3.659	0.00212 **

Stats table 3. F1, /ɛ/

Random effects:					
		Variance		St. deviation	
Participants (Intercept)		3140		56.04	
Residuals		1016		31.88	
Fixed effects:					
	Estimate	Std. Error	df	t value	Pr(> t)
Intercept	733.42	19.66	15.24	37.303	< 2e-16 ***
Speaker group (Nonnative)	-131.53	27.93	15.49	-4.709	0.000257 ***

Stats table 4. F1, /æ/

Random effects:					
	Variance		St. deviation		
Participants (Intercept)	2350.4		48.48		
Residuals	913.8		30.23		
Fixed effects:					
	Estimate	Std. Error	df	t value	Pr(> t)
Intercept	660.07	17.18	16.00	38.430	< 2e-16 ***
Speaker group (Nonnative)	85.45	24.29	16.00	3.518	0.00285 **

Stats table 5. F1, /ʌ/

Random effects:					
	Variance		St. deviation		
Participants (Intercept)	1632		40.40		
Residuals	1019		31.92		
Fixed effects:					
	Estimate	Std. Error	df	t value	Pr(> t)
Intercept	374.44	14.80	15.33	25.298	6.38e-14 ***
Speaker group (Nonnative)	93.74	21.23	16.12	4.415	0.000426 ***

Stats table 6. F1, /u/

Random effects:					
	Variance		St. deviation		
Participants (Intercept)	1063		32.61		
Residuals	1869		43.23		
Fixed effects:					
	Estimate	Std. Error	df	t value	Pr(> t)
Intercept	515.95	13.69	15.14	37.696	<2e-16 ***
Speaker group (Nonnative)	-54.88	19.71	16.18	-2.784	0.0132 *

Stats table 7. F1, /ʊ/

Random Effects:					
	Variance		St. deviation		
Participants (Intercept)	2607		51.05		
Residuals	2067		45.47		
Fixed effects:					
	Estimate	Std. Error	df	t value	Pr(> t)
Intercept	699.39	19.14	15.90	36.55	< 2e-16 ***
Speaker group (Nonnative)	-118.84	27.13	16.05	-4.38	0.000463 ***

Stats table 8. F1, /ɔ/

Random effects:					
	Variance		St. deviation		
Participants (Intercept)	1952		44.18		
Residuals	2364		48.62		
Fixed effects:					
	Estimate	Std. Error	df	t value	Pr(> t)
Intercept	753.38	17.45	15.85	43.181	< 2e-16 ***
Speaker group (Nonnative)	-156.69	24.76	16.05	-6.328	9.88e-06 ***

Stats table 9. F1, /a/

Random effects:					
	Variance		St. deviation		
Participants (Intercept)	4952		70.37		
Residuals	1423		37.72		
Fixed effects:					
	Estimate	Std. Error	df	t value	Pr(> t)
Intercept	2192.1369	24.5549	16.0000	89.275	<2e-16 ***
Speaker group (Nonnative)	-0.5073	34.7258	16.0000	-0.015	0.989

Stats table 10. F2, /i/

Random effects:					
	Variance		St. deviation		
Participants (Intercept)	3697		60.80		
Residuals	1785		42.25		
Fixed effects:					
	Estimate	Std. Error	df	t value	Pr(> t)
Intercept	1737.37	21.84	15.96	79.56	< 2e-16 ***
Speaker group (Nonnative)	372.50	31.07	16.27	11.99	1.71e-09 ***

Stats table 11. F2, /ɪ/

Random effects:					
	Variance		St. deviation		
Participants (Intercept)	9971		99.85		
Residuals	1133		33.66		
Fixed effects:					
	Estimate	Std. Error	df	t value	Pr(> t)
Intercept	1593.16	33.91	16.00	46.983	< 2e-16 ***
Speaker group (Nonnative)	236.25	47.95	16.00	4.926	0.000152 ***

Stats table 12. F2, /ɛ/

Random effects:					
	Variance		St. deviation		
Participants (Intercept)	5760		75.90		
Residuals	1441		37.96		
Fixed effects:					
	Estimate	Std. Error	df	t value	Pr(> t)
Intercept	1568.62	26.33	15.16	59.570	< 2e-16 ***
Speaker group (Nonnative)	176.23	37.38	15.36	4.715	0.00026 ***

Stats table 13. F2, /æ/

Random effects:					
	Variance		St. deviation		
Participants (Intercept)	5578		74.69		
Residuals	1657		40.71		
Fixed effects:					
	Estimate	Std. Error	df	t value	Pr(> t)
Intercept	1287.64	26.10	16.00	49.336	<2e-16 ***
Speaker group (Nonnative)	86.51	36.91	16.00	2.344	0.0323 *

Stats table 14. F2, /ʌ/

Random effects:					
	Variance		St. deviation		
Participants (Intercept)	7008		83.72		
Residuals	3094		55.63		
Fixed effects:					
	Estimate	Std. Error	df	t value	Pr(> t)
Intercept	1171.97	29.89	15.75	39.212	< 2e-16 ***
Speaker group (Nonnative)	-251.86	42.74	16.39	-5.893	2.06e-05 ***

Stats table 15. F2, /u/

Random effects:					
	Variance		St. deviation		
Participants (Intercept)	4601		67.83		
Residuals	4023		63.43		
Fixed effects:					
	Estimate	Std. Error	df	t value	Pr(> t)
Intercept	1300.09	25.70	15.47	50.597	< 2e-16 ***
Speaker group (Nonnative)	-291.45	36.76	16.16	-7.927	5.82e-07 ***

Stats table 16. F2, /ʊ/

Random effects:					
			Variance	St. deviation	
Participants (Intercept)			7033	83.86	
Residuals			5117	71.53	
Fixed effects:					
	Estimate	Std. Error	df	t value	Pr(> t)
Intercept	1122.16	31.16	15.71	36.012	< 2e-16 ***
Speaker group (Nonnative)	-163.87	44.18	15.86	-3.709	0.00193 **

Stats table 17. F2, /ɔ/

Random effects:					
			Variance	St. deviation	
Participants (Intercept)			1701	41.24	
Residuals			4267	65.33	
Fixed effects:					
	Estimate	Std. Error	df	t value	Pr(> t)
Intercept	1183.23	18.63	15.95	63.514	< 2e-16 ***
Speaker group (Nonnative)	-152.34	26.48	16.22	-5.752	2.81e-05 ***

Stats table 18. F2, /ɑ/

Statistical tables: NNS English production of /i ɪ/ and /u ʊ/

Random effects:					
			Variance	St. deviation	
Participants (Intercept)			2107	45.90	
Residuals			2245	47.38	
Fixed effects:					
	Estimate	Std. Error	df	t value	Pr(> t)
Intercept	308.37	14.28	24.64	21.595	< 2e-16 ***
Tenseness	81.69	13.05	33.46	6.261	4.23e-07 ***

Stats tables 19. F1, /i ɪ/, nonnative speakers

Random effects:					
			Variance	St. deviation	
Participants (Intercept)			0	0.00	
Residuals			3554	59.62	
Fixed effects:					
	Estimate	Std. Error	df	t value	Pr(> t)
Intercept	402.51	12.17	47.00	33.076	< 2e-16 ***
Tenseness	86.10	17.04	47.00	5.053	7.02e-06 ***

Stats table 20. F1, /u ʊ/, nonnative speakers

Random effects:					
	Variance		St. deviation		
Participants (Intercept)	4071		63.8		
Residuals	18629		136.5		
Fixed effects:					
	Estimate	Std. Error	df	t value	Pr(> t)
Intercept	2184.33	30.53	34.80	71.55	< 2e-16 ***
Tenseness	-261.31	37.55	35.04	-6.96	4.28e-08 ***

Stats table 21. F2, /i ɪ/, nonnative speakers

Random effects:					
	Variance		St. deviation		
Participants (Intercept)	24982		158.06		
Residuals	5872		76.63		
Fixed effects:					
	Estimate	Std. Error	df	t value	Pr(> t)
Intercept	1047.21	41.57	18.62	25.194	7.65e-16 ***
Tenseness	106.45	22.10	31.15	4.816	3.60e-05 ***

Stats table 22. F2, /u ʊ/, nonnative speakers

SUMMARY

ACOUSTIC CHARACTERISTICS OF AMERICAN ENGLISH MONOPHTHONGS IN SERBIAN EFL SPEAKERS – A CASE STUDY

The purpose of this study is to investigate the acoustic realization of American English vowels in a group of Serbian EFL learners from an urban area in Central Serbia and compare them to the native speakers' vowel production. Recordings were made of 9 male speakers producing nine monophthongs of American English /i ɪ ε æ ʌ u ʊ ɔ/ in the CVC phonological structure, flanked by a labial consonant /p/ or /b/ and coronal /t/. These vowel realizations were compared to those of 9 male native speakers of American English who participated in a similar experiment (Čubrović 2016). The analysis of the spectral properties of nonnative English vowels shows that the influence of Serbian is evident in the production of some vowel pairs: /i ɪ/, /ε æ/ and /u ʊ/. Our Serbian EFL speaker group shows a tendency to merge two back vowels, /ɔ ɑ/, since F1 values for these two vowels are close. The mixed-effects statistical analysis found that there is a significant difference for F1 and F2 between native and nonnative speakers for all vowels except /i/ for the tense /i/.

KEYWORDS: vowels, American English, Serbian EFL speakers, vowel quality.

ARTICLE INFO:

Original research article

Received: August 1, 2021

Revised: November 13, 2021

Accepted: November 22, 2021

DOI: <https://doi.org/10.18485/philologia.2021.19.19.7>

UDK: 811.134.2'366.52

81'243

■ STAV POVODOM RODNO OSETLJIVIH VRSTA REČI U ŠPANSKOM KAO STRANOM JEZIKU: ISTRAŽIVANJE NA KATEDRI ZA IBERIJSKE STUDIJE FILOLOŠKOG FAKULTETA

DUNJA BRANKOV¹

Univerzitet u Beogradu

Filološki fakultet

Beograd, Srbija

U teorijskom delu rada predstavljena je slika roda u okviru jezika u Srbiji i Španiji, kao i španskog jezika i rodne ravnopravnosti unutar njega. Prikazuje se rod u španskom jeziku i osnovne promene, ali i problem neutralnog roda te kako rešiti ovu novinu uvođenjem slovnih izmena. Pred istraživanje, oslikava se slučaj učenja španskog jezika kao stranog u Srbiji i podučavanje roda. Samo istraživanje vezuje se za studentkinje i studente osnovnih studija Katedre za iberijske studije Filološkog fakulteta u Beogradu. Putem *online* ankete ispitano je njih osamdeset šestoro povodom stava u slučaju rodno osetljivih vrsta reči u španskom jeziku uz primere oblika ličnih zamenica *Nosotros/Vosotros, Nosotras/Vosotras*, kao i nepriznatog oblika *Nosotres/Vosotres*. U prikazanim situacijama u anketi studentkinje i studenti su potvrdili pretpostavku istraživanja da će se okrenuti muškom rodu kao neutralnom, iako je jedan od slučajeva bio da je grupa formirana pretežno od osoba ženskog pola sa jednom muškom osobom. Takođe je dokazano jako malo poznavanje novog neutralnog oblika *Nosotres/Vosotres* i na koga se odnosi. Neki od zaključaka jesu da je potrebno proširiti vidike onima koji uče španski kao strani jezik i uputiti ih u raznovrsnosti koje se javljaju u okviru jezika. Dodatna istraživanja trebalo bi sprovesti na nivou drugih Filoloških fakulteta u Srbiji.

Ključne reči: španski jezik, rodno osetljive vrste reči, muški i ženski pol, *Nosotros/Vosotros, Nosotras/Vosotras, Nosotres/Vosotres*.

1 Kontakt podaci (Email): dunjabra@gmail.com

1. UVOD

Jezik predstavlja sredstvo komunikacije koje je svojstveno ljudskom biću, gde se javljaju različita shvatanja i drugačije izražavanje ukoliko je u pitanju osoba muškog ili ženskog pola. Tako kada se uzme u obzir moderno doba i širenje svesti o ravnopravnosti i jednakim pravima koja treba svi da imaju, često se spominje pojam rodna ravnopravnost. Tu se rod uz komunikaciju spaja sa jezikom i mogućom diskriminacijom unutar njega. Ova veza je bitna u svim pogledima, ali se posebno naglašava prilikom učenja stranih jezika jer se uključuje još jedna kultura u odnosu na onu koja nam je bliska i poznata uz maternji jezik. Samim tim, potrebno je usvojiti norme određenog jezika koji se uči i uvideti kakav je njegov odnos sa pojmom roda. Ovde se polazi od činjenice da je rod u jeziku onaj koji se prilagođava promenama u društvu i na taj način adaptira u svetu ravnopravnosti. Kada je reč o španskom jeziku, koji ima glavnu ulogu u ovom radu, može se primetiti da se s vremena na vreme javljaju promene koje su pokrenute od strane društva, a te promene tiču se nadležnih institucija (kao što je na primer *Real Academia Española*). Menjanje jezika svakako nije novina, ali se u modernom dobu sve aktivnije radi na skretanju pažnje na ravnopravnost u okviru jezika i samim tim uklapanju u društvene promene.

Dakle, u španskom jeziku se događa da se rodno osetljive vrste reči prilagođavaju novim situacijama (na primer pojavi transrodnih osoba), što nije slučaj samo za ovaj jezik, ali je on u fokusu. Te slučajeve je potrebno približiti govornicima španskog jezika kojima ovaj jezik nije maternji već ga uče kao neki naredni jezik koji potpada pod naziv strani jezik. Uz veliku borbu za isticanje prava žena, u Španiji dolazi do korišćenja rodno osetljivih oblika u možda drugačijem svetlu, u odnosu na standardno učenje španskog jezika. Ukoliko se obrađuje pojam ličnih zamenica, prvo i drugo lice množine mogu razlikovati rod u zavisnosti da li se radi o grupi osoba ženskog ili muškog pola. Do polemike dolazi kada je u pitanju kombinacija polova u jednoj grupi te da li za oba pola iskoristiti pojam za osobe muškog pola, kao što je uobičajena praksa, ili uvesti nov naziv koji bi bio dovoljno drugačiji, neutralan i prihvatljiv za obe grupe. Pokreće se i pitanje ukoliko su u grupi pretežno osobe ženskog pola, da li upotrebiti pojam koji se odnosi isključivo na osobe ženskog pola, gde bi možda došlo do diskriminacije u slučaju osoba muškog pola.

Uz teorijski uvod u trenutnu situaciju sociolingvistike i jezičkih normi španskog jezika, sprovodi se istraživanje na Katedri za iberijske studije Filološkog fakulteta Univerziteta u Beogradu koje obuhvata studente i studentkinje osnovnih studija španskog jezika. Ispitivanje je imalo za cilj da predstavi stav studenata i studentkinja povodom promena u španskom jeziku u vezi rodno osetljivih oblika vrsta reči te da kroz lično iskustvo i preferencije iskažu svoje mišljenje vezano za upotrebu određenog oblika roda u nestandardnim situacijama. Kako bi se dobila jasna slika španskog jezika kao stranog i pristupa podučavanju gramatičkim sadržajima takođe su prikazani slučajevi u obrazovanju, tj. na koji način se uključuju rodno osetljivi oblici u nastavu španskog jezika kao nematernjeg.

2. JEZIK I ROD

Da bi se stvorila slika o jeziku i rodu kao jednom skupu koji se prepliće u svakom pogledu, potrebno je uvideti kakav odnos postoji, koliko se menja u skladu sa vremenom, konstantnim promenama u društvu i drugo. Prema Filipović (2011: 409), jezik se može definisati kao sistem znakova koji se koristi u komunikaciji i u interakciji među članovima jedne govorne zajednice. Iako ranije uziman kao apstraktan pojam, danas je pristup drugačiji gde se svaka promena u društvu i jeziku događa prvenstveno kroz upotrebu jezika. Ipak, jezik odvojen od društvenog konteksta, prečesto je pod njegovim uticajem i na taj način se adaptira govornim situacijama. Tu se pokreće pitanje roda, gde se u jeziku razvijaju različiti stavovi prema upotrebi jezika od strane muškaraca i žena, te i njihovoj ravnopravnosti. U tom smislu veoma je značajno pokretanje pitanja kritičkog sociolingvističkog pristupa rodnoj ravnopravnosti u jezičkom planiranju kako bi se napravile određene promene u društvenom pogledu u vidu postizanja jednakosti u jezičkom i društvenom polju (Filipović 2011: 409, 416). Otvaranjem velike teme kao što je rodna ravnopravnost u pogledu jezičkog planiranja i politike, potrebno je osvrnuti se na ranija istraživanja kada su ovi pojmovi bili manje aktuelni.

Samim tim, prema dvema analizama, koje su izašle sedamdesetih godina dvadesetog veka, istraživačica Lejkof i Gal (Lakoff 1973; Gal 1978) dobija se jasnija slika položaja jezika i roda u okviru društva tog vremena. Položaj muškarca i žena ogleda se u jeziku i razvojem njihovog odnosa u jednoj zajednici prikazuje se kolika razlika u pogledu jezičkih normi postoji u zavisnosti od rodne pripadnosti osobe koja se u tom trenutku izražava. Slično tome, u novijim istraživanjima (Sunderland 2006; Blumberg 2007) uviđa se koliko je napredovalo društvo u mnogim sferama vezano za jezik i rod, ali da isto tako ostaje dosta toga što se može izmeniti i avanzovati u korist rodne ravnopravnosti. Položaj žena jeste na višoj lestvici i u određenoj ravni sa muškarcima, ali u okviru jezika i društva potrebno je dodatno podučavati i podizati svest o nedostacima u jeziku pri izražavanju. Tako Filipović ističe da je neophodno aktivirati se na nivou zajednice kako bi se implementirale rodno osetljive jezičke politike kada već nije moguće da se u praksi to dogodi sa nekog višeg položaja. Pomakom u vidu izmene na internet portalu Katedre za iberijske studije Filološkog fakulteta u Beogradu u skladu sa nazivima koji podržavaju rodni diverzitet, ostvaruje se napredak u okviru shvatanja jedne akademske zajednice (Filipović 2009: 120). Uz mnoge druge pristupe, moguće je doprineti poimanju jezika i roda u pogledu koji ne podrazumeva uvek rodnu diskriminaciju.

Kako bi se rodna ravnopravnost u dodiru sa jezikom približila drugim prilikama, obrazovne institucije jedno su od glavnih mesta za posmatranje odnosa jezika i roda, njegovo izučavanje i podučavanje u vezi promena. Prema Svon (Swann), u okviru učionice postoji više oblika jezika koji potpadaju pod školski jezik i prikazuje razne situacije u komuniciranju među školskom decom, ali i nastavnicima i nastavnica. Pored toga, jezik koji karakteriše dečake i devojčice razlikuje se iako ga koriste u istom okruženju i događajima. Sami predmeti u školskom obrazovanju obojeni su rodnim razlikama koje utiču na razvoj dečaka i devojčica. Jezik koji koriste u toku časova tako je drugačiji u odnosu na pol osoba koje govore gde se obraćanje razlikuje zbog roda i rodni nejednakosti. To može biti prednost kako bi se napravio diverzitet u okviru

obrazovanja, ali isto može da predstavlja prepreku u daljem razvitku jer će postojati razlike u odrastanju čak i u pogledu jezika (Swann 2003: 624–625). Obrasci koji obeležavaju školovanje ostavljaju kasnije veliki trag na odrastanje i poslovanje, te je bitno obratiti pažnju na rodne stereotipe u obrazovanju i kako ih prevazići.

U osnovnoj školi javljaju se rodni stereotipi koji se gotovo uvek povezuju sa jezikom. Ipak, u istraživanju Plut (2004) prikazuje se kako se u učenju jezik i rod prepliću kroz udžbenike u Srbiji koji su namenjeni podučavanju i sazrevanju. Iako je logično da se jedan od glavnih skupova kao što su jezik i rod, jave u udžbenicima, problem nastaje kada je prisutna stereotipizacija i rodna diskriminacija u njima. Procentualno se u osnovnim školama javlja skoro isti broj muških i ženskih đaka, dok se u srednjoškolskom i visokom obrazovanju prikazuje приметно veći procenat ženskih đaka u odnosu na muške. Samim tim je odnos u udžbenicima nešto drugačiji u odnosu na opšte verovanje te je žena prikazana kao deo potlačenog društva koja se bori za bolju i pravedniju zajednicu, ali ima i mnogo empatije vezano za patnju žena i njihovu ulogu u društvu. Isto tako žena podržava borbu za ravnopravnost i jasno se definišu ova prava, ali se spominje i požrtvovanost za porodicu i njihovu ulogu majke. Tu je sa jedne strane podstaknuta borba za emancipaciju žena, a sa druge strane se daje indirektna podrška ulozi žene kao žrtve (Plut 2004: 40, 47). Kakav je tek onda uticaj na jezik kada se o rodnim politikama na ovakav način odnosi? Potrebno je postaviti razna pitanja i dati odgovore kako bi se jezik i rod načinili ravnopravnim u društvu. Međutim, treba uzeti u obzir da se ovo istraživanje fokusira na devedesete godine dvadesetog veka i da verujemo da se do dvadesetih godina dvadeset prvog veka sigurno nešto promenilo u obrazovanju.

Na sličan način, u Španiji, u regiji Baskija, predstavljen je u istraživanju Ecéverria (Echeverria 2003) uticaj muškaraca u odnosu na žene u pogledu doprinosa baskijskom jeziku i kulturi, gde je udeo žena maltene izbrisan. U okviru srednje škole u gradu San Sebastijanu sprovedena je analiza u kojoj su ispitanici identitet, solidarnost i prirodna povezanost sa narodnim, baskijskim jezikom uz glavnu frazu pozdrava *hi* (na baskijskom *zdravo*). Ta fraza indirektno upućuje na muške govornike kako bi predstavila odnos autentičnog baskijskog identiteta, kulture i muškosti koja je simboliše. Ovaj diskriminišući stav naišao je na nerazumevanje kod žena koje su osporile tu privilegiju u raznim domenima. Ispitivanjem je dokazano da se i u srednjim školama menja svest o stavu prema baskijskom jeziku kao identitetu muškosti, te se povezuje i potencira kao jednak jezik među muškarcima i ženama (Echeverria 2003: 402, 409). Takav primer se javlja u mnogim neistraženim slučajevima gde je upotreba jezika povezana najčešće sa muškim rodom, što oslikava određenu primenu jezika u okviru društvenih normi. Prečesto se izražavanje na jednom jeziku dovodi u vezu sa muškim rodom, a ženski ostaje zapostavljen. Kakav je slučaj sa španskim jezikom analiziraće se u sledećem poglavlju da bi se ispitaio rodno ravnopravni status ovog jezika.

3. ŠPANSKI JEZIK I RODNA RAVNOPRAVNOST UNUTAR NJEGA

Kako bi se prikazao slučaj španskog jezika i navodne rodne diskriminacije u samom jeziku, potrebno je zaći u gramatičke norme roda i uvideti koji se tu problemi javljaju.

Prema starijim analizama roda u španskom jeziku Rozenblat (Rosenblat 1962) ističe za vrste reči (od kojih su u radu značajne za pomen imenice, zamenice i pridevi) da ukoliko su muškog roda trebalo bi da se završavaju na slovo -o, a ako se radi o ženskom rodu da je u pitanju slovo -a. Čim postoji ovakvo pravilo, postoje i njegovi izuzeci. Tako se javlja mnoštvo primera gde je pravilo obrnuto ili se završavaju na neki drugi vokal ili suglasnik te izlaze iz okvira navedenih normi. Samim tim kada se radi o množini vrsta reči koje su spomenute, uključuje se pravilo da je muški rod takozvani neutralni, dok ženski obeležava samo ženski rod. Dakle, ako želimo da iskoristimo reč *deca* ili *dečaci*, upotrebićemo reč *niños*, dok *niñas* određuje samo skup koji čine devojčice (Rosenblat 1962: 33–34). Na sličan način se i dosta godina kasnije u drugim analizama (Schroten 2001; Lagares Díez 2004) još uvek na isti način deli rod i shvata podela na muški rod kao neutralni i ženski kao samo ženski, gde se tako podučava i pri učenju španskog kao stranog jezika.

Ipak, u pogledu savremenog doba i u modernoj lingvističkoj borbi za ženska prava sve češće se javljaju istraživanja koja se bave korišćenjem roda u pogledu koji ne bi trebalo nikoga da diskriminiše. Da bi se došlo do potpune jednakosti među muškarcima i ženama, mora se dotaći i jezika, jer nismo ni svesni koliko ravnopravnosti može da se iznedri iz ovih promena, kao što ističe istraživanje Balmasede Maestu (Balmaseda Maestu 2019). Postavlja se pitanje da li je španski jezik seksistički i kako načiniti da bude inkluzivan u što širem polju. Ovde se fokus stavlja na ranije spomenuti slučaj muškog roda kao neutralnog u španskom jeziku gde se u nekim situacijama može proizvesti diskriminatorni govor služeći se neutralnim rodom koji je zapravo muški, iako bi trebalo da uključuje i jedan i drugi rod. To se događa u objavama na televiziji, u novinama, pri javnim govorima i slično, kada se ne naglašava da se radi o neutralnom rodu, već se koristi tako da se podrazumeva da je obuhvaćen i muški i ženski rod. Drugi razlog zbog kog se postavlja pitanje jezičke diskriminacije jeste slučaj zaposlenja i pozicija koje žene zauzimaju, a oslovljavane su u muškom rodu. Vremenom su se usvojile adaptacije u jeziku, ali nisu promenjeni oblici za pozicije koje nisu toliko frekventne, gde se na primer koristi reč član (*miembro*), umesto članica (*miembra*). Kako bi se ove nesuglasice izbegle, osmišljeni su simboli za korišćenje neutralne oznake pola referenata kao što su @ i x (*bienvenid@s*, *amigxs*), ali nisu zaživeli u formalnoj upotrebi i postojali su samo u pisanom izdanju jer bi se usmeno izgovarali isto kao i neutralan, muški rod (Balmaseda Maestu 2019: 59, 65, 70). Navedeni primeri nisu vezani samo za španski jezik, te se javljaju i u srpskom, između ostalih, ali će fokus analize ostati isključivo na španskom.

Pored istaknutih slučajeva pokušaja implementacije novog neutralnog načina izražavanja, u analizi Barera Linares (Barrera Linares 2019) izdvajaju se i znakovi * i = (*niñ*s*, *trabajador=s*) koji imaju istu funkciju kao prethodno spomenuti simboli. Takođe se javljaju i varijante koje ističu muški i ženski rod navođenjem i jednog i drugog roda određenog člana (*los y las niños y niñas*), pisanjem oba roda uz razdvajanje zagradama ili kosom crtom (*ellos(as)*, *el/la niño/a*), ili navođenjem oba oblika imenica, zamenica i prideva u muškom i ženskom rodu (*diputadas y diputados*). Ipak, jedan od primera koji se izdvojio jeste korišćenje slova -e umesto neutralnog, muškog roda, koji bi uključivao i muški i ženski rod, a mogao bi da se koristi i u pisanom i u govornom jeziku jer bi se izgovarao drugačije od jednog i drugog roda. Uz primere kao što je obuhvatanje svih osoba (*todes*) javlja se problem kod vrsta reči koje se već završavaju na slovo -e,

te bi se na primer menjala situacija u pogledu članova. Moguće je promeniti te vrste reči kako bi se završavale na neko drugo slovo u muškom rodu, da bi u neutralnom obliku bile na slovo -e. Zanimljivo je da je prema ovom istraživanju uzrast koji podržava promene u jeziku u pogledu inkluzije vezan za one od trideset pet godina do pedeset pet. Međutim, najkonzervativniji uzrast jeste od dvadeset pet do trideset četiri godine, sa skorije završenim školovanjem, i od pedeset pet godina pa naviše, gde su oni koji imaju određene ustanovljene vrednosti i teže su skloni njihovim promenama (Barrera Linares 2019: 336, 345, 347). Prihvatanje izmena zavisi i od uzrasta učesnika, te nije sve u gramatici i donošenju novih pravila, koja možda neće biti usvojena od strane većine.

Samim tim ukoliko se govori o usvajanju novina vezano za rodnu ravnopravnost u španskom jeziku u okviru roda, treba uzeti u obzir mišljenje i onih koji se sa time ne slažu. Prema autoru Mendivil Hirou (Mendivil Giró 2020) muški rod kao neutralan dovoljno prikazuje da se radi o uključivanju oba pola, a ne samo muškog. Oblik muškog roda kao inkluzivnog je nastao kao posledica neobebeženog karaktera u rodnom sistemu španskog jezika. Ističe da taj oblik koji podrazumeva inkluzivnu upotrebu muškog roda nije produžetak oblika muškog roda sa označavanjem i žena, već je u pitanju prirodni nedostatak semantičkog pola u leksičkim spisima. Tu se dodaje da nema povezanosti između muškog roda i semantičke osobine pola, muškarca, te da je nepotrebno stvarati nove varijante u jeziku vezano za ovaj slučaj. Interesantno je da navodi kako upotreba inkluzivnog muškog roda nije omela niti usporila pristup žena javnom diskursu i da je društvo ono koje menja jezik, a ne da jezik može promeniti društvo (Mendivil Giró 2020: 37, 61–62). U svakom slučaju, potrebno je pogledati činjenice i koliko su promene u jeziku potpomogle emancipaciji žena, čak i da nisu pošle prvo od promena u društvu, nego se oslonile na jezik kao jedno od najjačih sredstava moći.

Da bi bile priznate u društvu žene su morale da se prilagode mnogim situacijama i danas, u modernom dobu, i dalje su u podređenom položaju u nekim slučajevima. Svakako napredak postoji, ali treba još uključiti institucije u adaptaciju jezika kako bi nove varijante bile što prihvaćenije. Tako je prema istraživanju Skoto (Scotto 2020) aktiviranje Španske kraljevske akademije (*Real Academia Española* – RAE) neophodno kako bi se promene u španskom jeziku ozvaničile. Ukoliko postoji želja za implementiranjem novog izraza u okviru španskog jezika u Španiji, ali i na celom svetu, potrebno je da RAE to i odobri. Pitanje rodne ravnopravnosti u španskom jeziku i priključivanje novog neutralnog oblika razmatrano je u ovoj instituciji, ali nije došlo do potpunog prihvatanja. Još uvek se zvanično predstavlja oblik muškog roda kao neutralan i inkluzivan, dok je oblik ženskog roda vezan samo za žene. Pokreće se i pitanje onih koji se ne osećaju ili se ne identifikuju ni kao žene ni kao muškarci, te kom obliku u rodnim promenama oni pripadaju. Rešenje nije izneto kao nešto novo već se praktikuju standardne forme, iako se u Argentini, u Južnoj Americi, sve više može čuti neutralni oblik koji podrazumeva završetak na slovo -e, mada nije za sada zvanično priznat (Scotto 2020: 3, 6, 9). Možemo samo pretpostaviti da će ovakvih slučajeva biti sve više i da će možda morati da se pronađe zvanična alternativa kako se niko ne bi osećao diskriminisano. Prema tome, potrebno je ispitati učenje španskog jezika kao stranog te na koji način se ovakve situacije predstavljaju u podučavanju jezika i literaturi iz koje se uči.

4. PODUČAVANJE U ŠPANSKOM JEZIKU KAO STRANOM: UVOD U ISTRAŽIVANJE

Kada se uči španski jezik kao strani jedna od glavnih stvari vezano za rod jeste da se naglašava da postoji muški i ženski, te da sve napomenute vrste reči moraju pripadati jednom rodu. Kao što je spomenuto ranije, u zavisnosti od završetka određene vrste reči može se zaključiti kom rodu pripada i tako se u većini slučajeva podučava u okviru časova španskog jezika. Prema nekim analizama (Licerias 2009; Lieberman 2010), putem odabira odgovarajućeg roda i njegovog oblika, kao i uklapanja više vrsta reči po tom pitanju, proceniće se nivo znanja učenika. Uticaj drugih jezika koji se uče takođe je prisutan pri obradi roda i oblika koji su najprikladniji za posebne slučajeve. Engleski jezik je jedan od glavnih koji se javlja kao uticajan i samim tim mogu se videti poteškoće pri usvajanju španskog kao drugog stranog jezika pored engleskog (Zuluaga Jaramillo 2016: 208). Ipak, verovatno nezgodniji slučaj jeste kada španski potpadne pod uticaj srodnog jezika kao što je italijanski, te je učenje otežano zbog mnoštva sličnosti, ali i razlika koje nisu lako vidljive ni logične (Vujović 2019: 23). U tom pogledu prilagođavanje nastave jeziku koji nam je blizak može doprineti boljem učenju. Trebalo bi uporediti srpski i španski jezik u pogledu roda, te kako je u udžbenicima u Srbiji predstavljena moguća diskriminacija u okviru španskog jezika koji je podučavan.

Rodna neravnopravnost se u udžbenicima ne mora javiti isključivo u polju jezika koji se uči, već i u ilustracijama i prikazima koji se obrađuju kao što su predstavljanje žena kroz profesije koje se karakterišu kao ženske, manje prisustvo žena na slikama ili upotreba jezika u kojoj prevladuje muški rod (Stojanović 2014: 12). Tako je u osnovnim i srednjim školama gde se podučava španski jezik potrebno da se posmatra nastava iz rodne perspektive da bi se ispitali stavovi po pitanju rodno osetljivog jezika i rodnih stereotipa u nastavi. U istraživanju Đuričić (2016: 15) polazi se od toga da nastavni materijal može biti jedno od glavnih sredstava za rodne i jezičke ideologije koje će se na taj način implementirati i mogu uticati na razvoj identiteta učenika i učenica uz posredstvo nastavnika i nastavnica. Treba imati u vidu to da je nekada presudan odnos nastavnika i nastavnica i učenika i učenica uz adekvatan pristup rodnom ideologijama gde odgovarajući udžbenik isto tako veoma utiče na ishod učenja. Slično tome, u analizi Đuričić Gnjatović (2017: 7) uz izučavanje udžbenika koji se bave španskim kao stranim i koriste se u Srbiji u svim nivoima obrazovanja, uviđa se da su prisutni rodni stereotipi, u smanjenom broju, ali da svakako mogu imati uticaj na konstruisanje rodnih identiteta kod učenika i učenica, kao i da se ograničavaju na opšte pojmove roda. Ovo može predstaviti određenu sliku učenja španskog jezika u okviru srpskog obrazovanja i na koji način se prenosi znanje španskog jezika. Ipak, potreba za aktuelnostima je neminovna pogotovo kada je u pitanju jezik koji je živa stvar i konstantno se menja. Tako treba pratiti situaciju povodom obeležavanja prirodnog pola referencata kod rodno osetljivih vrsta reči u španskom jeziku i podučavati u skladu sa trenutnim dešavanjima uz kulturne implikacije kako bi slika bila potpuna.

Dakle, da bi se u praksi uvidelo stanje shvatanja rodno osetljivih vrsta reči u španskom jeziku kao stranom, sprovedeno je istraživanje na Filološkom fakultetu u Beogradu u okviru Katedre za iberijske studije, a ispitani su studenti i studentkinje osnovnih studija putem *online* ankete koju su imali priliku da popune. Sama anketa je

bila sadržajno kratka i za odgovaranje je bilo potrebno oko sedam minuta, a možda i manje vremena. Nije postojao tačan niti netačan odgovor već je trebalo da zabeleže ono što im se prema znanju španskog jezika činilo kao najlogičnija opcija, na osnovu lične preferencije. Ideja ispitivanja vezana je za utvrđivanje stava povodom rodno osetljivih vrsta reči u španskom jeziku kao stranom studentkinja i studenata koji su španski učili na fakultetu, kao i da li im je poznata alternativa u pogledu neutralnog roda koja nije zvanično priznata. Prema tome u nastavku su predstavljena pitanja ankete, pretpostavka istraživanja, podaci o učesnicama i učesnicima, kao i rezultati analize uz grafičke prikaze.

5. ANALIZA ISTRAŽIVANJA *ONLINE* ANKETE

Kako bi se ustanovio stav studentkinja i studenata osnovnih studija povodom rodno osetljivih vrsta reči, napravljena je *online* anketa u okviru *Google* alatki gde su odgovorili na data pitanja. Prosleđena je svim godinama osnovnih studija Katedre za iberijske studije putem društvene mreže *Facebook*, tj. dve grupe unutar nje, kao i na platformi *Moodle*. Mogućnost rađenja ankete bila je otvorena nedelju dana u periodu kraja drugog ispitnog roka. Glavna pretpostavka istraživanja jeste da se studentkinje i studenti osnovnih studija Katedre za iberijske studije u odabiru reči kod kojih je moguće iskazati različit pol referenta odlučuju za muški rod kao neutralni, odnosno u slučaju primera iz ankete za lične zamenice prvog i drugog lica množine *Nosotros/Vosotros*. Isto tako se pretpostavlja da nisu upoznati sa novim tendencijama u jeziku koje se tiču ličnih zamenica *Nosotres/Vosotres*, niti šta podrazumevaju. Pitanja u anketi su bila podeljena na tri dela sa ukupno deset pitanja od kojih su dva bila opciona. Uvodni deo je sadržao samo opšte informacije o anketi, drugi lične podatke (pol, godinu rođenja i godinu studija, s tim što je pitanje za godinu rođenja bilo izborno) i treći je deo sa glavnim pitanjima istraživanja. Svako pitanje je sadržalo polje koje su studentkinje i studenti mogli slobodno da popune ako im nijedan od ponuđenih odgovora nije bio skladan. U krajnjem delu bilo je sedam pitanja od kojih je poslednje sa dodatnim komentarom bilo otvorenog karaktera i fakultativno za popuniti. Forma pitanja je bila takva da je u nekima (4, 5. i 9.) mogao da se odabere jedan ili više odgovora, a u ostalima da se označi samo jedan prikladni odgovor.

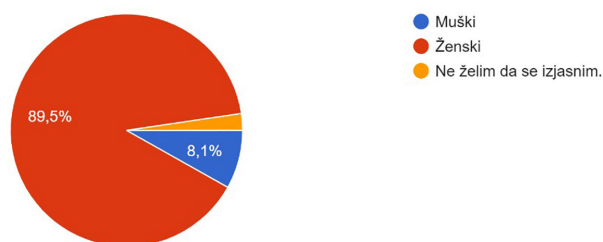
Prva dva pitanja poslednjeg dela su bila gotovo iste sadržine osim ličnih zamenica koje su date kao primer i pripadaju jednom rodu, odnosno vezane su za to kada se koristi oblik ličnih zamenica *Nosotros/Vosotros* i u sledećem *Nosotras/Vosotras*. Ponuđeni odgovori su se odnosili na grupe osoba samo muškog pola, ženskog, i jednog i drugog, više muškog ili više ženskog pola, ali su mogli odabrati i opciju u svim navedenim slučajevima. Naredna dva pitanja su bila kao u ogledalu, gde je trebalo označiti odgovor *Nosotros/Vosotros*, *Nosotras/Vosotras* ili oba ponuđena. Tekst pitanja se odnosio na korišćenje ovih ličnih zamenica u grupi koju pretežno formiraju osobe muškog pola i samo jedna osoba ženskog, kao i gde su gotovo sve osobe ženskog pola i samo jedna osoba muškog. Sledeća dva pitanja su se odnosila na oblik ličnih zamenica koji još uvek nije priznat, a to je *Nosotres/Vosotres* i da li im je poznat, gde su odgovarali sa da ili ne. Drugo pitanje ovog karaktera je imalo za cilj da prikaže šta studentkinje i studenti misle

na koga se ovaj oblik odnosi, a bili su ponuđeni odgovori na osobe muškog i ženskog pola, samo muškog ili ženskog, na transrodne osobe, na one koje se ne identifikuju ni sa jednim ni sa drugim polom, na sve navedene slučajeve, a postojala je i opcija „Nemam ideju“.

Samim tim, *online* anketu popunilo je osamdeset devet studentkinja i studenata, ali se među njima javlja tri studentkinje čiji odgovori neće biti uzeti u razmatranje jer su sa master studija dok je za ispitivanje bilo potrebno da učestvuju isključivo studentkinje i studenti sa osnovnih studija. Prema tome, krajnji broj učesnica i učesnika ankete svodi se na osamdeset šest koji ispunjavaju traženi parametar, a to je da su studentkinje i studenti osnovnih studija Katedre za iberijske studije Filološkog fakulteta u Beogradu, gde su uključene i apsolvantkinje i apsolvanti. Putem grafičkih prikaza predstavljeni su podaci o ispitanicima i rezultati ankete uz objašnjenje u okviru svakog grafikona. Dakle, Grafikon 1 prikazuje pol ispitanika gde je u pitanju znatno veći broj studentkinja nego studenata koji su anketu popunili.

Pol

86 одговора

Grafikon 1. Pol ispitanika

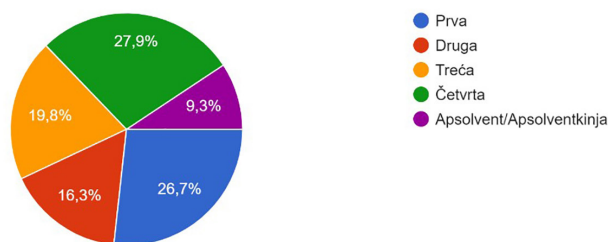
Čak 89,5 procenata, što je sedamdeset sedam ispitanika, izjasnilo se da pripada ženskom polu, dok je samo 8,1 procenat, iliti sedam ispitanika, onih koji su rekli da su muškog pola. Poslednju opciju čine oni koji nisu želeli da se izjasne povodom svoje rodne pripadnosti i njih je 2,3 procenta, odnosno dva ispitanika. Grafikon 2 prikazuje pitanje vezano za uzrast, tj. godinu rođenja koje je popunilo samo njih sedamdeset dvoje jer nije bilo obavezno. Uviđa se da je najviše ispitanika godišta 1998. (čak 20) i 2001. (njih 15), gde nešto manje ima onih 2000. (do 12), a isti broj dele godišta 1999. i 1996. (po 7).

Grafikon 2. Uzrast ispitanika

Za druga godišta ima ih pet ili manje: 1997. (5), 1995. (3), 1993. (2) i 2002. (1). Grafikon 3 prikazuje godinu studija ispitanika. Najviše studentkinja i studenata je popunilo anketu koji pripadaju četvrtoj godini studija, 27,9 procenata, njih dvadeset četvoro, a sledeći su sa prve godine, 26,7 procenata, tj. dvadeset troje. Sličan broj ima treća godina njih sedamnaestoro sa 19,8 procenata, te druga godina sa 16,3 procenta, tj. četrnaestoro.

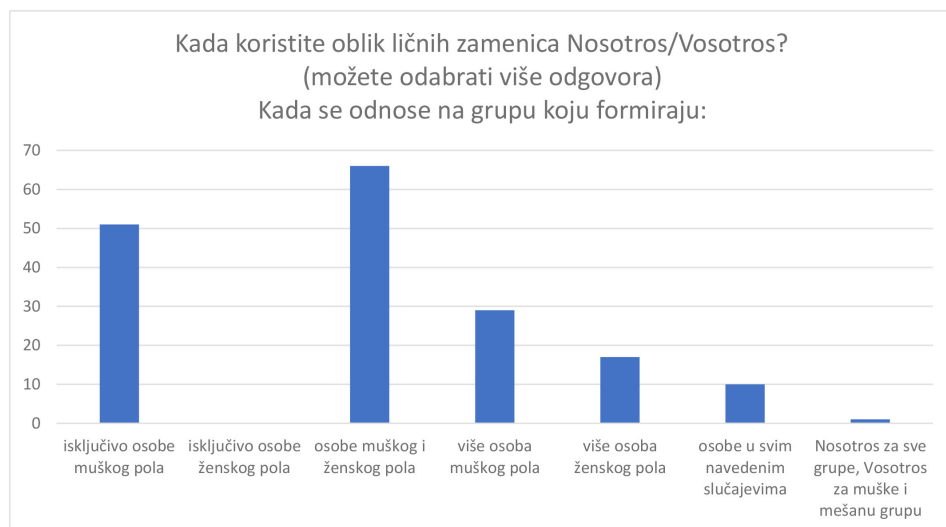
Godina studija
86 одговора

Grafikon 3. Godina studija ispitanika

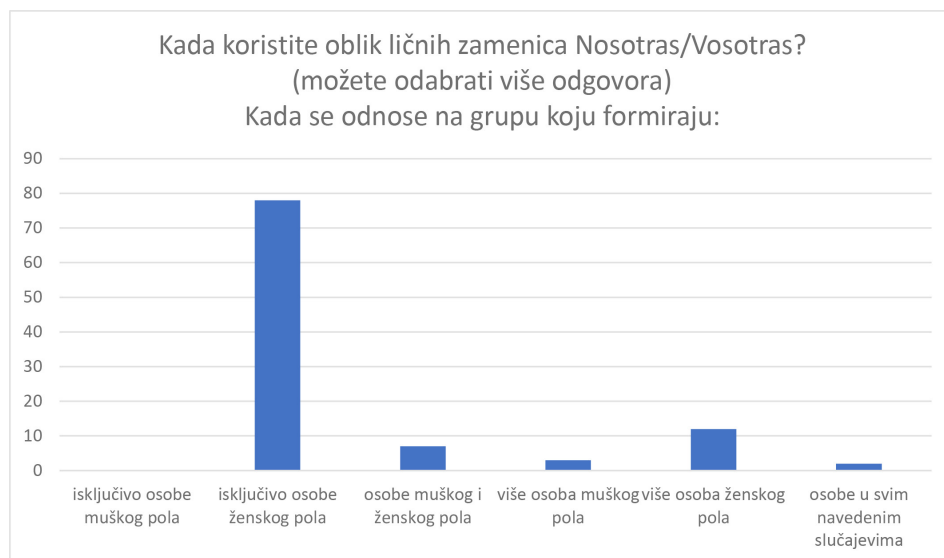
Najmanje ispitanika pripada apsolventima i apsolventkinjama, 9,3 procenata, njih osmoro. Prema tome, uz raznovrsni uzrast i godine studija ispitanika, prelazimo na pitanja istraživanja za stav povodom rodno osetljivih vrsta reči. Grafikon 4 prikazuje

pitanje korišćenja oblika ličnih zamenica *Nosotros/Vosotros* gde se najviše ispitanika odlučilo za opciju kada se ove lične zamenice odnose na grupu koju formiraju kako osobe muškog tako i ženskog pola, 76,7 procenata, njih šezdeset šestoro.

Grafikon 4. Upotreba oblika ličnih zamenica *Nosotros/Vosotros*

Onda sledi grupa za isključivo osobe muškog pola sa 59,3 procenta, pedeset jedan odgovor, kao i ona koja se odnosi na više osoba muškog nego ženskog pola, 33,7 procenata sa njih dvadeset devetoro. Tu se javlja 19,8 procenata, njih sedamnaestoro, za grupu sa više osoba ženskog nego muškog pola, a čak 11,6 procenata, tj. deset osoba je odabralo opciju u svim navedenim slučajevima. Dodat je jedan komentar da se oblik *Nosotros* odnosi na sve grupe, a *Vosotros* na osobe samo muškog, ali i na oba pola. Nijedan ispitanik nije obeležio opciju da se misli na grupu osoba isključivo ženskog pola. S obzirom da su mogli odabrati više odgovora, kombinacija koju su najviše birali, njih dvadeset troje, odnosi se na isključivo osobe muškog pola i na oba pola. Čak devetnaest odgovora je pripadalo opciji kako osobe muškog tako i ženskog pola, a njih trinaestoro je izabralo obe navedene opcije i one vezane za više osoba muškog, te i više osoba ženskog pola. Zanimljivo je da je njih devetoro navelo jedino odgovor u svim navedenim slučajevima, a njih šestoro kada se odnosi na isključivo osobe muškog pola, jednog i drugog, ali i grupu sa više osoba muškog pola. Četvoro njih je odabralo kada se misli isključivo na osobe muškog pola i na grupu više muškog nego ženskog pola, dok tri odgovora slede opciju isključivo muški pol. Dva odgovora ostaju za osobe i jednog i drugog pola, više muškog, te više ženskog pola, a druga dva odgovora za jedne i druge i grupu više osoba muškog pola. Po jedan odgovor javlja se za isključivo muški pol, više muškog i više ženskog pola; isključivo muški pol i više ženskog; oba pola i u svim navedenim slučajevima; kada je više osoba muškog pola; i poslednji je za *Nosotros* kod oba pola, a *Vosotros* za muški pol, kao i za jedan i drugi pol. Grafikon 5 prikazuje pitanje korišćenja oblika ličnih zamenica *Nosotros/Vosotros*.

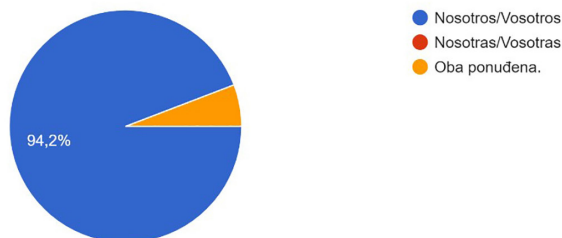

Grafikon 5. Upotreba oblika ličnih zamenica *Nosotras/Vosotras*

Ubedljivo najviše ispitanika je označilo opciju koja se odnosi isključivo na osobe ženskog pola, 90,7 procenata, tj. njih sedamdeset osmoro. Dvanaest ispitanika, odnosno 14 procenata, odabralo je odgovor za grupu više osoba ženskog pola nego muškog, a njih sedmoro, tj. 8,1 procenat, da se odnosi na jedan i drugi pol. Samo njih troje, dakle 3,5 procenata je obeležilo odgovor za više osoba muškog pola, a dvoje, odnosno 2,3 procenta, izabralo je opciju u svim navedenim slučajevima. Nijedan ispitanik nije iskoristio odgovor za grupu osoba isključivo muškog pola. Samim tim, što se kombinacije odgovora tiče šezdeset petoro njih je označilo jedino opciju da se odnose isključivo na osobe ženskog pola. Jedanaest odgovora vezuje se za isključivo osobe ženskog pola i za grupu više osoba ženskog pola, a tri odgovora za oba pola i grupu više osoba muškog pola. Po dva odgovora odnose se na osobe isključivo ženskog pola, ali i oba; u svim navedenim slučajevima; na oba pola; a jedan odgovor je stavljen za grupu više osoba ženskog pola. S tim u vezi kada se uporede Grafikon 4 i 5 može se uvideti da studentkinje i studenti biraju oblik muškog roda, *Nosotros/Vosotros*, kao obeležje muškog pola i neutralnog roda. Tako Grafikon 6 prikazuje koji oblik koriste ispitanici kada je u pitanju grupa pretežno muškog pola i jedna osoba ženskog te se stvara slika o praktičnom korišćenju ovih oblika.

Kada je u pitanju grupa koju formiraju pretežno osobe muškog pola i samo jedna osoba ženskog koji oblik lične zamenice biste iskoristili?

86 одговора

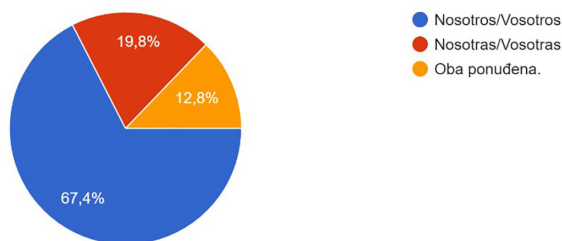

Grafikon 6. Upotreba oblika ličnih zamenica u grupi pretežno muškog pola

Najviše odgovora vezano je za upotrebu opcije *Nosotros/Vosotros*, čak 94,2 procenta, tj. njih osamdeset jedan, a samo 5,8 procentata, pet studentkinja i studenata, odabralo je izbor oba ponuđena odgovora. Grafikon 7 prikazuje koji oblik ličnih zamenica koriste ispitanici kada je u pitanju grupa pretežno ženskog pola sa samo jednom osobom muškog. Najviše njih odabralo je opciju *Nosotros/Vosotros*, kao oblik neutralnog roda, 67,4 procentata, tj. njih pedeset osmoro.

Kada je u pitanju grupa koju formiraju pretežno osobe ženskog pola i samo jedna osoba muškog koji oblik lične zamenice biste iskoristili?

86 одговора

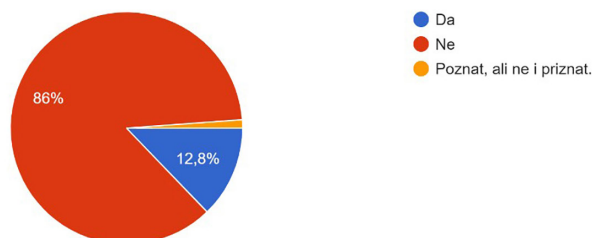

Grafikon 7. Upotreba oblika ličnih zamenica u grupi pretežno ženskog pola

Sličan procenat vezan je za druge dve opcije: oblik *Nosotras/Vosotras*, 19,8 procentata, odnosno njih sedamnaestoro, a za oba ponuđena 12,8 procentata, tj. jedanaest odgovora. Posmatranjem rezultata za Grafikon 6 i 7 može se zaključiti da ispitanici koriste oblik muškog roda kao neutralni čak i u slučaju gde su pretežno prisutne osobe ženskog pola. Grafikon 8 prikazuje oblik *Nosotros/Vosotros* i da li je takav oblik ličnih zamenica poznat ispitanicima.

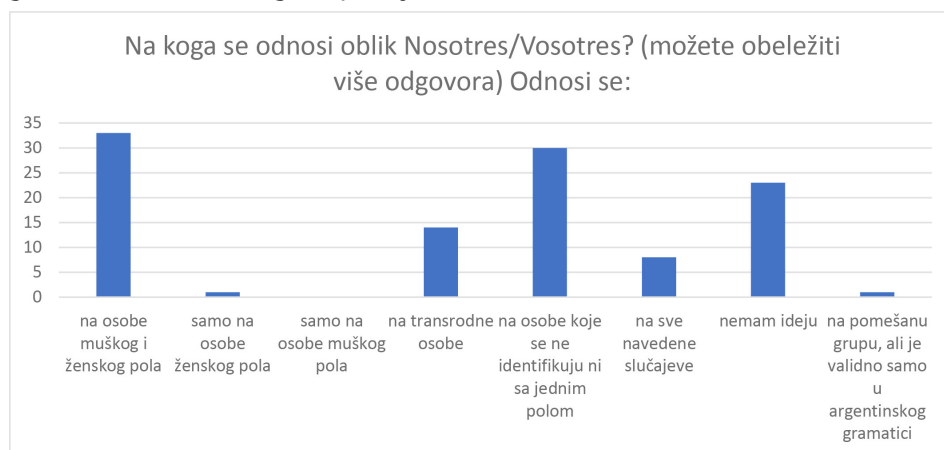
Da li Vam je poznat oblik ličnih zamenica Nosotres/Vosotres?

86 odgovora

Grafikon 8. Poznavanje oblika *Nosotres/Vosotres*

Zanimljivo je da je čak 86 procenata, odnosno sedamdeset četvoro, reklo da im ovaj oblik nije poznat, a samo 12,8 procenata, njih jedanaestoro, da znaju o kom obliku se radi. Dodat je odgovor od strane jedne osobe, koja čini 1,2 procenata, da je u pitanju njoj poznat oblik, ali da nije zvanično priznat. Kao novi predlog neutralnog roda, ovu opciju malo studentkinja i studenata ima na umu učeći španski kao strani jezik. Tako Grafikon 9 prikazuje pitanje i odgovore ispitanika na koga se oblik *Nosotres/Vosotres* odnosi. Sličan broj odgovora vezan je za dve opcije: 38,4 procenta, njih trideset troje odabralo je da se odnosi na osobe muškog i ženskog pola, a 34,9 procenta, tj. tridesetoro je stavilo opciju da se misli na osobe koje se ne identifikuju ni sa ženskim ni sa muškom polom. Čak 26,7 procenata, odnosno dvadeset troje je odgovorilo da nemaju ideju na koga se odnosi ovaj oblik, a njih četrnaestoro, tj. 16,3 procenta da se misli na transrodne osobe. Osmoro je obeležilo opciju za sve navedene slučajeve, 9,3 procenata, a jedna osoba, tj. 1,2 procenta se odlučila za samo osobe ženskog pola. Druga je dodala svoj izbor da se misli na pomešanu grupu, tj. oba pola, ali da je validno samo u argentinskoj gramatici, te da izvan toga ne postoji.

Grafikon 9. Na koga se odnosi oblik *Nosotres/Vosotres*

Što se tiče kombinacije odgovora, najviše je vezano za osobe muškog i ženskog pola, dvadeset četiri odgovora, a čak dvadeset dvoje je obeležilo samo opciju da nemaju ideju. Trinaest odgovora je spojeno sa osobama koje se ne identifikuju ni sa ženskim ni sa muškim polom. Njih sedmero je vezano za ovaj izbor i transrodne osobe, dok je drugih sedam odgovora opredeljeno za sve navedene slučajeve. Petoro je odabralo opciju osoba muškog i ženskog pola, transrodne osobe i one koje se ne identifikuju ni sa jednim polom, dok je njih četvoro izabralo prethodne prve dve opcije bez transrodnih osoba. Po jedan odgovor vezan je za transrodne osobe, one koje se ne identifikuju ni sa jednim polom i za sve navedene slučajeve; samo za osobe ženskog pola i opciju nemam ideju; na transrodne osobe; i poslednji na oba pola, ali da je validno samo u Argentini. Iz ovih odgovora može se uvideti da studentkinjama i studentima nije poznata nepriznata alternativna opcija oblika neutralnog roda premda to predstavlja jednu od aktuelnih tendencija u jeziku.

Samim tim, na kraju ankete gde je bilo moguće napisati komentar u vezi teme stava povodom rodno osetljivih vrsta reči, petoro studentkinja i studenata dopisalo je svoja viđenja. Komentari su povezani sa nelogičnošću stvaranja novih oblika, njihovom neprirodnošću, ali i radoznalosti za definisanjem oblika ličnih zamenica *Nosotres/Vosotres* i kada se ta verzija koristi. Prema tome mogu se izvesti određeni zaključci istraživanja: studentkinje i studenti će se pre opredeliti za jezičku normu i oblik muškog roda kao neutralnog, iako imaju situaciju gde su osobe pretežno ženskog pola sa samo jednom osobom muškog pola. Oblik ženskog roda iskoristiće kada se misli isključivo na osobe ženskog pola, čak i u prethodno spomenutom slučaju dominantnosti ženskog pola, jer to zahteva jezička norma. Novi neprihvaćeni oblik neutralnog roda nije poznat većini ispitanika, kao ni na koga bi mogao da se odnosi jer se pretpostavlja da je za korisnost oblika *Nosotres/Vosotres* većina studentkinja i studenata odgovarala bez posebnog znanja o tome.

Zanimljiva je činjenica, u pogledu na rezultate istraživanja, da je veliki broj ispitanika ženskog pola, a da se nisu opredelili korišćenju rodno ravnopravnog oblika već se odlučuju za tradicionalno učeni oblik muškog roda kao neutralnog. Može se pretpostaviti da se ovakav slučaj događa jer je u pitanju strani jezik te studentkinje i studenti nisu dovoljno sigurni u sopstveno znanje i mogućnost za eksperimentisanjem u upotrebi novih oblika u različitim diskursima. Takođe je interesantno da je najviše ispitanika vezano za prvu i četvrtu godinu studija te se po tom pitanju mogu videti kontrasti u razmišljanju i korišćenju oblika roda u španskom jeziku. Svakako se iz analize može zaključiti da je potrebno dodatno uputiti studentkinje i studente španskog jezika kao stranog u nove težnje u okviru rodno osetljivih vrsta reči. Treba imati u vidu da će oni biti ti koji će u budućnosti dalje prenositi španski jezik kao strani putem direktnog podučavanja jezika ili na neki sličan način, te bi bilo poželjno proširiti informisanost o tendencijama savremenog španskog jezika na temu rodne ravnopravnosti uz znanje o upotrebi rodno osetljivih oblika vrsta reči.

6. ZAKLJUČAK

Promene u jeziku mogu da predstavljaju napredak u društvu, razvijanju zajednice, kulture, obrazovanja, kao i prilagođavanje određenoj novonastaloj situaciji. Takođe može da se javi usporeno uključivanje novina u jeziku u nekim slučajevima, čime se oslikavaju poteškoće adaptacije. Tada izražavanje roda prikazuje stepen prepravki jezika koji je potreban u skladu sa emancipacijom društva. Položaj žena neminovno se dovodi u vezu sa jezikom i na taj način otvara razne mogućnosti za poboljšanje pozicije u lokalnoj zajednici, ali i šire. Iako menjanje jezika u pogledu roda nekima može izgledati kao nebitan korak ili nedovoljno veliki za istinsku promenu društvenog položaja žena, neophodno je načiniti te korake kakvim god se prikazali. Postojanje muškog i ženskog roda u jezicima donekle započinje adaptaciju jezika novim društvenim okolnostima gde se žena ne može vezati samo za određene poslove, način govora, manire i slično. U španskom jeziku javljaju se prerade u raznim jezičkim sferama, a podsticaj i uticaj ka tome se može pripisati jakom glasu žena koje se sve više uključuju u borbu za svoja prava u Španiji i u latinoameričkim zemljama. Ipak, osmatrajući trenutnu situaciju žena u društvu može se predstaviti kakvo je razmišljanje povodom smanjenja diskriminacije u okviru jezičkog poimanja roda.

Nisu svi blagonakloni prema promenama, a pogotovo ne u jeziku jer stariji govornici uglavnom pokazuju otpor prema uvođenju novina u svoj govor. Zanimljivo je tu osvrnuti se na pojam novina i rodne ravnopravnosti koja se prečesto ne podrazumeva i vezuje se za moderne hirove. Rodna izmena možda najčešće dolazi do sputavanja zato što se dešava da se ne sagledavaju obe strane i potrebe jednog i drugog pola. Kada je u pitanju smanjivanje rodne diskriminacije moglo bi se očekivati da se na prepreku nailazi kod osoba muškog pola. Međutim, prema istraživanju u ovom radu na osnovu većeg broja ispitanica ženskog pola može se primetiti da studentkinje nisu uvek koristile rodno ravnopravni oblik već su se držale okvira jezičkih normi, što svakako ne znači da nisu za veću ravnopravnost u jeziku. Treba uzeti u obzir da je u okviru analize istraživani španski jezik kao strani i da se zbog toga odnos prema rodnoj ravnopravnosti možda neće poklapati sa onim kao za maternji jezik. Pored toga, može se pretpostaviti da će se slika povodom ispitivanja stranog jezika i odnosa prema rodu zapravo prikazati u svom sličnom svetlu i kod maternjeg. Ostaje da se vidi u budućnosti koji je stav nastavnog kadra povodom upotrebe rodno osetljivih vrsta reči i tendencija savremenog španskog jezika na temu rodne ravnopravnosti. Uz slično istraživanje ispitivanjem nastavnica i nastavnika španskog jezika kao stranog na svim nivoima obrazovanja, a posebno na fakultetu, mogla bi se uokviriti situacija povodom stava o rodno osetljivim vrstama reči u španskom jeziku u Srbiji. Do tada bi bilo prikladno postaviti pitanje o položaju roda u španskom jeziku u školama, kako bi se učenici i učenice zapitali šta o tome misle. Buduća istraživanja bi takođe mogla da se osvrnu na povezanost stava prema jezičkim promenama, te na koji način i u kojoj meri te promene utiču na ravnopravnost i koje to implikacije ima u širem društvenom kontekstu.

LITERATURA

- Balmaseda Maestu, E. 2019. En torno a un uso no discriminatorio del género gramatical español. *Roczniki Humanistyczne LXVII* 5, 55–77.
- Barrera Linares, L. 2019. Relación género/sexo y masculino inclusivo plural en español. *Literatura y Lingüística* 40, 327–354.
- Blumberg, R. L. 2007. Gender bias in textbooks: a hidden obstacle on the road to gender equality in education. *Paper commissioned for the EFA Global Monitoring Report 2008, Education for All by 2015: will we make it*, 1–54.
- Đuričić, M. 2016. *Kritički pristup sadržaju udžbenika za španski kao strani jezik u Srbiji sa aspekta roda*. Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu. Neobjavljena doktorska disertacija.
- Đuričić Gnjatović, M. 2017. Rodni stereotipi u udžbenicima za španski kao strani jezik za adolescente i mlade u obrazovnom sistemu Srbije. *Књиженство: часопис за студије књижевности, рода и културе* 7, 1–19.
- Echeverria, B. 2003. Language ideologies and practices in (en)gendering the Basque nation. *Language in Society* 32, 383–413.
- Filipović, J. 2009. Rodno osetljive jezičke politike: teorijske postavke i metodološki postupci. *Anali Filološkog fakulteta* 21, 109–127.
- Filipović, J. 2011. Rod i jezik. U I. Milojević i S. Markov (ur.) *Uvod u rodne teorije*. Novi Sad: Centar za rodne studije, 409–423.
- Gal, S. 1978. Peasant Men Can't Get Wives: Language Change and Sex Roles in a Bilingual Community. *Language in Society* 7(1), 1–16.
- Lagares Díez, X. C. 2004. Propuestas para la enseñanza del sistema del género gramatical español a hablantes de portugués. *Actas del I Simposio de Didáctica del Español para Extranjeros, Río de Janeiro*, 439–451.
- Lakoff, R. 1973. Language and Woman's Place. *Language in Society* 2(1), 45–80.
- Liceras, J. M. 2009. La morfología léxica del español y el llamado problema lógico de la adquisición del lenguaje no nativo. U D. Serrano-Dolader, M. A. Martín Zorraquino y J. F. Val Álvaro (eds.) *Morfología y español como lengua extranjera (E/LE)*. Zaragoza: Prensas Universitarias de Zaragoza, 21–66.
- Lieberman, D. I. 2010. Adquisición del género gramatical en español L2: ¿En qué estadio se fija el parámetro?. *IV Congreso Internacional de Letras*, 1576–1580.
- Mendivil Giró, J. L. 2020. El masculino inclusivo en español. *Revista Española de Lingüística* 50(1), 35–64.
- Plut, D. 2004. Socijalizacijski obrasci udžbenika i rodni stereotipi. *Regionalna strateška konferencija „Prevazilaženje rodnih stereotipa u osnovnom obrazovanju“*. Budva: Foundation Open Society Institute, Predstavništvo u Crnoj Gori, 35–52.
- Rosenblat, Á. 1962. Morfología del género en español. *Nueva Revista de Filología Hispánica* XVI 1(2), 31–80.
- Schroten, J. 2001. El género del nombre y su interpretación. *Moenia* 7, 111–122.
- Scotto, V. 2020. Apuntes sobre ciertas resistencias en el lenguaje: el género del español. *Descentrada* 4(2), e120. [Internet]. Dostupno na: <https://www.descentrada.fahce.unlp.edu.ar/article/view/DESe120/12561> [03.03.2021].
- Stojanović, I. 2014. *Seksizam, rodni stereotipi i uloge u tri udžbenika španskog kao*

- stranog jezika: Kriička analiza fotografija i ilustracija*. Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu. Neobjavljen master rad.
- Sunderland, J. 2006. Approaches to gender and language research. U J. Sunderland (ed.) *Language and Gender*. New York: Routledge, 179–195.
- Swann, J. 2003. Schooled Language: Language and Gender in Educational Settings. In J. Holmes and M. Meyerhoff (eds.) *The Handbook of Language and Gender*. Maiden, MA: Blackwell Publishing Ltd, 624–644.
- Vujović, M. N. 2019. *Problemi u procesu učenja izazvani negativnim transferom u pisanoj produkciji srpskih studenata koji uče dva tipološki srodna jezika: slučaj italijanskog kao L2 i španskog kao L3*. Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu. Neobjavljena doktorska disertacija.
- Zuluaga Jaramillo, L. S. 2016. La enseñanza del género gramatical en español como segunda lengua. *Sophia* 12(2), 207–215.

PRILOG

Online anketa (link za pristup: <https://forms.gle/bJuQsSifTpcLso546>)

I – Stav prema rodno osetljivim vrstama reči kod studenata španskog jezika kao stranog

Pred Vama je anonimni upitnik koji će poslužiti isključivo za istraživanje u okviru rada Dunje Brankov na doktorskim studijama. Nema tačnih i netačnih odgovora već popunjavate anketu prema svom iskustvu i nahođenju. Za izradu ankete potrebno Vam je oko 7 minuta. Ukoliko imate nekih pitanja ili želite da pristupite rezultatima istraživanja možete se obratiti putem elektronske pošte dunjabra@gmail.com autorki ispitivanja. Hvala unapred!

II – Opšti podaci:

1. Pol: muški ženski Ne želim da se izjasnim. Ostalo (lično navođenje).
2. Godina rođenja: (opciono).
3. Godina studija: Prva Druga Treća Četvrta Apsolvent/Apsolventkinja Ostalo.

III – Slučaj rodno osetljivih ličnih zamenica

Pažljivo pročitajte pitanja i odgovore te odaberite one koji Vam se čine najadekvatnijim prema Vašim preferencijama u okviru korišćenja španskog jezika.

4. Kada koristite oblik ličnih zamenica Nosotros/Vosotros? (možete odabrati više odgovora):

- Kada se odnose na grupu koju formiraju isključivo osobe muškog pola.
- Kada se odnose na grupu koju formiraju isključivo osobe ženskog pola.
- Kada se odnose na grupu koju formiraju kako osobe muškog pola tako i osobe ženskog pola.

- Kada se odnose na grupu u kojoj ima više osoba muškog pola nego ženskog.
- Kada se odnose na grupu u kojoj ima više osoba ženskog pola nego muškog.
- U svim navedenim slučajevima.
- Ostalo.

5. Kada koristite oblik ličnih zamenica Nosotras/Vosotras? (možete odabrati više odgovora):

- Kada se odnose na grupu koju formiraju isključivo osobe muškog pola.
- Kada se odnose na grupu koju formiraju isključivo osobe ženskog pola.
- Kada se odnose na grupu koju formiraju kako osobe muškog pola tako i osobe ženskog pola.
- Kada se odnose na grupu u kojoj ima više osoba muškog pola nego ženskog.
- Kada se odnose na grupu u kojoj ima više osoba ženskog pola nego muškog.
- U svim navedenim slučajevima.
- Ostalo.

6. Kada je u pitanju grupa koju formiraju pretežno osobe muškog pola i samo jedna osoba ženskog koji oblik lične zamenice biste iskoristili?:

- Nosotros/Vosotros Nosotras/Vosotras Oba ponuđena. Ostalo.

7. Kada je u pitanju grupa koju formiraju pretežno osobe ženskog pola i samo jedna osoba muškog koji oblik lične zamenice biste iskoristili?:

- Nosotros/Vosotros Nosotras/Vosotras Oba ponuđena. Ostalo.

8. Da li Vam je poznat oblik ličnih zamenica Nosotres/Vosotres?: Da Ne Ostalo.

9. Šta mislite na koga se odnosi oblik Nosotres/Vosotres? (možete odabrati više odgovora):

- Na osobe muškog i ženskog pola.
- Samo na osobe ženskog pola.
- Samo na osobe muškog pola.
- Na transrodne osobe.
- Na one koje se ne identifikuju kao osobe ženskog niti muškog pola.
- Na sve navedene slučajeve.
- Nemam ideju.
- Ostalo.

10. Ukoliko imate neki komentar, budite slobodni da napišete. (opciono).

SUMMARY

ATTITUDE TOWARDS GENDER-SENSITIVE WORDS IN SPANISH AS A FOREIGN LANGUAGE: RESEARCH AT THE DEPARTMENT OF IBERIAN STUDIES, FACULTY OF PHILOLOGY

The theoretical part of the paper shows the state of gender within the language in Serbia and Spain, as well as the Spanish language and gender equality within it. Gender is showcased in Spanish and basic changes are presented, but also the problem of neutral gender and how to solve this novelty by introducing letter changes. Before the research, the case of learning Spanish as a foreign language in Serbia and teaching gender is depicted. The research itself is related to the undergraduate students of the Department of Iberian Studies at the Faculty of Philology in Belgrade. Through an online survey eighty-six of them were questioned regarding their attitude in the case of gender-sensitive types of words in Spanish with examples of the forms of personal pronouns *Nosotros/Vosotros*, *Nosotras/Vosotras*, as well as the unacknowledged form *Nosotres/Vosotres*. In the presented situations in the survey, the students confirmed the assumption of the research that they would turn to the male gender as neutral, even in the case where the group was formed mainly of females with one male. Very little knowledge of the new neutral form *Nosotres/Vosotres* and to whom it refers to has also been demonstrated. Some of the conclusions are that it is necessary to broaden the horizons of those who learn Spanish as a foreign language and to guide them in the diversity that occurs within the language. Additional research should be conducted at the level of other Faculties of Philology in Serbia.

KEYWORDS: Spanish, gender-sensitive words, male and female, *Nosotros/Vosotros*, *Nosotras/Vosotras*, *Nosotres/Vosotres*.

ARTICLE INFO:

Originalni naučni rad
 Primljen: 9. marta 2021.
 Ispravljen: 27. aprila 2021.
 Prihvaćen: 8. maja 2021.

DOI: <https://doi.org/10.18485/philologia.2021.19.19.8>

UDK: 821.163.41.09-14:398

■ TIŠINE I NESPORAZUMI: O KOMUNIKACIJI U SITUACIJAMA ŽIVOTNIH KRIZA U USMENOJ LIRICI

ANA VUKMANOVIĆ¹

Nezavisni istraživač

U radu se razmatraju komunikativne situacije u usmenim lirskim pesmama kada se ispoljavaju emotivne krize i nesporazumi. Obraća se pažnja na različite semantičke šumove koji su uzrok, iskazanog ili neiskazanog, sukoba, posmatranog iz kolektivne ili individualne perspektive. Na primeru tišine pokazuje se da jedan vid komunikacije ima različita značenja u različitim kontekstima, pa može biti odraz poštovanja tabua govorenja, ali i način iskazivanja stava, prikrivene pobune protiv normi i sopstvene pozicije u svetu. Lirski refleksi emotivnih napetosti i egzistencijalnih kriza dalje se analiziraju na primerima motiva iznošenja devojke na loš glas, straha od prekora zajednice ali i suprotstavljanja tim prekorima, pogaženih obećanja, nesporazuma između zaljubljenih kada se pokazuje asimetričnost poruka koje se šalju i primaju. Na kraju, ističe se značaj magije reči i kletvi u lirskoj konceptualizaciji odnosa među ljudima, pri čemu su one kolektivni i individualni izraz emotivnih stanja u kriznim trenucima.

Ključne reči: usmena lirika, komunikacija, semantički šum, asimetrična poruka.

Ako se govori o komunikaciji kao procesu prenošenja informacija i stvaranja novih poruka (Lotman 2004: 6) u usmenoj lirici, postavlja se pitanje ko stvara poruke i kome ih šalje. I odmah na početku otkriva se dvostruka komunikativna situacija. Usmene lirske pesme deo su folkloru i kao takve kolektivni izraz određene grupe koja deli zajedničku tradiciju (Dundes 1980: 7), u tom smislu one se obraćaju kolektivu, jezikom date kulture, pri čemu se konstruiše sabesednik koji je nosilac opšteg pamćenja (Lotman 2004: 97). Međutim, ove pesme jesu lirske, time je jedno od njihovih važnih obeležja subjektivnost. Za ženske pesme Vuk Karadžić kaže da ih pevaju „jedno или двоје само ради свога разговора“ (Karadžić 1824: XVII). Ovim se komunikativna situacija menja. U vanobrednom kontekstu, pevač ili pevačica obraća se određenom, bliskom biću koje poznaje, ili o njemu peva, pa poruka nije iskazana direktno. Ovakvo obraćanje

1 Kontakt podaci (Email): ana.vukmanovic@hotmail.com

– intimno, privatno – nema potrebe za širokom kontekstualizacijom, aluzije i elipse sredstva su kojima se aktualizuje zajedničko sećanje (up. Lotman 2004: 97). U prvom slučaju radi se o „jeziku za druge“, u drugom o „jeziku za sebe“ (Lotman 2004: 98). Pored toga što su ovi komunikativni modeli isprepleteni, može se uslovno reći da su u obrednom kontekstu dominantnija obraćanja kolektiva, a u neobrednom pojednica.

Na početku treba ukazatii na tip semantičkog šuma u pesmama. Iako je nerazumevanje nužan uslov komunikacije, jer je sagovornik koji nas potpuno razume nepotreban i bio bi samo kopija našeg ja (Lotman 2004: 124), ovom prilikom neće biti reći o nužnim (pa i poželjnim) nesporazumima, već o onim što dovode do emotivnih kriza. Shodno tome, u situacijama tišine i nesporazuma poruka koja se šalje i ona koja se prima nisu podudarne, već su asimetrične i njihova ekvivalentnost je samo uslovna (up. Lotman 2004: 19).

Izgovorene i neizgovorene reči atribuiraju lirske junakinje i junake, koji se, ne razumevajući drugog, narušavajući norme ponašanja, suočavaju sa svojim nestabilnim mestom u svetu. Ako se pođe od toga da govor koji se tiče stranog (u ovom slučaju drugog čoveka) daje odgovor (Valednfels 2010: 141), ne nužno verbalan (Valednfels 2010: 67), onda se može reći da je osnovi cilj ovog rada da pokaže kako su ćutanje, suprotstavljanja zabranama, odbijanja, nesporazumi i laži, svađe i kletve načini da se prikaže unutrašnji svet junakinja i junaka, kao i onih koji o tim tišinama i nesporazumima pevaju.

Ukoliko je tišina vid komunikacije a ne njen izostanak, onda se ukazuje njena dvostruka komunikativna pozicija.² U usmenoj lirici pojavljuje se kao posledica tabua govora i kao odgovor u odnosu dvoje ljudi. Kada se svekrva nada snahi, svatovskom pesmom propisuje se poželjno ponašanje u patrijarhalnoj porodici: „За рано ми снаху доведите, / у коси јој сунца донесите, / поред сунца јаснога мјесеца, / у њедарца три ките цвијећа: / једну киту, доцна лијегање, / другу киту, рано устајање, / трећу киту, неодговарања“ (Karadžić 1898: br. 34). U jednom broju lirskih pesama žene održavaju poredak unutar kog su potčinjene (Karanović 2010: 162). Kada je tišina simbol pasivnosti i nemoći, jer one kojima je uskraćen govor ne mogu uticati na tok svojih života (Gal 1989: 1), onda posebno treba obratiti pažnju da u varijanti ove pesme snaha, objašnjavajući zašto živi u milosti sa mužem, nabraja *bilje od milošte*, od kojeg je treće *neodgovaranje* (Karadžić 1898: br. 342).

Drugačiji lirski izraz svedoči i o drugačijim nevestama: „Ој ти зрно пшенично! / ти не буди језично, / па ћеш бити честито; / ако л' будеш језично, / не ћеш бити честито“ (Karadžić 1975: br. 122). Eksplicitno govor, odnosno njegovo odsustvo, dobija etičko značenje, a pesma moralizatorski ton. Međutim, stihovi nagoveštavaju da je, upravo zbog tih *jezičnih* devojaka, koje nisu bile uzorne neveste, bilo potrebno isticati da je važno ne odgovarati, ćutati – da njih zajednica, oduzimajući im govor, opredmeti, oduzme im odliku ljudskog.

O dvostrukosti ženskog ponašanja peva se i naporedo: „О Стане, моја душице! / Чуо сам да си срдита, / срдита и огњевита. / Нег', Стане, моја душице, / остави срдост у мајке, / а живи огањ у браће, / не нос' га мене у дворе, / не омрази ме са мајком. / А Стане Косту поручи / по оном сивом соколу: / О Косто, срећо весела!

2 O sagledavanju tišine u folklornoj tradiciji iz perspektive opozicija sveto/profano, ljudsko/neljudsko, svet živih/svet mrtvih, svoje/tuđe, vidi Matić 2017.

/ Ако ти будем срдита, срдита и огњевита, / направи златну шибку, / па мене шибай у дворе, / по оном скуцу свилену" (Karadžić 1898: br. 65). Tako se kroz dijalog pokazuje da se pesmama može podržavati postojeći poredak, ali se on može i osporavati (up. Lombardi-Satriani 1974: 104). Paralelizam između osuđivanje *srditosti* i *ognjevitosti*, time devojke koja je aktivna, ili *jezična*, i devojčinog duhovitog odgovora otkriva slojevitost tradicijske kulture. Strogi patrijarhalni zahtev premeće se u erotsku igru kada je zlatna šibljika obredni predmet, donosi plodnost³ bračnoj vezi i deo je intimnog sveta novih dvora gde devojka stupa udajom. Devojka najavljuje spremnost da se odrekne srditosti i ognjevitosti zarad dragog, odnosno „sreće vesele“ koja može svoju alternaciju imati i u (svadbenim) erotskim igrama. Moguća je paralela između ovog odricanja i neodgovaranja kao puta do milosti. I ako su ozbiljni i veseli ton dve strane iste priče (up. Bahtin 1978: 12) o poslušnim ženama, čini se da pomen onih jezičnih, srditih i ognjevitih skriva naznaku o drugačijoj stvarnosti.

U takvoj drugačijoj stvarnosti ćutanje može biti strategija protiv moćnih i suprotno je pasivnosti (Gal 1989: 1). Odbijanje devojke da govori s dragim izraz je ljutnje, uvređenosti, nezainteresovanosti: „Синоћ момче шећер-гору прође, / шетајући до водице дође, / ђе ђевојке шећер избирају. / Свака млада на својега гледа, / она моја на мене не оће. / Ја јој рекох: Божја помоћ, драга! / Она мене ништ' не одговара. / Од јада ме забољела глава" (Karadžić 1973: br. 195). Lirska pesma ne otkriva uzrok devojčinog neodgovaranja, već se usredsređuje na momkovu ljubavnu nesreću. Ovde nije reč o traženom i poželjnom neodgovaranju. Na planu ličnih odnosa, momak očekuje odgovor, jer on znači povezivanje sa devojkom. Njeno ćutanje zato donosi patnju, a ne zadovoljstvo. Kada se posmatraju različite tišine, primećuje se da se iz kolektivne perspektive veza između žene i muža (njegove porodice) uspostavlja odsustvom odgovora, potčinjavanjem, dok u odnosu dvoje zaljubljenih izostanak odgovora (razgovora) upravo označava prekid veze.

Drugu neželjenu tišinu donosi muško ćutanje: „Koliki je litni dan do podne, / ja sam s dragim na stogu kopala; / ja govorim, on govorit ne će, / ja se smijem, on se smijati ne će; / ja se na njegov jabukama bacam, / a on na me ni kamenom ne će, / kameno mu srce materino, / koja ga je tomu naučila! / A mene je moja mila majka / a mene je pameti učila: / A ti budi, moja kćerko draga, / a ti budi hladana vodica, / on će biti živa žeravica" (Andrić 1929: br. 235). Govor se ovde nalazi, zajedno sa smehom i jabukom, na strani života. Ćutanje je znak odbijanja erotske igre. Na odbijanje devojke odgovara promenom komunikativne strategije i najavljuje svoje promišljeno ponašanje – od vesele devojke spremne na igru postaće *hladana vodica* i na taj način skrenuti pažnju momka, odnosno probuditi želju kod njega. Njena promena treba da dovede do njegove – da momak kamenog srca postane *živa žeravica*. Dve tišine su značajno različite – njegova znači odbijanje, njena – strategiju buđenja emocija.

Drugačija situacija prikazana je u pesmi o bračnom životu: „Poletela šaren-ptica / perja šarena; / u perje se zavijala / od zla vremena, / kano moma od zla vojna / prve godine, / koji sjedi, ne besjedi / c'jelu božju noć; / koji hodi, ne govori / c'jelu godinu. / Savi skute i rukave / ode k materi" (Andrić 1929: br. 292). Dok je žensko ćutanje u novoj porodici poželjno, muško nije, ono je znak problema, poremećene ravnoteže,

3 O zaštitnoj i plodnosnoj funkciji udaranja tokom obreda, vidi Antonijević 1982: 55.

disharmonije. Ovakav izostanak odgovora nije više deo komunikacije sa drugim bićem s kojim nismo (i ne treba da budemo) identični, već njena negacija. On ne izaziva nov govor, ne budi želju, već vodi potpunom raskidu, povratku žene roditeljskoj kući.⁴

Dok je u prethodnoj pesmi muževo ćutanje nemotivisano, izostanak komunikacije u narednim stihovima motivisano je pozicijom Drugog: „Није мене зло од свекрве, / није мене зло од свекра мога, / није мене зло од девера, / није мене зло од јетрве, / одавно сам дворе упознала, / тек је мене зло од мога војна: / нички лежи, а грчки говори, / а ја јадна ништа не разбирам” (Grbić 1909: 192–193). Drugi je ovde onaj koji ne govori, ili koga ne razumemo. Naglašavanjem nerazumevanja, muž je implicitno markiran kao neljudski, budući da je govor odlika čoveka (up. Belova 2005: 65). Pošto зло ne dolazi od nove porodice, nije mu uzrok potčinjenost žene unutar patrijarhalne kulture. Jednako strana (grčka) porodica ne donosi patnju mladoj snahi, već to čini muž koga ona ne razume. Komunikacija se tako posmatra kao intimni čin. Kada izostane, dolazi do duboko lične nesreće, simbolično prikazane likom blede žene s početka pesme.

Kada u okvirima patrijarhalne kulture ravnotežu remeti ženski govor i muško odsustvo govora, naizgled jednostrana slika nijansira se u likovima veselih ognjevitih devojaka i onda kada su spremne da se odreknu svoje ognjevitosti i tužnih momaka koji pate zbog devojačke tišine.

Dok se tišinom emotivna kriza junakinja i junaka iskazuje posredno, u govoru drugog koji ih objektivizuje (up. Tarkka 2013: 121) ona je jasnije i snažnije prisutna. Takva objektivizacija čoveka dešava se iznošenjem na glas, što se izražava metaforički: „Два се драга на ливади љубе, / они мисле, нико их не види; / ал’ њих гледа зелена ливада, / па казује стаду бијеломе, / стадо каза својему пастиру, / пастир каза на путу путнику, / путник каза на води возару, / возар каза ораховој лађи, / лађа каза студеној водици, / а водица ђевојачкој мајци” (Karadžić 1975: br. 444). Otkrivanje tajne dovodi do uznemirenosti devojke, a njenim proklinjanjem onih koji su otkrili ljubavni susret modeluje se napetost i sugerišu moguće (negativne) posledice majčinog znanja.⁵ Stoga tuđa reč preokreće idiličnu sliku ljubavnog sastanka u izliv devojčine ljutnje (i mogućeg straha).

Tuđe reči mogu biti uzrok nesreće. Momak kori Solunku devojku koju je doveo svom domu: „Вечер’ момо, не вечерала га! / Говор’ момо, не проговорила га! / Смеј се, момо, не насмејала се!” (Kića 1924: 3, br. 2). Reči prekora što ne večera, ne govori i ne smeje se devojka teško proživljava: „Како ћу се јадна насмејати, / где два стоје, све о мен’ говоре: / ово ли је крађена девојка? / Ој убава, убава девојко!”. Konflikt između momka i devojke započinje njenim ćutanjem. Dok ona čuti, on je prekoreva ne

4 Dobrila Bratić analizira noć (i *gluvo doba*) kao vreme tišine (tama i tišina suprotstavljaju se svetlosti i zvuku). Iz te perspektive svaki zvuk u noći jeste nečist i označava ostvarenje kontakta između oslabljene ljudskosti i snažnih bića tame (1993: 55–60). U lirskoj pesmi, u bezbednom prostoru kuće, govor je željen i ljudski, a ne postoje naznake da je ženin poziv na prisnost i razgovor demonsko (noćno) iskušenje.

5 Da bi zaštitio devojku od majčine ljutnje zbog njihovog sastanka, momak je savetuje: „Мучи не плачи, срце дјевојко, / а ја ћу јунак теби казати / како ћеш твојој мајки лагати. / Ти реци душо мај[чи]ци твојој: / Тако ми бога, мила мајчица, / јелен бијаше на ладној води, / рогом замути студену воду. / Рогом је мути, очима бистри. / Ја сам чекала док је избистри” (Gezeman 1925: br. 36). Laž tako ne ometa već osigurava komunikaciju između momka i devojke.

rezumavajući uzrok tišine. Njena povučеност не потиче из односа према момку, није мотивисана тиме што је одведена из свог света на далеко, већ оним шта други људи о нjoj (неправично) говоре. Лирска песма не показује разређење конфликта, она представља тренутак напетости. Будући да је лирски израз сажет, елиптичан, нјиме се само наговештава могуће неповеренје момка, нјегово неразумеванје девојчине позације у туђем, непријатељском свету. Може се тек претпоставити да је емотивна криза Солунке девојке осим непријатељством средине мотивисана и неразумеванјем момка који би у новом свету требало да јој буде ослонац. Нјегове грубе речи пак показују да он то није.

Приче о девојци преносе и нјене другарице: „Будало момче, будало, / не губи ноца за дана / тебе је седнећа грешила; / не седај близу до мене, / не гледај често у мене, / моје су друшће душманке / оне че мајке да кажу, / мене ће мајка да кара, / да кара и да раскара: / По њега, кучко, за њега, / ти мени кућу не метеш, / ти мени воду не носиш, / ти мени огањ не кладеш, / по њега, кучко, за њега!“ (Кића 1924: 49, бр. XI). У строгим мајчиним рећима и оптужбама да девојка занемарује кућне обавезе наслућују се одвајање будуће невесте од своје породице, удаја и прелазак у другу породицу, где је мућ (драги) ваћнији од мајке. Шодно томе, блискост на седелјци најаву је обредног прелазу, а тешке речи обредни говор у фази сепарације.⁶

Док се девојка у претходној песми боји мајчиног прекору, у наредним стиховима нјена реакција на прекору је другаћија: „Кад је Ката своме двору дошла, / Кату кара и стрина и мама, / Кату кара, Ката одговара: / Не будали и стина и мама! / Зар ви нисте нигда младе биле, / зар вам није младо мило било?“ (Карановић 1999: бр. 46). Пошто се на белјенју платна догодило еротски сусрет са момком, стрина прекорева девојчину мајку што је пустила ћерку на белидбу. Мећутим, девојка прекору преокреће у исказ о младости и љубави. Упућујући позив за разумевање, она менја тон комуникације и он од моралистичког постаје исповедни, при чему се акценат ставља на девојчин унутрашњи свет, не на прописане норме понашања. У различитим комуникативним ситуацијама показује се како се одрастанје и одвајање од родитељског дома различито доћивљавају – као тренуци кризе и напетости, али и као весели моменту спознаје новог ћивотног искуства.

Ти тренуци кризе, прелазу, увек носе емотивну напетост. Прелаз захева одлуку и зато је девојка спремна да истрпи мајчине прекору да је момак не би оставио. Када му она говори да је мајка куди због нјеговог понашања: „Какво да ми са мама не кара? / Се коги минеш, минеш-заминеш / покрай нашите равни дворове, / с кличове зрћкаш, пцетата дразниш, / със чизми тропаш, калдрђе крћтиш“ (Осинин/Бурин 2006: бр. 368), он јој прети да ће отићу другој, лепшој моми. Нјегова претња менја ток разговору и девојка која је разумела узрок мајчине љутнје, менја говор: „Оди си, либе, както си одиш, / тропай си, либе, както си тропаш; / мама е стара, нека се кара, / тя забравила млади години, / млади години и верни думи“.⁷ Активирањем опозиције

6 О фази сепарације обреду прелазу, види Van Genep 2005: 43.

7 Nasuprot tome, девојка iskazuje љутнју што момак прави buku и излаже је родитељском гневу. На момково питање на кога је љута, одговара: „Не сум, лудо, наљутена / ни на мама ни на тейко, / ни на мойте до два брата; / на тебе сум наљутена. / Ним ми върви нокъем време, / низ нашите ремни дворје, / ни ми чини нокъем прилиз. / Ми загина тонко платно, / тонко платно от разбойт, / танка риза от герефот“ (Miladinovci 1961: бр. 443). Odbijajući момкове ноћне посете, она му претпоставља породићни мир и показује да није спремна да се одвоји од своје породице.

staro/mlado, ističe se majčino nerazumevanje ljubavi, odnosno mladosti. Time se označava odrastanje devojke stasale za udaju, a zabranjeni susreti sa momkom zapravo u predsvadbenom vremenu postaju poželjni. Nesporazum između majke i ćerke implicitno nagoveštava budući devojčin odlazak iz kuće u novi život – sa momkom, koga ona pretpostavlja majci. Pesa se završava motivom majčinog zaborava *istinitih reči*, koje bi mogle simbolizovati iskaze ljubavi. Tako složena komunikativna situacija otkriva napetost: pokuda najavljuje odvajanje majke i ćerke, smena razumevanja i nerazumevanja majčine pozicije – promenu ćerke koja sazreva i nalazi se pred prekoračenjem granice između dve životne faze, momkovom pretnjom ubrzava se taj prelaz, a majčin zaborav i nerazumevanje prelaznog stanja u kom se ćerka nalazi simboli su konačnog odvajanja.

Napetost pre nego što će devojka napustiti svoju kuću i udati se, otići u novu porodicu modeluje se i svojevrsnom magijskom borbom rečima, devojčinih izokretanjem majčinih pokuda i kletvi u iskaze želje: „Majka ћерцу и бије и кара: / Кучко, ћери, ђе си досад била? / Мајко моја, ружицу сам брала. / Кучко ћери, коме си је дала? / Мајко моја, мом сам драгу дала. / Тамо, ћерце, вода га однила! / На мене га, мајко, нанила. / Тамо, ћерце, жељела га мајка! / Мајко моја, ја му мајка била! / Тамо, ћерце, оба се сломила! / Преврћућ' се ја под њиме, мајко!“ (Karadžić 1973: br. 303). Voda ne nosi momka u svet mrtvih, već ga donosi devojci na novom ljubavnom sastanku, kao što se i prizivanje nesreće izokreće u erotski susret. Komunikacija između majke i ćerke naizgled predstavlja nesporazum, suprotstavljenost vrednosti, ali je zapravo odraz jedne faze devojčinog života koja podrazumeva napetost moguće bolnog rastanka od primarne porodice da bi se nastavio njen život kao udate žene. Shodno tome, majčine kletve su obredni govor, kojim se markira trenutak krize i prelaza.

Naporedo sa devojčinom spremnošću da podnese prekore i napusti kuću može se postaviti slika momka koji želi da je svom dvoru odvede: „Девојчице, злато материно! / што ми тебе бију и карају? / Да ја знадем, драга душо моја, / да ми тебе бију и карају, / са мојега честа долажења, / ја би теби чешће долазио, / не би ли те мјака отерала, / и мом белом двору дотерала“ (Karadžić 1975: br. 525). Teške majčine reči izazivaju reakciju. Pokude i nesporazumi u devojčinoj porodici ubrzavaju momkovu akciju, odnosno prelaz sam. Stoga su odlazak i dolazak međusobno uslovljeni, jedna prekinuta veza vodi uspostavljanju nove.

Grdnje označavaju trenutak krize pred odlazak devojke u novi život. Prate ih, kako pokazuju različite pesme, ambivalentne emocije – strah i bol, ali i nada u novi početak i nestrpljivo iščekivanje sjedinjavanja sa dragim.

Tuđi govor o skrivenim osećanjima iskazuje se i šaljivim tonom kada devojka poručuje momku: „Сјутра ћемо у коло, / не фатај се до мене, / јер су жене врагови, / међу собом збориће: / Која ј' оно љубљена? / Која ј' оно грљена? / Мор' нијесмо, здравља ми, / него синоћ и јутрос, / а сад ћемо за сјутра“ (Karadžić 1898: br. 261). Odgovor na tuđi govor više ne prati uznemirenost, već veseli prkos. Tuđe reči ne osujećuju dvoje mladih, već podstiču zabranjenu ljubav. U kolu prikrivene emocije nalaze svoj izraz van pogleda drugih, koji ih mogu preneti.

Kada pak momak iznosi devojku na rđav glas, ona se suprotstavlja: „Синоћ драгој момо дворе прођо, / па јој назва: Добар вече драга! / Она мени горко одговара:

/ Бог да добро, тебе не помогло! / Ти се фалит дружиници својој / да си мене јунак обљубио. / Ако си ми свилу куповао, / везла сам ти свилену мараму; / ако си ми жуту дуњу дао, / жута дуња због дара се даје; / ако си ми куд јабуку дао, / јабука је дјетиња забава" (Begović 1885: br. 106). Nespোরазum se prikazuje iz dve perspektive – momkove začuđenosti na otpozdrav i devoјčnog ogorčenog odgovora. Utoliko se otkriva i različit odnos prema iznošenju na glas. Dok momak после hvaljenja družini olako naziva dobru večer, devoјka se odgovором protivi pravilima sredine – zato tradicionalni prosidbeni darovi (vezena marama, dunja i jabuka) prestaju da budu simboli buduće брачне veze i на kraju se спуштају u niži registar, на nivo igre. Negirajući vezu sa momkom, devoјka pokušava da umanji i озбиљност iznošenja на glas, što ne успева jer se njene emocije otkrivaju kletvom на kraju pesme, којом se показује da je njen pokušaj poricanja povređenosti i veze sa momkom neuspešan.

Variјantно, neekivalentnost poslatih i primljenih poruka prikazuje se motivima devoјčnog pogleda на drugог или darivanja drugог. Dok momak u njenim postupcima види prevaru, neveru, за nju je то zabava bez značaja: „Не чудим се момку на облаку, / ни Врбасу, што се често мути, / већ мом драгом што се на ме љути, / нијесам му ништа учинила, / већ ако сам кога погледала, / ако сам га оком погледала, / нијесам га срцем срдисала, / срдисала, ни бегенисала" (Karadžić 1898: br. 378). За nju pogled не значи много – u drugој varijanti, devoјka će reći: „Очи voda gledaju svakoga" (Andrić 1929: br. 14). Pogledavši drugог momka, она je poslala neželјenu poruku i izazvala neželјenu reakciju, pri čemu se primećuje asimetrija između njenog delanja i momkovог doživљаја tih postupaka.

Dok se devoјka u prethodnoj pesmi čudi momkovoј ljutnji i objašnjava svoj postupak, jedna ljutnja može izazvati drugu: „Боже мили, чуда великога! / Ће се драги с драгом завадио, / да је за што, не би ни жалио, / него с једне гране рuzмарина, / што је млада у суботу брала, / у неђељу другом даровала. / Али драга драгом одговара: / Остав', драги, више разговора, / е ако се ја расрдим на те, / сва нас Босна помирити неће, / ни сва Босна ни Ерцеговина" (Karadžić 1898: br. 376). Sukob je заоштренији jer devoјka другом momku даје ruzmarin, који је simbolički obeležen као svадбени simbol (Čajkanović 1994: 181). Utoliko se čini da је momkova ljutnja motivisanija. Devoјčina reakcija не otkriva zбunjenost, već prkos. Njene pretnje посредно vode dalјem udalјavanјu od momka. Mogуći nespоразum prerasta u otvorenu сваđu.

Izneveravanje poverenја upravo izaziva najjaču emotivnu reakciju devoјke. Nju не zanima kolektivni lik sela, njegov govor, već momak sâm, čime se ističe značaj intimne veze: „На мене ли си, Русо, срдна и гневна, / на мене ли си, Русо, или на село? / – Какво е мене, лудо, село сторило? / Не съм на село, лудо, ам' съм на тебе. / Че ма измами, лудо, та ма изведе / сай долу-долу, лудо, накрај селоно, / та ми обљуби, лудо, белоно лице / и ми окорши, лудо, тьонката снашка. / Та да мълчеше, лудо, та лю ка щеше, / ам се похвали, лудо, на механджийка" (Osinin/Burin 2006: br. 375). Pesma iznova peva о srдитој devoјci. Она se пак svoje srđžbe не одриче. Koreći momka što se hvalio krčmarici, она dokazuje opravданost svoje ljutnje: „Механджийка е, лудо, върла клепчийка, / та е казала, лудо, на мойта майка, / та ма е мама, лудо, снощи карала, / мене карала, лудо, тебе кълнала". Time се nijansira uzrok njenih prekora. Она nije гневна samo zato što мора трпети мајчине pokude, već ukazuje i да је мајчина kletva на momka потенцијално опасна. U srđitim rečima се susreću ljutnja i

briga, pa se komunikativna situacija usložnjava – započinje (momkovim) hvalisanjem, koje izaziva (majčine) pokude i kletve, koje se kroz (devojinu) srdžbu otkrivaju kao moguće opasne po devojku i momka.

Niz nesporazuma nastaje i kada momak i devojka različito razumeju značaj izgovorenih reči: „И синоћ сам сам седећи мислио: / нисам драге за годину видио. / Ја пошета горе доле сокаком, / сваког драга на пенџеру стајаше, / моја драга на вратима чекаше; / ја јој реко: Добар вече, дилберче! / Она мене: Дођ' довече, бисерче. / Ја не одо оно вече, већ друго; / на мене се моја драга расрди, / и од мене беле дворе затвори“ (Karadžić 1975: br. 471). Emocionalna napetost devojke koja iščekuje dragog ispoljava se izlaskom na vrata da bi ga videla/sačekala i pozivom na satanak. I kada onaj koga je čekala ne pokazuje isto nestpljenje i ne dolazi joj iste večeri, ona biva povređena. Pošto devojka momkovo obećanje shvata ozbiljno, njegov nedolazak, pogažena reč, postaje znak nedostatka želje i stoga izaziva ljutnju. On pak nesporazum pokušava da otkloni obećavajući poklon – dug kaftan i zlatan pojas. Kraj ostaje otvoren i ne kazuje se da li je poklon umilostivio devojku ili je otkrio još jedan nesporazum – da se nedostatak želje ne može zameniti darom, ma kako bogat bio.

U stalnoj izmeni muške i ženske perspektive, u usmenim lirskim pesmama vara i devojka: „Tri put me je prevarila draga. / Prvi put me prevarila draga: / Dojdi, dragi, na vodicu hladnu, / ali draga vodice odn'jela. / Drugi put me prevarila draga: / Dojdi, dragi, kolu djevojačkom! / Onde ćeš mi lice obljubiti! / Kad ja junak kolu djevojačkom, / al se draga s drugim razgovara. / Treći put me prevarila draga: / Dojdi, dragi, dvoru bijelomu! / Ја ћу теби пенџер отворити, / и кроз пенџер лице промолити, / лјуби, драги, докле теби драго! / Kad ja junak dvoru bijelomu, / ali draga pendžer zatvorila. / Otvor' pendžer, vjero i nevjero! / Kudiću te po svem b'jelom sv'jetu. / Kudi, dragi, kuda tebi drago. / Čisto srebro po'rđati ne će; / ako srebro i po'rđa, dragi, / njemu će se kulundžija naći, / meni će se moj suđeni naći“ (Andrić 1929: br. 172). U ovoj ljubavnoj igri momak je taj koji ostaje povređen. Povređenost se manifestuje pretnjom. Komunikacija je neuspela na više nivoa – prvo zbog devojčinih lažnih reči-poziva, a zatim pretnja postaje izraz nemoći i osujećene želje. Dok se u nizu pesama prikazuje devojačka strepnja od javne osude, junakinja ove pesme sasvim je različita. Ona preuzima tradicionalnu ulogu nemarnog momka, olako shvata izgovorene reči i ne preza da povredi onog koji žudi za njom. Shodno takvoj svojoj prirodi, devojka se ne boji momkove osude, naprotiv – na pretnju odgovara prkosom, čime se nesporazumi zaoštravaju. Njena sigurnost u sopstvene vrednosti iskazuje se načinom govora – spremnošću da se poigrava momkom i odlučnim odgovorom na pretnju. Tip govora – optužbe i jalove pretnje atribuiraju i momka, kao različitog od devojke – slabog i nesigurnog.

Devojinina prevara može biti motivisana nevoljom. Devojka traži: „Ko će mene iz magle izvadit? / Čuja ju je čoban od ovaca: / Što ćeš dati, lipota divojko, / da te, čoban, iz magle izvedem? / Dati ću ti ruke do ramena / i dat ću ti lice do očiju. / Kad su bili na srid polja ravna / i govori čoban od ovaca: / Daj, divojko, moje obećanje! / Muči tute, čoban' od ovaca, / ovde jesu ovi kravarovi, / mojoj bi me povidali majki, / neg me vodi bilom dvoru momu, / dati ću ti moje obećanje. / Kad su došli dvoru bijelome, / i besedi gizdava divojka: / Evo čašu vode lokvenice, / evo koru kruha prosenice! / Odi, čoban, vlaško pasti prahce, / ne varati po polju divojke“ (Istra 1924: 129, br. 8). Prevara kao verbalna veština postaje mehanizam suprotstavljanja, strateški odgovor na poziciju relativne nemoći

(up. Gal 1989: 9–10). Ugrožena u otvorenom, opasnom prostoru obeleženom maglom,⁸ ugrožena od momka koji želi da je oblubi, devojka pribegava onom što jedino ima – dovitljivosti, lukavstvu, strpljenju.⁹ Govor se menja zavisno od stepena opasnosti – ona je najizraženija u magli i tada devojka nudi sebe, svoje telo. Dok se približava kući, izlazi na polje, zaštitu joj pružaju mogući svedoci, pa njihovo kazivanje majci više ne izaziva strepnju, već je dobrodošlo. Ta se nada pak prikriva i zamenjuje uveravanjem čobana da će obećanje ispuniti u svojoj kući da ih ne bi videli kravari. Na kraju, prevaren ovčar ne dobija veliku nagradu, već se govor izokreće u podsmeh – zamenom devojčinih ruku i lica nečistom vodom iz lokve i hlebom od prosa.

Varijantno, devojka se gubi u opasnom, htonskom prostoru gore (up. Detelić 1992: 58 i dalje): „Бонка се в гора изгуби, / у тая гора зелена. / Намерил я е овчарин“ (Osinin/Burin 2006: br. 454). Ali, ona ne nudi nagradu za pomoć, već ovčar traži da je ljubi, a ona odgovara: „Тук ли се мома целува? / Сведи ме дома в дворове, / та тебе мама да види / и добра дара да дари – / тънка ми риза коприна!“. Na kraju, došavši kući, devojka se podsmeva momku koji nije iskoristio priliku u gori: „Бонка на майкя извика: / – Я ела, мале, я ела, / я ела, мале, да видиш, / какво магаре доведох: / намери сено – не яде, / намери зоба – не зоби! / Тури му слама да яде: / ако сламата не яде – / води го вода да пие! / Ако си вода не пие – / бутни го да се удави!“ Ne nudeći ništa ni u trenutku krize, devojka se pokazuje kao jaka. Pozivajući odmah ovčara svojoj kući, ona ga mami u svoj, bezbedan prostor. Napetost je slabije izražena i tim je preokret na kraju manje dramatičan, a više komičan. Lažno obećanje kulminira porugom kada se momak predstavlja kao magarac, čime se varira unižavanje ponudama nečistom vodom i hlebom prosenicom. Animalizacija je analogna antijelu i antipiću, jer se u oba slučaja neželjenom momku oduzimaju odlike ljudskog.

Scena u gori dobija drugačije značenje kada ne dolazi do susreta sa nepoznatim (potencijalno opasnim) ovčarem, već kroz goru po dogovoru prolaze dvoje mladih: „Два прибига горицу прибоше / влашки јунак с Туркињом дивојком / побигоше у гору зелену. / Кад су били насрид црне горе, / разболи се Туркиња дивојка / ни код села, ни код воде ладне, / већ у гори под јелом зеленом. / Забрину се Туркиња дивојка, / а јошт горе влашко момче младо: / „Давор боже, мили г[о]с[поди]не, / што ћу сада учинити, јунак, / што ћу с коња, да што ћу с иевојке? / Не имам коњу ни зоби ни сина, / а дивојки никакве понуде.“ / А кад види Туркиња дивојка / да се брине младо влашко момче, / вели њему Туркиња дивојка: / „Не брине се, драга душо моја, / ја нисам се поболила бољком / већ те кушам јесам ли ти драга.“ / Онда вели влашки добар јунак: / „До сада си ми врло драга била, / а од селе како змија љута“ (Gezeman 1925: br. 167). Egzistencijalna kriza (bolest i moguća smrt) događa se u neljudskom, opasnom prostoru, čime je (ono)stranost prostora dodatno markirana. Time je dramatičniji antiklimaks kada devojka otkriva svoju prevaru. Prevara je motivisana željom da proveri momkovu odanost. Poput momka koji ne sagledava posledice odlaganja sastanka sa dragom, tako ni Turkinja devojka ne sagledava koliko njeno nepoverenje povređuje vlašskog junaka, zabrinutog za njen život. Stoga nepoverenje i nerazumevanje dovode do rastanka, do emotivnog preokreta – od brige

8 Magla kao oznaka ulaza u onostrano ima htonska obeležja (Puhvel 1988: 138).

9 Slično o strategijama otpora slabih u bajci vidi: Antonijević 2013: 14.

i ljubavi do prezira i napuštanja. Napetost scene u gori, kao i promene emotivnih stanja junaka i junakinje i konačno njihove nesporzume odražava smena jezičkih registara: od obraćanja Bogu uplašenog momka, preko mirnog devojčinog objašnjenja namere o proveri njegove privrženosti do ljutitog odgovora povređenog dragog. Stoga je prikaz govora – razgovora između momka i devojke strukturni element romanse o osujećenoj ljubavi.

Motiv laži i prevare dalje se povezuje s motivom ostavljene devojke: „Друге моје, не ходиле луде! / Не држите вјере у јунаку; / мушка глава и шушњата грана: / удри граном по зеленој трави, / лист опаде, а грана остаде; / онака је вјера у јунаку” (Karadžić 1975: br. 537). Kako devojku iznesenu na glas, tako i ostavljenu devojku patrijarhalna zajednica osuđuje. Zato izneverena vera (poverenje), i kada nije verbalizovana, jeste poruka sa jasnim posledicama – emotivnim zbog neuzvraćene ljubavi i socijalnim zbog stigme koju nosi obljubljena devojka.

Zbog takvih posledica lažnih obećanja, scene ostavljenih devojka u lirici često su prikazane dramatično. Posebna napetost prati dijalog između dvoje nekada bliskih ljudi. Kada je momak pita: „Що си плакала, мъри, пиле ле Иванке, / по седенките? / Гривни ли нямаш, мъри, / пиле ле Иванке, / гривни да носиш? / Любе ли нямаш, мъри, пиле ле Иванке, / любе да любиш?“, devojka odgovara: „Гривни си имам, а бре ле Петко, първо любе, / гривни да нося, / най са научих, а бре ле Петко, първо любе, / че друга любиш, / че друга люзиш, а бре ле Петко, първо любе, / а мене лъжеш” (Osinin/Burin 2006: br. 149). Pritvorni govor momka koji pita devojku zašto je plakala, kada je sâm uzrok tog plača, dobija odgovor u otovrenom prekoru. Time se njegove reči ostvaruju kao prikrivena a njene kao otkrivena poruka. Kontrast između dva tipa govora ukazuje na različitost emocija momka i devojke, čime se objašnjava i uzrok prekinute veze.

Nesporazum i napetost u odnos dvoje mladih unosi momkova majka. Kada momak pita devojku: „Що не ми мене зборуваш? / Що не ме с очи погледиаш?” (Miladinovci 1961: br. 613), u pesmi se najavljuje zaplet obeležen tišinom. Devojčino ćutanje i izbegavanje pogleda svedoče o poremećenom odnosu sa momkom. Odgovarajući na pitanje, ona otkriva svoj unutrašnji nemir: „Майка ти стоеше на порта, / мене ме резил чинила / пред моите верни друшки: / [...] ем невестата донесоф / от тебе, мом, по-харна, / и от тебе по-хубава”. Govor momkove majke dvostruko povređuje – pomen druge (lepše) neveste treba da odbije devojku, ali i da je unizi javno ističući njenu manju vrednost. Poruka se konstituše kao javna, poslata i devojci i zajednici, emotivno usmerena da ponizi i povredi. Poruka se dalje usložnjava kada je momak razotkriva kao lažnu: „Немой ти слушај майка ми”. Laž je sredstvo komunikacije, odnosno osmišljena forma same poruke, a istinitost iskaza manje je važna od namere odbijanja. Momkov odgovor kontrapunkt je devojčinoj tišini s početka pesme. On je tu da vrati ravnotežu. Otkrivajući neistinitost majčinih reči, ističe svoje centralno mesto u kući – ona će s njim (ne s njegovom majkom) paziti kuću, sa njim će *držati kormilo* (соч мене димен ке държиш), odnosno upravljati kućom. Tako momak najavljuje promenu domaćeg poretka kada u dom dođe nova snaha.

Do takve promene u patrijarhalnoj porodici zapravo ne dolazi. Svekrva ostaje gospodarica doma i njene reči izazivaju sukob. Poput reči tuđih ljudi koje bole Solunku devojku, teške su i svekrvine nepravilne optužbe. Iznova muž kori ženu: „Што си, љубо,

блидолика лица, / ил' си блида код матере била, / ил' поблиди кад за мене дође, / ил' те бију моји кратки бичи, / ил' те бију моје мајке ричи?" (Karavonić 1990: br. 181). No, ovde je muž svestan da uzrok ženine nesreće može biti i njegova majka, što nespornost čini manje zaoštrenim od onog u pesmi o Solunki devojci. Žena u slovenskoj antitezi potvrđuje da su svekrvine reči uzrok bledila: „Већ ме бију твоје мајке ричи. / Ја за сунца водице донела, / твоја мајка водицу пролила. / Кад је било око полак ноћи, / твоја мајка јако ожеднила, / шаље мене на Дунај на воду, / а ја не знам откуд Дунај тече – / Дунај тече испод Цариграда, / вуци вију да мене ујиду, / а ајдучи да мене одвучу". Pokazuje se da su reči koje nanose bol naporedne sa delanjem, i od njega su neodvojive. Odbijanje vode jednako je prosipanju, zatim izlaganju snahe opasnosti budući da je zahtev da se ide noću na vodu analogan odlasku u onostrano jer se simbolički izlazi iz sigurnog sveta kuće u granični prostor oko reke, i to u ne-vreme kakva je polovina noći. O zaštiti mladoj ženi koju bi trebalo da pruži muž nema pomena.

Specifičan vid govora predstavlja kletva kao odgovor na tuđu reč ili čin. Odgovor pak može izostati i tada ona vodi prekidu komunikacije. U usmenoj lirici kletve su najčešće vid ženske prakse (up. Gal 1989: 24), kojom devojke i žene šalju svoju poruku neljudskoj/ natprirodnoj sili želeći da se osvete onome koji im je naneo nepravdu i povredio ih.¹⁰ U kletve se upisuje magijsko iskustvo, a one mogu biti i verbalni kod obreda (Ajdačić 1992: 198). S druge strane, one imaju socijalnu funkciju kada se njima priznaje narušeni društveni poredak i psihološku kada su zadovoljenje ugroženog pojedinca (Ajdačić 1992: 199).

Pošto devojka nema fizičku snagu da se suprotstavi niti društvenu moć da kazni, kletva je jedini način na koji ona može da se brani od nanesene nepravde. Devojka ne želi momku da dà sveće s glave: „Стоян Неда не я слуша, / лю си сегна, та га юзе, / я Неду го преколнала: / – Бре, Стояне, млад Стояне, / колко листа на китката, / толко години да лежиш, / колко листа на гората, / толко постели да скапеш!" (Arnaudov/Vakarelski 2004: br. 208). Njegov odgovor je uzvratna kletva: „Море, Недо, бела Недо, / колко листа на дървото, / толкова години да лежиш, / толко постели да скапеш!" Uzvratnim kletvama svađa se modeluje kao magijski okršaj, motivisan kriznom situacijom odbijanja i nasilnog zadovoljenja želje. Bez obzira da li je uzimanje sveća znak uspostavljanja veze između momka i devojke, ili simbolička predstava defloracije, sveće nije voljno dato i zato se izaziva kriza. Dubina povredjenosti oslikava se u govoru – magijskim prizivanjem bolesti.

Kletva ima i formu lažnog blagoslova (Ajdačić 1992: 194). Kada momak vara devojku s drugom, ona poručuje: „Dat ću mu blagoslov / od srca mojega: / budi mu v mori grob, / a sohi postija, / a suhe konopi / obed i večera. / Da bi ga dupine / na škinah nosile, / a male ribice ve dno mora jile!" (Istra 1880: br. 119). Razvijena slika momkovih mogućih stradanja motivisana je devojačkom povređenošću, pa se njome prikazuju osećanja u trenutku napetosti. Vrativši se devojci, momak izbegava ostvarenje kletve, koja ovde ima funkciju pretnje. Utoliko se problematizuje momkov izbor, budući da se on vraća pod svojevrsnom magijskom prisilom.

Za razliku od kletve kojom je devojka vratila dragog, kletva upućena dragom koji se ženi izraz je drugačijeg emotivnog stanja lirske junakinje: „Nije meni do vaše večere,

10 O kletvi kao apelativnom žanru vidi Ajdačić 1992: 193–203.

/ već je meni do moje nevolje, / jer sam čula, ženi mi se dragi, / kud se ženi, zla mu sriča bila, / jer ni mene pozva na veselje. / Divne bih mu ponila darove, / divne dare do tri kite cviča. / Jednu kitu žutoga tratira, / nek mi traje jednu godinicu. / Drugu kitu žutoga nevena, / nek on vehne na srcu svojemu. / Treću kitu od maha divljega, / nek se smakne od ovoga svijeta, / što je mene mladu ostavia, / da se nije za me zaručia" (Istra 1924: 133, br. 19). Osećanja se iskazuju metaforom o daru, odnosno antidaru, kojim se ne uspostavlja veza između darivaoca i darivanog, već se magijski raskida bračna veza, odnosno izaziva se nesreća i doziva smrt.

Kada se motiv mogućeg neverstva postavi u bračni kontekst, onda su kletve surovije i prizivaju opštu nesreću: „Жен' се, благо, жен' се, драго, / сретно нек ти је! / Врани коњи попуцали, / њу не донели! / Двори твоји опустели, / њу нечекали! / Браћа ти се покрвила, / тебе не било!" (Jastrebov 1886: 190). Propast muževljeve kuće koju žena doziva odgovara najavi razaranja zajedničkog doma. Ženine kletve moćnije su od devojačkih, a ona sama je poput demonskog bića sposobnog da donese propast poput prirodne stihije. Pošto žena pripada istom natprirodnom svetu gde šalje poruku, može se reći da se u pesmama ovog tipa poruka kletvom prenosi između bića ili sila neljudskog sveta. Kada je muž pita da li se šali, ona odgovara: „Ол' је шала, ол' истина, / и ја говорим“, она остаје nepokolebljiva u spremnosti da magijski dela i ne povlači svoje reči. Kriza bračnog života, naime, pokazuje se kao egzistencijalna.

Na različit način kletva se izriče u kontekstu bračne nesreće. Kada je devojka nasilno udata za čoveka kog ne voli, ona kune majku: [Л]ена Ана косу плела, / косу плела, мајку клела: / „Бог т' убио, мајко моја, / која си ме, мајко, дала / Владисаву седој бради, / мојој тешкој неприлики" (Gezeman 1925: br. 45). Budući da je takva udaja motivisana moći i bogatstvom kralja, žena zatim kune muža želeći nestanak materijalnih dobara i njegovu smrt: „Светли краљу Владисаве, / што ће мени благо твоје? / Млеви ти се потопили, / виногради провалили, / робље ти се опростило, / тешка чума помор дошла / тебе краља поморила, / мене Ану оставила / и с драгим ме саставила“. Kletva ima više funkcija – njome se osuđuje majka, iskazuje želja za rastankom od muža i za drugačijim životom. Njome se izražava jedan sistem vrednosti (Krnjević 1986: 164), pa je iskazivanje emocija povređenosti, ljutnje, nesreće, prezira, prepletano sa iskazivanjem etičkog stava o bezvrednosti bogatstva ako se živi život bez ljubavi, ako muž i žena nisu *slika i prilika*, ako nisu jedno za drugo (a stari kralj i mlada devojka to nisu).¹¹

U sredini gde se veruje u magiju reči, kletva nosi posledice: „Ћевојка га у четвртак клела, / у петак га забољела глава, / у суботу вас дан боловао, / у неђељу ситну књигу пише, / а шиље је побратиму своме: / Побратиме, за Бога милога, / што испросиш немој оставити, / е је тешка ыевојачка клетва – / када куне, и земља се тресе, / кад уздахне, до Бога се чује, / када плаче, и Богу је жао!" (Karadžić 1973: br. 235). Devojačke kletve dovode i do smrti, pa momak poručuje majci iz sveta mrtvih: „Poj mi s Bogom, mila majko moja, / nit mi teška ta crna zemljica, / nit me tišči deska jelovica, / nit me grli trava detelina, / neg pozdravi po Senju školane, / da ne jube na viri divojke, / jer su teške kletve divojaške, / kada kjene, sa se zemja tresе, / kada kune,

11 Reč je o stavu zajednice jer niz pesama peva o tome da je važno da mlada i mladoženja budu slika i prilika (npr. Karadžić 1975: br. 7).

sa se zemja trune, / kad uzdiše, do Boga se čuje" (Istra 1924: 129, br. 7). Pesmama se naglašava delotvornost kletve i mogućnost da se njome izazovu bolest i smrt. Magijom reči devojke traže i nalaze zadovoljenje za nanete uvrede i nasilje.

Osim kletvama, žene činima kao alternativnom praksom dobijaju ono što žele. Zajednica takvo ponašanje može osuđivati. Kada momak ostavi svoju prvu ljubav, poručuje joj: „Жени се, лудо, / жени се, лудо, оженил сам се, / оженил сам се за долноземка, / за долноземка, за магесница, / цо омагъоса гора и вода, / гора и вода, небо и земя. / Кога помислих код теб да дойдем, / тога се стори мъгли, прахове, / мъгли, прахове, снегове, дъждове!" (Benovska-S"bkova 2005: br. 294). Poput žene koja je prizivala opštu propast muževe porodice ako je on ostavi, i žena koja je začarala muškarca prikazuje se kao tuđa, potencijalno onostrana (iz donje zemlje), moćna čarobnica. Ona ne vlada samo muškarcem već celom prirodom – gorama i vodama. Zajednica ženske alternativne jezičke prakse može tolerisati (kada se nesrećne devojke iznose na glas), ali od njih i zazirati (kao u ovom slučaju) (up. Radulović 2009: 237).

Lirske usmene pesame pevaju o kriznim životnim situacijama, o komunikaciji koja se tada uspostavlja ili ne uspostavlja. Komunikacija je kolektivna kada junak ili junakinja poruke šalju zajednici prihvatajući ili osporavajući njene norme, ili ih zajednica šalje pojedincu (kao prekor, pretnju); individualna je kada tokom kriznih situacija komuniciraju devojka i momak, žena i muž. U prelomnim, napetim trenucima do izražaja dolazi asimetričnost između poslatih i primljenih poruka, pa su stoga česti nesporazumi i svađe koje zaoštravaju komunikativnu i egzistencijalnu krizu. Pokazuje se da u ovakvim trenucima naizgled slični komunikativni izrazi (npr. tišina ili kletva) imaju različito značenje – pa ćutanje devojke može biti znak pokoravanja zakonima patrijarhalne sredine, ali i pobune protiv nanete uvrede ili nepravde; majčina kletva znak je početka obredne faze separacije, a kletva ostavljene devojke način iskazivanja duboke povređenosti i sredstvo osvete. Tišine i nesporazumi deo su lirskih minijatura koje se mozaički spajaju u sliku života ljudi u prelomnim trenucima, svedočeći o krizama u koje ulaze i iz kojih pokušavaju da izađu čuteći ili govoreći, razumejući se sa drugim ili se sa njim razilazeći.

LITERATURA

- Ajdačić, D. 1992. Kletva u kontekstu žanrova usmene književnosti. *Književna istorija XXIV(87)*, 193–203.
- Andrić, N. 1929. *Hrvatske narodne pjesme VII*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Antoniјеvić, D. 1982. *Obredi i običaji balkanskih stočara*. Beograd: Balkanološki institut SANU.
- Antoniјеvić, D. 2013. Antropološko poimanje bajke kao optimističkog žanra. *Antropologija 13(1)*, 9–22.
- Arnaudov, M. i H. Vakarelski. 2004. *Obredni pesni. B"lgarsko narodno tvorčestvo v dvanadeset toma*, tom 5 (red. T. Mollov). Varna: LiterNet.
- Bahtin, M. 1978. *Stvaralaštvo Fransoa Rablea i narodna kultura srednjeg veka i renesanse* (prev. I. Šop i T. Vučković). Beograd: Nolit.
- Begović, N. 1885. *Srpske narodne pjesme iz Like i Banije I*. Zagreb: Štamparija F. Fišera i dr.

- Belova, O. 2005. *Ėtnokul'turnye stereotipy v slavjanskoj narodnoj tradicii*. Moskva: Indrik.
- Benovska-S"bkova, M. 2005. Ljubovni pesni. *B"lgarska narodna poezija i proza v sedem toma*, tom 5 (red. T. Mollov). Varna: LiterNet.
- Bratić, D. 1993. *Glavo doba. Predstave o noći u narodnoj religiji Srba*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Čajkanović, V. 1994. *Rečnik srpskih narodnih verovanja o biljkama*. Beograd: SKZ, Bigz, Prosveta, Partenon.
- Detelić, M. 1992. *Mitski prostor i epika*. Beograd: SANU, AIZ Dosije.
- Dundes, A. 1980. *Interpreting Folklore*. Bloomington: Indiana University Press.
- Gal, S. 1989. Between Speech and Silence: The problematics of research on language and gender. *IPra Papers in Pragmatics* 3(1), 1–38.
- Gezeman, G. 1925. *Erlangenski rukopis* (prir. M. Detelić, S. Samardžija, L. Delić). Sremski Karlovci: Srpska kraljevska akademija. Dostupno na: <http://www.erl.monumentaserbica.com/spisak.php>
- Grbić, S. 1909. Srpski narodni običaji iz sreza Boljevačkog. *Srpski etnografski zbornik* 2, 1–382.
- Istra 1880: *Hrvatske narodne pjesme što se pjevaju u Istri i na Kvarnerskih otocih*. Trst: Matica hrvatska.
- Istra 1924: *Istarske narodne pjesme*. Opatija: Istarska književna zadruga.
- Jastrebov, I. S. 1886. *Obyčaj i pėsni tureckih" Serbov"*. S. Peterburg: Tipografija V. S. Balasheva.
- Karanović, Z. 1990. *Narodne pesme u Danici*. Novi Sad: Matica srpska / Beograd: Institut za književnost i umetnost.
- Karanović, Z. 1999. *Narodne pesme u Matici*. Novi Sad: Matica srpska / Beograd: Institut za književnost i umetnost.
- Karanović, Z. 2010. *Nebeska nevesta*. Beograd: Društvo za srpski jezik i književnost Srbije.
- Karadžić Stefanović, V. 1824. Predgovor uz Narodne srpske pjesme, knj. I. U *Srpske narodne pjesme* I. Lipisca, V–LXII.
- Karadžić Stefanović, V. 1898. *Srpske narodne pjesme* V. Beograd: Državno izdanje.
- Karadžić Stefanović, V. 1973. *Srpske narodne pjesme iz neobjavljenih rukopisa* I. (prir. Ž. Mladenović, V. Nedić). Beograd: SANU.
- Karadžić Stefanović, V. 1975. *Srpske narodne pjesme* I. (prir. V. Nedić). Beograd: Prosveta.
- Kića 1924: *Kićine pesme*, knjiga prva. Beograd: Uredništvo Kiće.
- Krnjević, H. 1986. *Lirski istočnici. Iz istorije i poetike lirske narodne poezije*. Beograd: Bigz / Priština: Jedinstvo.
- Lombardi-Satriani, L. 1974. Folklore as a Culture of Contestation. *Journal of the Folklore Institute* 11(1–2), 99–121.
- Lotman, J. M. 2004. *Semiosfera. U svetu mišljenja. Čovek – tekst – semiosfera – istorija* (prev. V. Santini). Novi Sad: Svetovi.
- Matić, A. 2017. Status tišine u folklornoj tradiciji. U D. Bošković i Č. Nikolić (ur.) *Srpski jezik, književnost, umetnost. Zbornik radova sa XI međunarodnog naučnog skupa održanog na Filološko-umetničkom fakultetu u Kragujevcu* (28–29. X 2016), knj. II. *Tišina*. Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet, 273–283.
- Miladinovci 1961: Miladinov, D. i K. Miladinov. 1961. *B"lgarski narodni pesmi*. Sofija: B"lgarski pisatel.

- Osinin, D. i I. Burin. 2006. Ljubovni pesni. *B''lgarsko narodno tvorčestvo v dvanadeset toma*, tom 6 (red. T. Mollov). Varna: LiterNet.
- Puhvel, J. 1988. *Comparative Mythology*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Radulović, L. 2009. *Rod/pol i religija. Konstrukcija roda u narodnoj religiji Srba*. Beograd: Srpski genealoški centar, Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta.
- Valdenfels, B. 2010. *Osnovni motivi fenomenologije stranog* (prev. D. Prole). Novi Sad: Izdavačka knjižernica Zorana Stojanovića.
- Trakka, L. 2013. *Songs of the Border People. Genre, reflexivity, and performance in Karelian oral poetry*. Helsinki: Soumalainen Tiedeakatemia, Academia Scientiarum Fennica.
- Van Genep, A. 2005. *Obredi prelaza* (prev. J. Loma). Beograd: SKZ.

SUMMARY

SILENCE AND MISUNDERSTANDING – ON COMMUNICATION IN LIFE CRISES IN ORAL LYRIC SONGS

The paper discusses communicative situations of emotional crises and misunderstandings in oral lyric songs. The different semantic noise causes conflicts, spoken and unspoken, while both collective and individual aspects of oral lyric poetics are expressed. The motif of silence shows that one type of communication has different meanings in different contexts. Consequently, it can be a reflex of avoidance speech, but also a statement, an implicit contestation over social norms and one's own position in the world. The paper analyses motifs of slander against a girl, fear of community condemnation, but of contestation over that condemnation as well, unfulfilled promises, misunderstandings between the lovers, the reflexes of emotional tensions and crisis. Those misunderstandings show asymmetric messages. Finally, it is shown how the magic of words and curses conceptualizes human relations, being collective and individual expression of emotional state in the moments of crisis.

KEYWORDS: oral lyric songs, communication, semantic noise, asymmetric message.

PODACI O ČLANKU:

Originalni naučni rad

Primljen: 13. februara 2021.

Ispravljen: 6. novembra 2021.

Prihvaćen: 15. novembra 2021.

DOI: <https://doi.org/10.18485/philologia.2021.19.19.9>UDK: 821.111(73).09-31 Набоков В.
316.7(73)"1940/1950"

ODBLJESCI UTICAJA MASOVNIH MEDIJA KAO ELEMENTA POPULARNE KULTURE U *LOLITI* VLADIMIRA NABOKOVA

NATAŠA MIRKOVIĆ¹Univerzitet Singidunum
Fakultet zdravstvenih i poslovnih studija
Valjevo, Srbija

Iako masovni mediji ne predstavljaju centralnu temu koju Vladimir Nabokov problematizuje u romanu *Lolita*, cilj ovog rada je da ispita njihovu ulogu u piščevom prikazu „prozaične“ popularne i „vrednosno superiorne“ visoke kulture kao i u prikazu konzumenata masovnih dobara. Kako bi se razumele osobenosti ere koju pisac ilustruje, u teorijskim razmatranjima masovni mediji su stavljeni u društveno-istorijski i naučni kontekst. Kvalitativnom analizom sadržaja, gde jedinicu analize predstavljaju odeljci romana koji sadrže informacije od značaja za ostvarivanje postavljenih ciljeva u radu, autor zaključuje da pisac uspeva da verodostojno oslika kulturnu scenu posleratnog perioda stavljajući u kontrast lik Lolite, kao predstavnika popularne kulture i lik Hamberta Hamberta, kao predstavnika visoke kulture. Takođe, u skladu sa stanovištem dominantnih kritičkih teorija masovnih medija, Nabokov dovodi u pitanje misaonu aktivnost publike koja se nađe pred sadržajima masovnih medija i ilustruje njihovu sugestivnu moć.

Ključne reči: masovni mediji, popularna kultura, Lolita, Lambert Lambert, kritičke teorije.

1. UVOD

Sa preko pola veka vremenske distance, sa sigurnošću možemo reći da roman *Lolita* danas zauzima značajno mesto u svetskoj književnosti, a kao kapitalno delo Vladimira Nabokova, često je podvrgnuta analizi i kritici. Iščitavajući delo, masovni mediji ne predstavljaju jednu od tema koja primarno pobuđuje istraživačku aktivnost i čitalačku radoznalost. Cilj ovog rada je da ponudi alternativnu perspektivu pri tumačenju dela,

1 Kontakt podaci (Email): mirkovic.natasa89@gmail.com

odnosno da kroz prizmu masovnih medija prikaže piščevo viđenje potrošača masovne kulture posleratne ere i sagleda odnos popularne i visoke kulture.

Kako bi se ispunili ciljevi istraživanja, u početnim razmatranjima je objašnjen društveno-istorijski kontekst u kom se masovni mediji razvijaju, a koji korelira sa periodom u koji je smeštena radnja u romanu (četrdesete i pedesete prošlog veka). Takođe, objašnjene su i dominantne teorije o masovnim medijima koje datiraju iz prve polovine XX veka, odnosno kritička teorija Frankfurtske škole. Malo je verovatno da bi kritičke teorije pružile celovite i detaljne uvide pri proučavanju masovnih medija današnjice, ali isto kao i društveno-istorijskom kontekstu, značajna pažnja je posvećena naučnom kontekstu prve polovine XX veka jer autor rada nastoji da ispita kako se dominantni stavovi jedne ere reflektuju u Nabokovljevom prikazu masovnih medija i masovne kulture u opštem smislu.

U radu je korišćena kvalitativna analiza sadržaja, gde jedinicu analize predstavljaju odeljci romana koji sadrže informacije od značaja za predmet analize, a koji su u skladu sa ciljevima istraživanja i teorijskim okvirom i obuhvataju: piščev prikaz popularne i visoke kulture, predstavljanje konzumenata masovnih dobara u posleratnim okolnostima i odgovor publike (likova u delu) na poruke koje dobijaju posredstvom masovnih medija. U završnom delu rada su predstavljeni zaključci do kojih je autor ovog rada došao.

2. DEFINICIJA I RAZVOJ MASOVNIH MEDIJA

Masovni mediji predstavljaju sredstvo kojim se u procesu masovne komunikacije prenosi poruka, bilo da je reč o štampanim, digitalnim ili elektronskim medijima. Konkretnije, termin masovni mediji se odnosi na sredstvo komunikacije čiji je cilj da dopre do najšire publike (Lule 2013: 5). Medijska kultura obuhvata platforme kao što su radio, novine, časopisi, knjige, video igre, televizija i internet. Ona je komercijalna, a njeni proizvodi su dobra koja donose visok profit korporacijama čiji je cilj akumuliranje kapitala (Kellner 2003: 1).

Uporedo sa razvojem medija, javljaju se i pitanja o njihovom uticaju na pojedinca, institucije, društvo i kulturu. Ovakvo interesovanje rezultiralo je mnogobrojnim istraživanjima koja sežu još s početka XX veka, a tiču se formiranja stavova, uverenja, životnih navika kao i efektivnosti i efikasnosti masovne komunikacije (McQuail 1979: 73). Pregledom i analizom ovakvih istraživanja, Makvejl (1979: 91) navodi da mediji imaju moć da skrenu pažnju na određene probleme, rešenja i ljude; dodele status ili potvrde legitimitet; ubeđe i okupe mase; ponude mentalnu nagradu, odnosno razonode i zabave.

Kako je radnja u Nabokovljevom romanu *Lolita* smeštena u četrdesete i sam početak pedesetih godina, na samom početku je neophodno odrediti istorijski kontekst u kom se masovni mediji razvijaju sredinom XX veka u Americi. Naime, posleratnu Ameriku karakteriše period prosperiteta i ekonomskog oporavka. Razvojni pravac koji zauzima može se ilustrovati na sledeći način: masovno zapošljavanje, masovna proizvodnja, masovno oglašavanje, masovna distribucija, masovno vlasništvo (Choen 2003: 105). Udaljavanjem od socijalističke ideologije istočnog bloka i učvršćivanjem kapitalizma

dolazi do akumulacije javnog i privatnog kapitala. Ovakvom ekonomsko-političkom kolažu pogoduje povoj masovnih medija koji kroz pažljivo osmišljene sadržaje podstiču konzumerističke navike i utiču na kreiranje stila života kod prosečnog građanina.

Dvadeseti vek donosi svojevrsnu revoluciju u pogledu razvoja masovnih medija – pored ustaljenih štampanih formi, svet se po prvi put upoznaje sa elektronskim medijima poput radija, bioskopa i televizije. U drugoj polovini četrdesetih godina radio je u domenu zabavnog programa američkoj publici nudio raznoliku šemu – emisija u trajanju od pet do petnaest minuta poput vesti i sapunica, zatim u trajanju od trideset do šezdeset minuta (drame, komedije, kvizovi) i višesatne blokove koji su se uglavnom sastojali od muzičkog programa. Tokom radne nedelje su se prikazivale sapunice i emisije mahom namenjene ženskom delu populacije, a u večernjim satima i vikendom su prikazivani sadržaji namenjeni i deci i odraslima (Foertsch 2008: 71). Najzastupljeniji muzički žanrovi su bili swing, bap, bluz, folk, r'n'b, gospel i kantri (Foertsch 2008: 82).

Uparedo sa razvojem filmske industrije, bioskop postaje široko dostupno mesto za razonodu i glavno uporište popularne kulture. Uprkos reorganizaciji studijskih sistema u drugoj polovini četrdesetih, 1946. godina beleži rekordnu posećenost bioskopima, a sve do poslednjih meseci dekade odlazak u bioskop je predstavljao vodeći vid zabave za većinu Amerikanaca (Foertsch 2008: 113). Za razliku od perioda stvaralaštva tokom Drugog svetskog rata kada su ratni sukobi preneti na platno, najzastupljeniji žanrovi ovog perioda su *film noir* i filmovi koji se bave društvenim pitanjima kao posledicom nacionalnog šoka (Foertsch 2008: 134).

Prevlast bioskopa, ali i opstanak drugih medija, dovedeni su u pitanje nakon Drugog svetskog rata kada su televizijski prenosi postali sve učestalija pojava širom sveta. Pre Drugog svetskog rata postojalo je samo 2000 televizora u Americi (Betts 2004: 56). Ovakav ograničen pristup i rani počeci razvoja televizije ubrzo su zaboravljeni s obzirom na to da je 1950. godina od ukupno 43,5 miliona američkih domaćinstava (Wang 2000: 38), 3,8 miliona posedovalo televizor (Betts 2004: 56).

Uprkos povelju elektronskih medija, pažnju treba posvetiti i štampanim medijima jer oni i dalje igraju značajnu ulogu u životu prosečnog Amerikanca. Ovakvu tvrdnju možemo ilustrovati na primeru populranih časopisa koji su upućeni gotovo svakoj ciljnoj grupi – liberalni dnevni list *PM*, afroamerički nedeljnik *Pittsburgh Courier*, *Ladies' Home Journal* namenjen ženama srednje klase, kao i širok dijapazon popularnih časopisa namenjenih beloj publici srednje klase kao što su *Saturday Evening Post*, *Reader's Digest*, *Time* i *Life* (Foertsch 2008: 46). Ovako bogata ponuda nudila je uvide u raspoloženje javnosti i čitalačke navike američkog društva u ovom periodu (Foertsch 2008: 46).

Na osnovu kratkog osvrta na medijski svemir posleratne Amerike, dolazimo do zaključka da su se medijski konzumenti našli u eri lakog pristupa informacijama i mogućnosti zadovoljavanja potreba za širokim spektrom polja interesovanja koji svaki pojedinac ili grupa mogu da imaju.

3. KRITIČKE TEORIJE MASOVNIH MEDIJA

Prve teorije, nazvane kritičkim teorijama, zauzimaju dominantnu ulogu u naučnom diskursu u prvoj polovini XX veka. One dolaze od klasično obrazovanih autora, koji su

smatrali da će masovna proizvodnja popularnih sadržaja dovesti do razaranja sveta u kom su postojale vrednosti umetnosti i morala (Maširević 2020: 9).

Kada govorimo o kritičkim teorijama, nemoguće je ne spomenuti Frankfurtsku školu, čiji su predstavnici Adorno i Horkhajmer pružili jedan od najznačajnijih kritičkih osvrti na masovnu kulturu i čija se analiza kulturne industrije uzima kao polazna tačka u razmatranju popularne kulture kod mnogih teoretičara (Maširević 2020: 53). Kovanica „kulturna industrija“ prvi put je upotrebljena kako bi skrenuli pažnju na industrijalizaciju i komercijalizaciju kulture pod okriljem kapitalizama (Kellner 1995: 29). Naime, kritička teorija Frankfurtske škole analizirala je masovnu kulturu u kontekstu industrijske proizvodnje ističući da su proizvodi kulturne industrije imali iste karakteristike kao i svaki drugi industrijski proizvod: komodifikaciju, standardizaciju i omasovljavanje. Međutim, kulturna industrija ima i svojevrsnu funkciju, odnosno treba da opravda postojanje kapitalističkog društva i integrisanje pojedinca u ovakvo društvo (Kellner 1995: 30).

Kritička teorija Frankfurtske škole dobija svoj potpun izraz kroz analizu kulturnih posledica koje prouzrokuju masovni mediji. Naime, pripadnici ove škole smatraju da su masovni mediji u potpunosti urušili svet tradicionalne visoke kulture, omasovili je i načinili dostupnom svima (Bennett 1982: 44). Visoka kultura devetnaestog veka, po mišljenju predstavnika ove škole, oduvek je bila antagonistička. Skrivena od sveta poslovanja i trgovine, negovala je ideale i težnje koje su bile duboko potisnute u svakodnevnicu buržoaskog poretka (Bennett 1982: 44). Kao takva nudila je alternativu, odnosno drugu dimenziju u postojećim društvenim odnosima. Međutim, u eri kapitalizma umetnost gubi svoju antagonističku vrednost i postaje deo uspostavljenog poretka. Po njihovom mišljenju, mediji su napravili svet ozbiljne kulture lako dostupnim po cenu lišavanja kulture svog kritičkog aspekta.

Ideju o kulturi svog vremena, etape kroz koje je prolazila, kao i uticaj masovne proizvodnje i masovnih medija koji je pretrpela, Horkhajmer i Adorno u svom delu *Dijalektika prosvetiteljstva* objašnjavaju na sledeći način:

Kultura danas prožima sve svojom jednoličnošću. Filmovi, radio i časopisi formiraju sistem. Svaka grana kulture je jednoobrazna za sebe i sve su jednoobrazne u okviru sistema... Nekada je detalj bio element opozicije, bunio se protiv organizacije – u muzici je jedan harmoničan efekat mogao da nadvlada formu kao celinu, u slikarstvu je određeni detalj mogao da zaseni čitavu kompoziciju dela... Iako kulturna industrija daje prevlast detaljima i efektima, ona umanjuje njihovu neprilagođenost i podređuje ih formuli koja zamenjuje čitavo delo. Tako na primer, danas na filmu možemo još na samom početku lako predvideti ko će biti nagrađen, ko kažnjen, a ko zaboravljen. (Horkheimer/Adorno 2002: 99)

Zaokret u poimanju masovne kulture i masovnih medija kao njenog integralnog dela se javlja u drugoj polovini XX veka. Sve veći broj autora kritikuje kulturne hijerarhije i moralistički pristup proučavanju popularne kulture, ispoljavajući kritičko uvažavanje popularnog (Horowitz 2012: 5). U ovom periodu se razvijaju i studije kulture koje donose savremeniji pristup proučavanju popularnog, smatrajući ga jednako vrednim proučavanja kao i umetnost (Maširević 2020: 10). Britanske studije kulture se razvijaju šezdesetih godina

i predstavljaju značajniju školu koja nudi nove perspektive u razmatranju popularne kulture. Polazna tačka ovog pokreta temelji se na Gramšijevom modelu hegemonije², analizira prevlast vladajućih klasa, društvenih i kulturnih formi i pokušava da pronađe mehanizme za odupiranje dominantnim formama (Kellner 1995: 31).

Pozivajući se na studije društva, Frankfurtska škola pokušava da objasni odnos između ekonomije, države, društva, kulture i svakodnevnog života. Britanska škola za cilj ima isto, ali svoju analizu i tvrdnje temelje na studijama kulture. Ono što je fundamentalna razlika između ove dve škole jeste činjenica da Britanska škola, poput postmodernističkih teorija, anulira granicu između visoke i „niske“ kulture, te stoga valorizuje forme kao što su film, televizija, popularna muzika (Kellner 1995: 32). Naime, ovaj pokret prepoznaje i priznaje razlike u sadržaju koje inkorporiraju visoka i masovna kultura, ali ne prihvata inferiorni položaj masovne (Zhen 2016: 27). U odbranu ovoj tvrdnji ističu da ako masovna kultura nastaje među ljudima, onda ti isti ljudi znaju kako da je konzumiraju aktivno, ali i selektivno. Štaviše, ljudi ne predstavljaju metu masovnih medija, nego su u interakciji sa njima i učestvuju u stvaranju masovne kulture (Zhen 2016: 27).

Pogrešno bi bilo zaključiti da postoji jasna granica koja određuje vremensku tačku do koje su sva stanovišta o masovnoj kulturi i medijima bila isključivo kritizerskog karaktera. Kako Horovic (2012: 8) navodi, krajem XIX i početkom XX veka pisci kao što je Vilijam Din Hauels, ali i naučnici poput Sajmona Patena uključuju elemente masovne kulture u svoj rad. Dvadesetih godina pisac i kulturni kritičar Gilbert Seldiz je o popularnoj kulturi pisao sa uvažavanjem. Isto tako, sredinom dvadesetih u krugovima kulturno angažovanih se razvija odgovor ka masovnim medijima koji nije bio prokapitalistički, ali ni antagonistički (Horowitz 2012: 8). Kritičke teorije su uzete kao primer koji ilustruje dominantnu klimu u naučnoj zajednici prve polovine XX veka jer je za dalju analizu bitno staviti masovne medije i u naučni kontekst.

4. DISKUSIJA

Bežeći od rata i političkih previranja koja su pogodila Evropu u prvoj polovini XX veka, život Vladimira Nabokova obeležila je kontinuirana migracija. Zajedno sa porodicom uspeva da napusti Pariz 1940. godine i otpočne novo životno poglavlje u Americi (Manolescu 2018: 102). U nastojanju da se pozicionira kao američki pisac, Nabokov počinje da piše na engleskom jeziku i da u dela iz perioda kreativnog rada na američkom tlu uključuje elemente eksploracije kontinenta u geografskom i kulturnom smislu. U romanu *Lolita* su ovakve piščeve namere oživljene kroz perspektivu Hamberta Hamberta, koji se s jedne strane divi prirodnim lepotama Amerike (Manolescu 2018: 105) i opisuje je kao „zemlju ružičaste dece i ogromnog drveća, gde će život biti toliko bolji nego u dosadnom, sivom Parizu“ (Nabokov 2013: 34), dok se s druge strane na satiričan način odnosi prema masovnoj kulturi i konzumerističkom društvu od kojih je satkan Lolitin svet. Na ovaj način Lambert Lambert stvara dihotomiju između sebe kao

2 Hegemonija je definisana kao kulturološko i ideološko sredstvo pomoću kog dominantne grupe u društvu održavaju svoju poziciju tako što obezbeđuju „voljni pristanak“ potčinjenih grupa.

nosioća vrednosti visoke, evropske kulture i Lolite kao predstavnika nove generacije koji uživa u popularnim formama. Masovni mediji kao pudupirač masovne kulture su jedan od široko dostupnih izvora u delu na osnovu kojih se ovakve tvrdnje mogu graditi i dokazivati.

Kako bismo razjasnili kompleksan odnos popularnog i visokog, na samom početku neophodno je osvrnuti se na poreklo i uslove u kojima su glavni likovi odrastali. Lambert Lambert, narator u delu iz čije perspektive se vrši dalja analiza, rođen je u Parizu 1910. godine. Otac mu je bio švajcarskog, a majka engleskog porekla (Connolly 2009: 72). Rastao je „u blistavom svetu ilustrovanih knjiga, čistog peska, stabala narandži, dobroćudnih pasa, pogleda na more i nasmešenih lica“ (Nabokov 2013: 15). U svom pomalo narcisoidnom maniru ističe „svi su me voleli, svi su me pazili, od perača sudova s keceljom, do gospode u flanelskim odelima“ (Nabokov 2013: 15). Govoreći o svom životu, on navodi da je prvobitno planirao da diplomu stekne iz oblasti psihijatrije, ali da se kasnije ipak odlučio za englesku književnost.

Iako osećanja prema Loliti zauzimaju centralno mesto u delu, na samom početku Lambert se osvrće na prvo značajno seksualno iskustvo, ono koje je potencijalno i trasiralo njegove buduće afinitete. Anabel je bila sličnog društvenog staleža i mešovitog porekla kao i narator. Opisujući odnos između dva adolescenta Lambert piše „mozgovi su nam bili u skladu sa mozgovima inteligentnih evropskih preadolescenata našeg vremena i okoline, i sumnjam da bi se ikakva individualna nadarenost mogla pripisati našem interesovanju za broj naseljenih svetova, beskonačnost, solipsizam i tome slično“ (Nabokov 2013: 15). Već na uvodnim stranicama akcentat je stavljen na tradicionalno obrazovanje i akademske teme koje su pobuđivale njegovo interesovanje. Kao zreo čovek bavi se naučnim radom, a svoja istraživanja objavljuje u *Analima psihofizike odraslih* i *Arktičkim istraživanjima* (Nabokov 2013: 41), časopisima koji su proizvod Nabokovljeve fikcije. Odgovore na pitanja traži u enciklopedijama, upoznat je sa delima Dostojevskog, Flobera, Bodlera, prizori američkog tla ga podsećaju na pejzaže Kloda Lorena i El Greka (Nabokov 2013: 172). Nasuprot pozitivnom stavu prema visokim formama, Lambert Lambert o popularnim sadržajima govori s podrugljivim podtonom. Tako na primer opisujući svoj posao urednika reklama tvrdi da mu je odgovarala njegova „površnost i pseudoliterarni aspekt“, te se time bavio kad nije imao pametnija posla (Nabokov 2013: 39). Dalje, u svom dnevniku piše (Nabokov 2013: 286): „Jednog dana izvadio sam iz kola gomilu tinejdžerskih časopisa i uništio ih. Znete već na šta sve to liči. U srcu kameno doba, a što se higijene tiče, nešto bliže, bar mikensko doba. Lepa, odavno prezrela glumica, ogromnih trepavica i sočnocrvene donje usne, preporučivala je šampon. Reklamoda.“ Kroz sarkastične aluzije na američke brendove i kroz svoje poglede na popularnu kulturu, Lambertovi komentari postavljaju jasnu granicu između „visoke“ i „niske“ kulture, što dalje implicira da popularne kulturne forme u Americi nameću „niske“ kulturne vrednosti široj publici. Isto tako, ne iznenađuje ga činjenica da Amerikanci voljno konzumiraju sve ono što se nudi na bilbordima i u reklamama (Floreani 2013: 34).

S druge strane, Lolita je rođena u Americi 1935. godine (Nabokov 2013: 39) i stasava u periodu koji karakteriše konsolidacija širokog spektra medija. Lambert Lambert je opisuje kao „krajnje nezgodno derište“ ili „nepodnošljivo konvencionalnu devojčicu“ koja uživa u „melodičnom vrelom džezu, popularnom plesu, lepljivom sladoledu sa

čokoladnim prelivom, mjuziklima, filmskim časopisima" (Nabokov 2013:167). Narator nije „bio sasvim spreman za njene nastupe rastrojene dosade, za njeno naporno i naprasito gundanje, njen izležavački, klonuli, tupooki stil, ni na ono što zove ludiranje" (Nabokov 2013: 167). Hambertovu procenu Lolite treba prihvatiti sa dozom skepse upravo zbog jednostrane perspektive koju čitalac dobija kroz njegove reči – on je optuženik koji teži da ubedi porotu, odnosno publiku u iskrenost i bezazlenost svojih namera kroz odbranu izloženu u svojim memoarima. Lolita je opčinjena Holivudom, njeni uzori su starlete, čitalačko štivo se svodi na strip, njenu sobu krasí „reklama preko cele stranice, istrgnuta iz nekog luksuznog časopisa prikazana na zid iznad kreveta, između njuške nekog pevača i trepavica filmske glumice" (Nabokov 2013: 80). Po ugledu na svoje idole, i sama teži da jednog dana dobije „sporednu ulogu u sceni teniskog meča (ili) da možda čak dublira jednu od senzacionalnih starleta na reflektorima obasjanom teniskom terenu" (Nabokov 2013: 311). Hambert Hambert je bio zadužen za Lolitino obrazovanje. Uprkos svojim interesovanjima, i valorizaciji svega što možemo podvesti pod „visoku" kulturu, nikada nije uspeo da Lolitu „natera da pročita bilo kakvu knjigu osim takozvanih stripova, ili priča u američkim ženskim časopisima. Svaka iole ozbiljnija književnost asocirala ju je na školu i bila je sasvim sigurna da neće traćiti svoj raspust na takvo intelektualno štivo" (Nabokov 2013: 196).

Prikazom stavova o popularnoj kulturi kroz likove Hamberta i Lolite, Nabokov dokazuje da je izuzetan poznavalac prilika u društvu sredinom XX veka. Rezultati istraživanja koje je Rejmond Forer sproveo 1955. godine pokazuju da tinejdžeri koji su slušali radio emisiju *Mind Your Manners* prihvataju savete koji su im predstavljeni, izuzev ukoliko se oni ne razlikuju od onih koje im daju roditelji, odnosno staratelji (Beniger/Herbst 1990: 224). S obzirom na to da Lolita dolazi iz disfunkcionalne porodice (vrlo rano ostaje bez majke, a Hambert Hambert ne predstavlja adekvatnu očinsku figuru), ne čudi što joj Nabokov dodeljuje ulogu aktivnog konzumenta popularnih proizvoda koji svoj svet gradi na sadržajima popularnih časopisa, ugleda se na holivudske zvezde, a i sama želi da bude glumica. Pored toga, kako je Šarlota često zanemarivala Lolitine potrebe i kako sa dvanaest godina biva uvućena u incestuozne odnose, Lolita je primorana da neprimereno rano funkcioniše u svetu odraslih, te zadubljenost u stripove, časopise i filmove predstavlja vid eskapizma iz problematičnog okruženja. S druge strane, Nabokov Hambertu Hambertu vešto dodeljuje ulogu kritičara, pronicljivo uzimajući u obzir njegov nivo obrazovanja, staležne razlike, razliku u godinama i činjenicu da potiče iz konzervativnije Evrope. Takođe, piščevu opravdanu nameru da popularnu i visoku kulturu stavi u naporedni odnos, sagledavajući kontekst masovnih medija, potkrepljuje i činjenica da klima koja se formirala u društvu nije uvek pogodovala njihovom razvoju, a najvažnije teme koje su zabrinjavale javnost jesu da li mediji ugrožavaju moralna načela, demokratiju, kulturu, mentalno i fizičko zdravlje (Syvertsen 2017: 16).

Amerika nakon Drugog svetskog rata postaje vodeća industrijska sila u svetu. Ovaj period beleži i porast bruto nacionalnog proizvoda (Lune 2013: 13), što se reflektuje i kroz akumuliranje novca i kapitala kod pojedinaca. U ovakvim uslovima konzumeristička kultura dobija potpuni izražaj, a njena potpora postaju i široko dostupni masovni mediji koji kroz reklamne sadržaje teže da kreiraju potrebe pojedinaca. U praksi, ideja o posleratnom prosperitetu za prosečnog Amerikanca se ogleda u posedovanju potpuno

opremljene kuće i automobila. U skladu sa ovakvom idejom, časopisi kao što je *Better Homes and Gardens* podsticali su čitaoce da kupuju obveznice i zasipali ih savetima i reklamama za uređenje doma (Choen 2003: 68). Nabokov vešto uspeva da prikaže trendove posleratne ere i dalekosežni uticaj medija na donošenje odluka i kreiranje stila života karakterizacijom Šarlote Hejz, koja bespogovorno primenjuje savete i instrukcije iz časopisa u svojoj svakodnevnici:

Menjala je raspored nameštaja – i obradovala se kad je u nekom traktatu o domaćinstvu otkrila da je „prihvatljivo raspariti dve komode koje idu uz divan i svetiljke koje idu uz njih“. Zajedno sa spisateljicom knjige *Vaš dom ste Vi*, zamrzela je male slabašne stolice i tankonoge stočice... Romane koje je čitala kad sam se doselio sada su zamenili ilustrovani katalogi i priručnici o uređenju doma. (Nabokov 2013: 90)

Sugestivnu prirodu masovnih medija pisac ilustruje i na primeru Lolite, koja poput svoje majke, usvaja poruke koje joj se nude posredstvom medija:

Ona je verovala, s nekom vrstom nebeske vere, u svaku reklamu ili savet koji bi se pojavili u *Filmskoj ljubavi ili Svetu filmu* – „Starasil satire akne“, ili „Vi, cure, što nosite košulje preko farmerki, bolje pripazite šta radite, jer Džil kaže da se to ne radi“. Ako je na velikim panoima kraj puta pisalo: „Kupite poklone kod nas“ – morali smo tamo da svratimo... Ako je reklama nekog kafea pozivala na „Ledena pića“, ona je automatski reagovala na to, iako su pića svuda bila ledena. Ona je bila ta kojoj su se obraćale reklame – idealan potrošač, subjekat i objekat svakog obmanjivačkog plakata. (Nabokov 2013: 167)

Na osnovu prethodnih navoda iz romana zaključujemo da pisac Šarlotu i Lolitu oslikava kao pasivnu publiku koja ne razmatra implikacije predstavljenih sadržaja. Ovakav Nabokovljev opis se podudara sa stanovištem Frankfurtske škole. Adorno i Horkhajmer takođe smatraju da je publika pasivna i da se njom lako manipuliše. Potrošači masovne kulture nisu subjekti, već samo objekti jer se kulturna industrija svodi na proizvodnju dobara namenjenih masama (Maširević 2020: 54). Konzumiranje ovakvih proizvoda vodi u površnost u svim oblastima ljudske komunikacije (Maširević 2020: 54), te Lolita postaje „nepodnošljivo konvencionalna devojčica“, a Šarlota „jedna od onih žena čije uglađene reči odgovaraju klubu ljubitelja knjige, ili klubu ljubitelja bridža, ili ma kojoj smrtonosnoj konvencionalnosti“ (Nabokov 2013: 45).

Nabokov prepoznaje bioskop i film kao neizostavne činioce koji upotpunjuju ideju o masovnoj kulturi i društvu, te nastoji da umešno uključi opšte trendove u roman kako bi pružio celovitu sliku ali i kontekst za razumevanje Lolitinog sveta. I sam Nabokov je tvrdio kako ne razmišlja ni na jednom jeziku, već u slikama (Bozovic 2018: 174), te ne iznenađuje izuzetan kinematografski potencijal njegovih dela. Piščevo interesovanje za film se javlja jako rano i ne jenjava tokom čitavog života – okušao se kao glumac, pisao scenarije i pregovarao o filmskoj adaptaciji svojih dela (Bozovic 2018: 179). Kako je pisac živeo u periodu od 1899. do 1977. godine, možemo zaključiti da je posvedočio svim fazama razvoja ovog medija. Nabokovljeva opčinjenost filmom u velikoj meri počiva na komercijalnoj kulturi i potrošačkom društvu. Prednost je davao nemom filmu

u odnosu na zvučni, a cenio je filmove koji samosvesno koriste osobenosti ovog medija (Bozovic 2018: 179). Kao filmski kritičar Nabokov je u najširem smislu bio marksista koji je u svojim delima, između ostalog i u *Loliti*, odavao prizvuk Adornove i Horkhajmerove kritike kulturne industrije (Bozovic 2018: 179).

Horkhajmer i Adorno vide film kao medij koji najpre zabranjuje gledaocu misaonu aktivnost. Iako film traži brzinu i sposobnost zapažanja za adekvatno shvatanje poruka, kod gledaoca se upravo ove sposobnosti suspenduju, ukoliko ne želi da mu umakne neka od činjenica koje jure mimo njega (Maširević 2020: 54). Lambert Lambert poseduje izvesno radno iskustvo u oblasti marketinga s obzirom na to da se njegov prvi posao u Americi sastojao u uređivanju reklama za parfeme, te ne iznenađuje njegovo razumevanje mehanizama na kojima masovni mediji počivaju, u konkretnom slučaju film i bioskop. Stoga, motiv iza Lambertovog pristanka da učestvuje u maničnoj poseti bioskopima skriven je u nameri da uljuljka Lolitu kako bi ostvario svoje seksualne pretenzije prema njoj:

U to vreme Lo je još uvek strasno volela da ide u bioskop. Odgledali smo, požudno i neprobirljivo, o, ne znam, sto pedeset ili dvesta filmova tokom te godine, a u nekim periodima učestalijeg odlazanja u bioskop gledali smo mnoge filmske žurnale i po pet-šest puta, jer se tokom iste nedelje jedan isti žurnal prikazivao uz različite filmove i proganjao nas iz grada u grad. Njeni najomiljeniji žanrovi bili su ovim redom: mjuzikli, gangsterski filmovi, vesterni. (Nabokov 2013: 192)

Kao što je navedeno u uvodnim razmatranjima, 1946. godina beleži rekordnu posećenost bioskopima, a sve do poslednjih meseci dekade odlazak u bioskop je predstavljao vodeći vid zabave za većinu Amerikanaca (Foertsch 2008: 113). Ako ovakve podatke uzmemo u razmatranje i ako za trenutak film lišimo manipulativne uloge koju mu Nabokov pripisuje, primarno, na površinskom nivou, pisac kroz niz scena utkanih u čitavo delo ilustruje navike posleratnog društva. Tako na samom početku kroz Šarlotino detaljno prepričavanje sadržaja filma koji prati živote boksera i sveštenika saznajemo da je uživanje u ovoj grani umetnosti porodična praksa u domu Hejzovih. Zatim, tokom perioda provedenom na putu kroz Ameriku saznajemo da su Lambert Lambert i Lolita u gradiću Lepingvilu odgledali sve filmove koji se prikazuju. Doživljaj Amerike osnažuje i Lambertov opis Brajslenda „gde se dugačak red ljudi, uglavnom dece i staraca, već formirao pred blagajnom bioskopa“ (Nabokov 2013: 131).

Radio je četrdesetih godina publici nudio bogat program i uključivao je desetine emisija koje su bile namenjene najrazličitijim ciljnim grupama. Samo neki od žanrova su komedije, sapunice, vesterni, trileri, kriminalističke emisije, kvizovi, informativni program itd. Najpopularnije sapunice emitovane u dnevnim terminima su *Ma Perkins*, koja prati život plemenite udovice i njene dece, *Romansa Helene Trent* koja govori o tridesetpetogodišnjoj neudatoj ženi i izgledima da stupi u brak (Foertsch 2008: 79). Kada je reč o emisijama za decu, izdvajali su se *Usamljeni rendžer*, *Tom Miks*, *Zeleni stršljen* i *Supermen* (Foertsch 2008: 80). Neizostavni deo radijske šeme su bili muzički blokovi, a najzastupljeniji žanrovi su bili swing, bap, bluz, folk, r'n'b, gospel, kantri. Pored radija, rastuća industrija ploča, notnih zapisa i džuboksa omogućila je veću vidljivost lokalnim bendovima i manje poznatim autorima (Foertsch 2008: 82).

Radio kao i dalje uticajan medij igra značajnu ulogu u romanu *Lolita* i njegova uloga je dvojaka: (1) da učvrsti pišćev prikaz kulturnog miljea u Americi; (2) da suprotstavi popularne i „visoke“ vrednosti. U prvom delu romana, upoznavajući se sa životom predstavnika srednje klase u Americi, odnosno Lolitom i Šarlotom, čitalac saznaje da je radio sveprisutan u domu Hejzovih. Lambert Lambert se vrlo brzo prilagođava i uči o novom okruženju, te na osnovu toga da li je radio uključen ili isključen zaključuje da li je Lolita u kući (Nabokov 2013: 59): „Nalik na zrak, klizim u mislima u salon, gde zatičem nemi radio... Moja nimfica znači uopšte nije u kući! Nestala!“ Radio je čest saputnik protagonista na putu širom američkog kontinenta, te ga možemo čuti u predvorju hotela, na benzinskim pumpama, areni za rošljanje. Za Lolitu kao konzumenta popularnih formi radio predstavlja jednako zadovoljstvo kao i strip, časopisi za tinejdžere ili film. On ispunjava njenu svakodnevicu i svodi se na nivo obaveznog, podrazumevajućeg (Nabokov 2013: 199): „Naslepo je uključila radio koji je instinktivno pronašla, i odmah legla na divan u dnevnoj sobi, sa hrpom starih časopisa do kojih je došla na isti, precizan, slep način.“ S druge strane, sadržaje koje dobija posredstvom radija, kao i uostalom sve druge popularne sadržaje, Lambert Lambert doživljava kao površne, umetnički ništavne i ismejava njihovu pitkost i sentimentalnost:

Samo Gospod zna koliko sam novčića nahranio blistave muzičke automate koji su svirali uz svaki naš obrok! I sad čujem nazalne glasove nevidljivih ljudi koji su joj pevali serenade, osoba sa imenom Semi, Džo, Edi, Toni, Pegi, Gaj, Peti, Reks i njihove popularne sentimentalne pesmice koje su mom uhu bile međusobno slične koliko i sve vrste njihovih bombona mom nepcu. (Nabokov 2013: 167)

Međutim, uprkos težnji da popularne forme izvrgne ruglu i da pokaže njihov vrednosno inferioran položaj u odnosu na evropsku kulturu čiji je predstavnik, Lambert ne uspeva da se u potpunosti odupre procesu amerikanizacije. Kroz konzumerističke navike, učestalo odlaženje u bioskop, pevušenje popularnih pesmica, Lambert od oštrog kritičara postaje aktivan učesnik u konzumiranju popularnog. Značajno je istaći da ovakva aktivnost ne podrazumeva da on u celosti prihvata i izjednačava popularne sadržaje sa visokim, već da ih razume, odnosno da razume njihovu univerzalnost, dopadljivost i potencijal da uključe širku publiku. Upravo kroz graničnu tačku Lambertovog razumevanja i (ne)prihvatanja pisac reflektuje sposobnost medija da zabave, pošalju poruke i utiču na izbore. U Lambertovom slučaju, on ih koristi kao instrument da se približi Loliti, da pokaže kako je dostojan njene posvećenosti i kako je zapravo on adekvatan partner.

5. ZAKLJUČAK

Sa konsolidacijom širokog spektra masovnih medija poput televizije, bioskopa, radija, časopisa, stripa i knjige, društvene i kulturne strukture u Americi nakon Drugog svetskog rata se suočavaju sa korenitim promenama. Uvidima u istorijski kontekst razvoja masovnih medija, dolazi se do zaključka da Vladimir Nabokov u svom kapitalnom delu *Lolita* precizno i verodostojno uspeva da opiše medijsku paletu pred kojom su se

konzumenti masovne kulture našli. Takođe, pisac kroz odnos koji likovi u delu grade prema masovnim medijima problematizuje poziciju koju zauzimaju popularna i visoka kultura. Pokušavajući da ilustruje ovaj kompleksan odnos, autor Hambertu Hambertu dodeljuje ulogu nosioca onoga što se u eri modernizma smatralo „visokim” vrednostima i kroz Hambertove maštovite i ironične komentare dovodi u pitanje stavove i obrasce ponašanje koji su nastali kao posledica omasovljavanja kulturnih dobara, a čiji su podupirač bili i sami masovni mediji. Karakterizacijom Lolite kao nosioca „popularnih” vrednosti, Nabokov se, između ostalog, rukovodi kriterijumima poput starosne razlike, nivoa obrazovanja, socioekonomskog porekla i načina odrastanja, što implicira da pisac razume profil tipičnog potrošača masovne kulture.

Dovodeći roman u vezu sa dominantnim kritičkim teorijama masovnih medija u prvoj polovini XX veka, dolazi se do zaključka da je publika koja se nađe pred sadržajima plasiranim posredstvom masovnih medija pasivna, što Nabokov ilustruje na primeru Lolite i Šarlote Hejz, koje bez preispitivanja prihvataju poruke koje su im upućene i na osnovu kojih organizuju svoju svakodnevnicu, donose odluke, formiraju stavove i aspiracije. Na posletku, upravo kroz bezrezervno usvajanje predstavljenih sadržaja, kao i kroz Hambertovo stavljanje medija u službu manipulativnog sredstva sa krajnjim ciljem da se približi Loliti, Nabokov ilustruje sugestivnu moć masovnih medija.

Iako masovni mediji nisu centralna tema u romanu *Lolita*, neosporan je njihov potencijal da rasvetle višestruke fenomene u delu i ponude alternativni okvir za buduće analize i tumačenja.

LITERATURA

- Beniger, J. and S. Herbst. 1990. Mass Media and Public Opinion: Emergence of an Institution. In M. T. Hallinan (ed.) *Change in Societal Institution*. New York: Plenum Press, 211–231.
- Bennett, T. 1982. Theories of the Media, Theories of Society. In M. Gurevitch (ed.) *Culture, Society and the Media*. London: Methuen, 30–55.
- Betts, R. 2004. *A History of Popular Culture*. New York: Routledge.
- Bozovic, M. 2018. Nabokov's Visual Imagination. In D. Bethea and S. Frank (ed.) *Vladimir Nabokov in Context*. Cambridge: CUP, 174–181.
- Chandler, D. 1995. Marxist Media theory. [Internet]. Dostupno na: <http://visualmemory.co.uk/daniel/Documents/marxism/marxism.html> [20.9.2017].
- Choen, L. 2003. *A consumers' Republic: The politics of mass consumption in postwar America*. New York: Vintage.
- Connolly, J. W. 2009. *A Reader's Guide to Nabokov's 'Lolita'*. Boston: Academic Studies Press.
- Floreani, T. 2013. *Fifties Ethnicities: The Ethnic Novel and Mass Culture at Midcentury*. Albany: State University of New York Press.
- Foertsch, J. 2008. *American Culture in the 1940s*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Horkheimer, M. and T. Adorno. 2002. *Dialectic of Enlightenment*. Stanford: Stanford University Press.
- Horowitz, D. 2012. *Consuming pleasures: Intellectuals and popular culture in the postwar world*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

- Kellner, D. 1995. *Media Culture*. New York: Routledge.
- Kellner, D. 2003. *Media Spectacle*. New York: Routledge.
- Lule, J. 2013. *Understanding Media and Culture: An Introduction to Mass Communication*. Washington D.C.: Saylor Foundation.
- Manolescu, M. 2018. East to West Coast. In D. Bethea and S. Frank (eds.) *Vladimir Nabokov in Context*. Cambridge: CUP, 102–110.
- Maširević, Lj. 2020. *Popularna kultura*. Beograd: Beogradska politehnika.
- McQuail, D. 1979. The Influence and Effects of Mass Media. In J. Curran (ed.) *Mass Communication and Society*. New York: Sage Publication, 70–93.
- Nabokov, V. 2013. *Lolita* (prev. F. Rigonat). Beograd: Lom.
- Syvertsen, T. 2017. *Media Resistance: Protest, Dislike, Abstention*. Basingstoke: Springer Nature.
- Wang, C. 2000. Projections of the Number of Households and Families in the United States: 1999-2025. In D. E. Gerald (ed.) *Federal Forecaster Conference, 2000: Papers and Proceedings*. Washington, D.C.: U.S. Dept. of Education, Office of Educational Research and Improvement, 33–43.
- Zhen, L. 2016. Relationship Between Mass Media and Mass Culture: Frankfurt School and Cultural Studies School. *Canadian Social Science* 12 (1), 23–28.

SUMMARY

REFLECTIONS OF MASS MEDIA AS AN ELEMENT OF POPULAR CULTURE IN VLADIMIR NABOKOV'S *LOLITA*

The aim of this paper is to highlight how Vladimir Nabokov employs mass media in his illustration of “prosaic” popular, and “superior” high culture, and in his portrayal of mass consumer society in his novel *Lolita*. In order to identify principal aspects of the era the writer strives to mirror, the mass media are set in the context of dominant mass media theories and socio-historical shifts. The author of this paper uses qualitative content analysis, where the unit of analysis comprises novel passages that provide relevant information to achieving the aims of this research. The author concludes that Nabokov credibly portrays the cultural scene of the post-war period by contrasting the characters of Lolita, a representative of popular culture, and Humbert Humbert, a representative of high culture. Finally, Nabokov challenges the ability to critically interpret media content presented to the audiences, which is in line with the issues critical theories of mass media attempt to address.

KEYWORDS: mass media, popular culture, Lolita, Humbert Humbert, critical theories.

PODACI O ČLANKU:

Originalni naučni rad

Primljen: 5. marta 2021.

Ispravljen: 5. septembra 2021.

Prihvaćen: 18. septembra 2021.

DOI: <https://doi.org/10.18485/philologia.2021.19.19.10>

UDC: 821.111.09-32 Љојс Љ.

■ THE INESCAPABLE ENCOUNTER WITH TRAUMA IN JAMES JOYCE'S "EVELINE"

DUŠAN IVANOVIĆ¹
University of Belgrade
Faculty of Philology
Belgrade, Serbia

Ovaj rad se bavi problematikom nerazjašnjene lične traume u priči Džeјmsa Džoјsa „Evelin“. Cilј je da se utvrdi poreklo psiholoških rana glavne junakinje i istraži njihovo nasleđe u vidu emocionalnih ožilјaka koji nisu zalečeni uprkos prolaznosti vremena. Rad teži da dokaže da Evelin na kraju odbija da započne nov život u inostranstvu zbog svog poriva za samoodržanjem. Ovaj odbrambeni mehanizam je nagoni da ne realizuje svoj plan iseljenja koji bi mogao da izazove stanje bespomoćnosti koje je neraskidivo povezano sa traumom. Stoga, ovo tumačenje Džoјsovog teksta se oslanja na psihoanalitičku teoriju i nastoji da pronikne u uzročno-posledičnu vezu između Evelininih ranih trauma i njenog kasnijeg ponašanja.

Ključne reči: Evelin, Džoјs, trauma, anksioznost, paraliza.

1. INTRODUCTION

The motif of paralysis pervades the entire collection of Joyce's *Dubliners*, but it is most haunting in the final scene of "Eveline" when the eponymous protagonist's plan to depart her hometown turns into a shattered illusion. The tragic heroine, Eveline Hill, faces an onerous dilemma: she can either stay with her abusive father in suffocating domesticity, or she can elope with a sailor named Frank to a "distant unknown country" where he has a "home waiting for her" (Joyce 2006: 28–29). The prospect of selecting the latter emerges towards the end of the story when Miss Hill arrives at the pier to board the ship to Buenos Aires. Instead of seizing the opportunity to make a fresh start with her love interest, she stands "passive, like a helpless animal" (Joyce 2006: 32) divested of agency, autonomy, and voice. She cannot liberate herself from the patriarchal confines of Dublin.

1 Kontakt podaci (Email): iv.dushan@gmail.com

The tragic outcome of this tale is likely to strike an emotional chord in the reader that will resonate long after the first reading of the text. The Irish novelist and playwright Sebastian Barry echoes this sentiment forty years after his first reading. He confesses in an interview with the *Guardian* that the heartache induced by the story's ending remains with him: "I am still inclined to cry out the same thing I cried out the first time I read it, aged 17: 'Get on the bloody boat, Eveline'" (Alladrice 2013). The tragic moment of the protagonist's paralysis has long puzzled readers and garnered much attention and debate among scholars. As Clive Hart notes, "the interest of the story lies not in the events, but in the reasons for Eveline's failure to accept the offer of salvation" (1969: 48). Numerous theories have been proposed regarding Eveline's refusal to board the ship with Frank. Many critics attribute a significance to the restrictive nature of the socio-cultural, political, and religious factors that mold the mind of every character in *Dubliners*, including Eveline's. Such theories nevertheless offer a one-dimensional and generalized explanation because they limit their focus to the influence of external forces on the protagonist without accounting for the close correlation between Eveline's personal experiences and her unconscious impulses. What becomes largely overlooked is the issue of her psychological nature, an involuntary and powerful enough force that prompts the heroine to become physically and emotionally frozen on the dock—a debilitating anxiety attack as a response to the expected situation of trauma.

Thus, the purpose of this study is to demonstrate that Eveline is the victim of a repressed psychological trauma such that she reflexively attempts to flee from any sensations, thoughts, and activities that are even minimally reminiscent of her initial traumatic experience. This paper examines the story primarily through the psychoanalytic theory of trauma and anxiety, which sheds light on three essential aspects of Eveline's trauma: its occurrence in childhood, its recrudescence in the present, and its strong link to anxiety and paralysis. The investigation of Joyce's tale through a psychoanalytic framework offers a new way of assessing the protagonist's actions and enhances the understanding of how unconscious mental processes operating in the deep layers of the brain guide human behavior.

2. EVELINE'S CHILDHOOD TRAUMA

The close reading of Joyce's "Eveline" reveals that the protagonist bears profound emotional scars in the hidden corners of her unconscious that stem from the trauma sustained during her childhood. The narrator only alludes to them, providing few specific details, which necessitates a close examination if one is to comprehend the protagonist's actions. To understand Eveline's childhood, it is imperative to grasp what type of event or situation qualifies as trauma. Freud, the founder of psychoanalysis, posits that any experience that is distressing enough to inflict injury upon the psyche and disrupt the individual's normal functioning meets the level of trauma (Freud 1989: 23). When the protective barrier that regulates stimuli from the outside world fails, the mind becomes unable to shield itself from an unbridled amount of excitation:

We describe as 'traumatic' any excitations from outside that are powerful enough to break through the protective shield. It seems to me that the concept of trauma necessarily implies a connection of this kind with a breach in an otherwise efficacious barrier against stimuli. Such an event as an external trauma is bound to provoke disturbance on a large scale in the functioning of an organism's energy and to set in motion every possible defensive measure. (Freud 1989: 23)

Freud also remarks that children are particularly susceptible to trauma because their immature ego stands unprotected against outside pressures. This vulnerability can generate long-lasting detrimental consequences. He ultimately defines trauma as the feeling of psychic helplessness instigated by excessive stimulation that cannot be normalized (Freud 1959: 166). These ideas match contemporary psychoanalytic thinking, according to which a traumatic experience subsumes "any conditions which seem definitely unfavorable, noxious, or dramatically injurious to the developing young individual" (Greenacre 1967: 128).

Another critical aspect of trauma is its association with the concept of loss. The most notable representation of a devastating loss is the passing of a loved one, typically a family member, a friend, or any cherished person (Sullender 2018: 58). What an individual finds particularly disconcerting are the scenes of suffering that precede the death of a loved one, such as in the case of fatal illness, because they exacerbate one's feelings of impotence and hopelessness. However, not all losses are physical; some are more tacit and psychological, such as the loss of identity, loss of hope, or loss of support (Lemma/Levy 2004: 11-12). These losses also have a deleterious influence on the welfare of individuals as they can adversely affect behaviors and relationships in the future.

The severity of a loss suffered varies depending on the degree to which one feels attached to the loss—the higher the degree, the more complex and long-lasting the mental damage. To tackle the harsh reality of the loss, survivors tend to demonstrate several defense mechanisms, including repression,² which temporarily erases the trauma from their awareness, and disassociation,³ which helps to circumvent or minimize pain (McQuillan *et al.* 2009: 444). Survivors also tend to develop fears about the safety of self, so their innate urge to protect themselves may engender reclusiveness and anxiety in the long run.

These theories regarding a traumatic experience apply to the context of Joyce's "Eveline." The protagonist, who is just "over nineteen" (Joyce 2006: 28), demonstrates signs of lingering mental fatigue, which is unusual for someone of her age. Eveline is completely absorbed in her ruminations as she apathetically watches the world go by. This mental state reflects her passive role in life: "She sat at the window watching the

2 The term was first mentioned in 1893 by Sigmund Freud who theorized that the main objective of this defense mechanism was to keep potentially hazardous mental material out of conscious awareness. See Akhtar's *Comprehensive Dictionary of Psychoanalysis* (2009: 246).

3 Dissociation denotes the process of disconnecting from one's personal experience. It is a protective mental activity adopted by individuals who have been exposed to serious trauma, and its aim is to temporarily alleviate mental distress (Akhtar 2009: 82).

evening invade the avenue. Her head was leaned against the window curtains and in her nostrils was the odour of dusty cretonne. She was tired" (Joyce 2006: 26). The burdens of the past and her reveries of a happier future impinge upon Eveline's mind, magnifying her sense of vulnerability.

Miss Hill's fragmentary recollections of her childhood are ambivalent: on the one hand, her past reminds her of playful innocence and triggers a nostalgic response; on the other hand, it hides unprocessed traumatic material. The latter chiefly refers to the illness and death of her mother and the untimely loss of her beloved brother Ernest. The absence of specificity characterizes both tragic events and suggests Eveline's reluctance to excavate the trauma from the depths of her unconscious because of its potential to awaken her anxiety. The reader learns that during Mrs. Hill and Ernest's life, Eveline's existence seemed less arduous and more tolerable. The heroine wistfully recalls pleasant memories of days past, such as going on a picnic to the Hill of Howth with her entire family or playing in a field with other children. Accordingly, she concludes that "they seemed to have been rather happy then" (Joyce 2006: 27).

After the traumatic loss of her loved ones, Eveline's life descends into complete chaos. A simple but lugubrious realization starts to sink in: "Everything changes" (Joyce 2006: 27). Irreversibly stripped of maternal support and brotherly love—Ernest was her favorite brother—Eveline feels a gaping void in her heart that she cannot fill. Her sense of identity and normalcy is radically disturbed. With all the domestic responsibilities automatically shifted to her, she must assume the role of mother and primary caretaker of her family: "She had hard work to keep the house together and to see that the two young children who had been left to her charge went to school regularly and got their meals regularly" (Joyce 2006: 29).

Enduring an alcoholic father who poses a threat of substantial harm to her health amplifies the gravity and difficulty of Eveline's position. Mr. Hill displays proclivities toward violence when Eveline is just a child; he would go outside looking for her brothers with a blackthorn stick, implying that he physically victimized them. After the loss of his wife, his temper grows worse, with Eveline placed at risk of being assaulted:

Even now, though she was over nineteen, she sometimes felt herself in danger of her father's violence. She knew it was that that had given her the palpitations. When they were growing up he had never gone for her like he used to go for Harry and Ernest, because she was a girl; but latterly he had begun to threaten her and say what he would do to her only for her dead mother's sake. And now she had nobody to protect her. (Joyce 2006: 28)

Much of Eveline's apprehension stems from her father's alcohol-related aggression, which causes her to develop palpitations—an overt physical manifestation of anxiety. The reader becomes cognizant of the fact that Eveline's relationship with her father seems based on fear and submission. She must keep the family together by replicating her mother's life of servility and "commonplace sacrifices" (Joyce 2006: 31). Moreover, Mr. Hill's tendency to drink heavily on Saturday nights, followed by the verbal harassment he directs at his daughter when he confiscates her weekly grocery wages, only aggravates Eveline's sense of despair.

To cope with the domestic hardships, Eveline resorts to several defense mechanisms, mainly rationalization⁴ and dissociation. The former is evident when, despite being well acquainted with her father's capacity for violence, she believes he "could be very nice" (Joyce 2006: 30) because she could remember a few isolated episodes of decent behavior as if they had the potency to override all the negative effects of his unforgivable cruelty. The latter refers to her propensity to seek refuge from reality by either plunging into the sentimentality and nostalgia of the past or by retreating into a fantasy world where she saw herself "married" and "treated with respect" (Joyce 2006: 28).

These defensive measures indicate a psychological disturbance caused by childhood trauma that interfered with the protagonist's developmental process (Dryden/Mytton 2017: 39). Although they provide a brief escape from reality, Eveline's unresolved emotional issues resurface when she least expects them, as the following section of the article will show.

3. "ESCAPE! SHE MUST ESCAPE!"—EPIPHANY OR THE RECURRENCE OF TRAUMA?

As established, Eveline, for the most part, appears lost in a complex web of thoughts and enslaved by inertia. The possibility of agency emerges while she muses to the sound of a street organ that triggers an involuntary memory of the final night of her mother's deadly illness:

As she mused the pitiful vision of her mother's life laid its spell on the very quick of her being—that life of commonplace sacrifices closing in final craziness. She trembled as she heard again her mother's voice saying constantly with foolish insistence: "Derevaun Seraun! Derevaun Seraun!" She stood up in a sudden impulse of terror. Escape! She must escape! (Joyce 2006: 31)

At first glance, it is tempting to believe that such a recollection enables Eveline to experience an epiphany.⁵ She realizes that her mother's life of servitude and the resulting end-stage dementia, marked by the arguably nonsensical words "Derevaun Seraun," might easily become her future unless she alters the course of her life. Her instant resolution to run off with Frank, whom she unreservedly regards as the only person capable of infusing her life with renewal and stability, does not defy the laws of logic.

However, upon further inquiry, such an interpretation oversimplifies Eveline's motives by disregarding the powerful unconscious mechanisms that play a major role in defining the protagonist's psyche. In other words, what appears to be an epiphany

4 The term was first used by Ernest Jones in 1908. It represents a mental process by which one considers only a positive interpretation of a behavior, disregarding the negative ones in order to prevent the stimulation of anxiety (Akhtar 2009: 239).

5 "Epiphany" is regarded as a moment "when the truth of things, their essence, normally concealed, is revealed" (Belluc/Benejam 2018: 63).

is a reactivation of Eveline's blocked traumatic memory brought about by the sensory elements that mimicked those associated with the original trauma.

As Freud carefully observes, some of the repercussions of trauma are "endeavours to revive the trauma, to remember the forgotten experience, or, better still, to make it real— to live once more through a repetition of it ..." (1939: 122). Thus, a repressed memory not only exists despite being submerged into the unconscious, but it can erupt abruptly into consciousness under favorable conditions. Drawing on Freud's notions of trauma and its belatedness, Cathy Caruth argues in her book *Trauma: Explorations in Memory* that a disturbing incident cannot be entirely experienced at the time of its initial occurrence; rather, it presents itself at a later stage (1995: 4–5). She claims that a delayed response to the original traumatic event manifests itself in the form of "repeated, intrusive hallucinations, dreams, thoughts, or behaviors stemming from the event," adding that "to be traumatized means to be possessed by an image or event". (Caruth 1995: 4–5)

Hence, the reader can deduce that Joyce's Eveline is strongly "possessed" by the memory of her mother's final hours as it evokes strong physical and emotional reactions, including trembling and intense feelings of terror. Her invasive flashback indicates a response to her earlier traumatic experience, which although relegated to the murky corners of her subconscious mind, comes back to haunt her. Unable to deal with the immense amount of grief she keeps buried, Eveline desperately attempts to close the door to her past by deciding to elope with her lover.

Frank becomes a beacon of hope. He is the promise of a better life in a faraway land that seems like the light at the end of the dark and lonely tunnel in which Eveline resides: "Frank would save her. He would give her life, perhaps love, too. But she wanted to live. Why should she be unhappy? She had a right to happiness. Frank would take her in his arms, fold her in his arms. He would save her" (Joyce 2006: 31). Eveline's words convey a distinct sense of despair and a burning urge to escape from the nightmarish remnants of her traumatic past. Frank, whom Eveline views as an agent of change, becomes the epitome of her salvation. She expects him to provide her with the protection and care she urgently requires. Although Frank's motives are dubious—it is uncertain if he legitimately intends to marry Eveline or whether he has other plans in mind—the reader would not be wrong to assume that Eveline needs him to assert her "right to happiness" (Joyce 2006: 31). She reduces his principal mission to the act of rescuing her from her plight. The fact that there is no indication in the narrative that Eveline is in love with him or that he is in love with her is made clear by the line, "He would give her life, perhaps love, too" (Joyce 2006: 31) and reinforces this impression. As a result, running off with Frank is not best seen as a heroic act of defiance against the oppressive forces of Irish society or a willingness to seek a fresh start with the man with whom she is in love, but rather as self-deception. Eveline erroneously believes that the only way to cope with the intolerable weight of her traumatic history is to avoid confronting it at all costs, thus robbing herself of the possibility of rehabilitation. It is important to note that her failure to address the root of her crisis is inextricably related to the fact that she is a resident of Dublin, a place that Joyce famously referred to as "that hemiplegia or paralysis which many consider a city" (Joyce 1957: 55) to express his revolt against the constraining power of its religious, cultural, and social protocols. Accordingly, Eveline

also becomes the victim of a repressive system that strongly discourages free will and the verbal expression of personal struggles.

4. THE CULMINATION OF TRAUMA IN THE FAILURE TO LEAVE

At the end of "Eveline," the protagonist fails to leave her hometown because she suffers from an acute anxiety attack that leaves her physically and emotionally immobile. Questions arise over the development of this psychological phenomenon. First, where does Eveline's anxiety emanate from? And second, how does it relate to her state of paralysis? Freud's revised theory of anxiety as proposed in his seminal work *Inhibitions, Symptoms, and Anxiety* helps elucidate the answers. Freud argues that anxiety is a reaction to a dangerous situation. When one believes they do not possess the sufficient strength to successfully cope with a future peril, they expect trauma to set in unless it is adequately stopped (Freud 1959: 166). The dangerous situation allows for the anticipation of an oncoming threat analogous to one's experience in the past. This prediction prompts the motivation needed to avoid potential exposure to trauma:

It is in this situation that the signal of anxiety is given. The signal announces: 'I am expecting a situation of helplessness to set in', or: 'The present situation reminds me of one of the traumatic experiences I have had before. Therefore I will anticipate the trauma and behave as though it had already come, while there is yet time to turn it aside. (Freud 1959: 166)

Consequently, Freud defines anxiety as both an expectation of trauma and the reappearance of it in a diminished form. The expedient nature of anxiety serves as a warning system that triggers the activation of fight-or-flight to preserve the individual's mental well-being.

However, the question remains whether one can successfully resort to defense-oriented methods if the anxiety they undergo is excessive. According to Freud, if one experiences high anxiety levels, one's mind is at risk of being obstructed by an emotional overload that prevents protective mechanisms from functioning. The mind's ability to cope with threats is impaired, and this leads to paralysis:

There are two reactions to real danger. One is an affective reaction, an outbreak of anxiety. The other is a protective action. [...] We know how the two reactions can co-operate in an expedient way, the one giving the signal for the other to appear. But we also know that they can behave in an inexpedient way: paralysis from anxiety may set in, and the one reaction spread at the cost of the other. (Freud 1959: 165)

Thus, an anxiety attack occurs when the ego is overwhelmed to the point where it lacks the power to mobilize the defense mechanisms. Consequently, paralysis becomes the physical manifestation of anxiety that renders an individual unable to cope with a situation of helplessness.

Freud's theoretical observations help demystify the enigma of Eveline's choice on the closing page of the story. The final scene depicts Eveline standing at the dock with Frank after she "consented" to travel to Buenos Aires with him (Joyce 2006: 28). Her contradictory thoughts about the upcoming voyage betray clear signs of her reluctance to leave her home country: "If she went, tomorrow she would be on the sea with Frank, steaming towards Buenos Ayres. Their passage had been booked. Could she still draw back after all he had done for her?" (Joyce 2006: 31) Confronted with carrying out her decision—to start a new life abroad—Eveline's mind vacillates and is plagued by a severe amount of anxiety explained in Freudian terms as a reaction to a situation of danger. Eveline subconsciously suspects that the prospect of eloping with her lover constitutes a danger to her welfare that could potentially result in helplessness associated with trauma. Even the dark and misty atmosphere surrounding the dock where she stands mirrors her gloomy mood.

Eveline's feelings towards Frank are now in stark contrast to those described earlier in the text. Previously, she allowed her mind to believe in the utopian vision of a possible future with Frank; he would bestow love, respect, and kindness upon her, unlike her father. This wishful thinking demonstrates her attempt to distance herself from the unpleasant reality she faces and provides temporary relief and comfort. But now, Eveline uneasily comes to a subconscious realization that Frank personifies the hazards of losing one's security and identity to a world that is alien and incomprehensible to her. This uncertainty heightens her anxiety level so that she experiences nausea, a physiological response arising from her aversion to leaving home. The notion of never seeing "those familiar objects from which she had never dreamed of being divided" (Joyce 2006: 27) proves unfathomable after all. When Frank declares that it is time for them to board the ship, Eveline does not perceive his words with affection. Instead, she interprets them as a threat: "She felt him seize her hand: "Come!" All the seas of the world tumbled about her heart. He was drawing her into them: he would drown her" (Joyce 2006: 31). Instantly, her previous notion of Frank as having the capacity to protect her is entirely obliterated and replaced with the conviction that he, and the vast sea of the unknown that he embodies, could metaphorically drown her. In other words, he could expunge her sense of self.

As a result, she responds to this dangerous situation with an impulse to flee. She frantically grabs the iron railing at the dock determined to evade the trauma she expects to face if she goes with Frank. Eveline's anxiety at that moment reaches its culminating point—"Her hands clutched the iron in frenzy. Amid the seas she sent a cry of anguish" (Joyce 2006: 31) — and thwarts the successful operation of the flight mechanism, resulting in paralysis. This somatic and emotional reaction to anxiety renders Eveline unable to act. She cannot muster any strength to bid farewell to her lover, which underscores the helplessness that engulfs her, as if she is already experiencing trauma in a mitigated form. At the end of the story, she remains indefinitely trapped in the world of Dublin; the iron railings she desperately holds become symbolic of prison bars.

5. CONCLUSION

Although the validity of Eveline's pessimistic assessment of her future in Argentina may be met with skepticism, one may conclude, based on the psychoanalytic theory, that her ultimate rejection of Frank and the unknown he symbolizes is not only expected but justified. Eveline's traumatic past—the loss of her favorite brother, the painful illness and death of her mother, and the mistreatment by her father—colors her perception of the future. The images of loss, neglect, and powerlessness remain firm in her mind, and they subconsciously affect her thoughts, behavior, and actions. For this reason, she cannot believe that Frank or any other man would treat her any differently than her abusive father. She also assumes she will not find long-lasting happiness by accepting change since change previously signified the onset of trauma. The vision of a future that provides safety and solace is thus bound to remain locked into Eveline's mind as a product of her imagination, a mere thought forever devoid of the power to transform itself into reality. Eveline's paralysis, juxtaposed to that of a "helpless animal," (Joyce 2006: 32) could ultimately demonstrate Joyce's attempt to illustrate how people often felt dehumanized and lost in the oppressive climate of early twentieth-century Dublin, especially when faced with psychological challenges.

REFERENCES

- Akhtar, S. 2009. *Comprehensive Dictionary of Psychoanalysis*. London: Karnac.
- Alladrice L. 2013. Sebastian Barry Reads 'Eveline' by James Joyce. *The Guardian*. 02.01.2013. [Internet]. Available at: <https://www.theguardian.com/books/audio/2013/jan/02/sebastian-barry-james-joyce-eveline> [10.09.2021].
- Caruth, C. 1995. *Trauma: Explorations in Memory*. Baltimore/London: Johns Hopkins University Press.
- Dryden, W. and J. Mytton. 2017. *Four Approaches to Counselling and Psychotherapy*. London/New York: Routledge Taylor & Francis Group.
- Fournier J.-B. 2018. Intentionality and Epiphany: Husserl, Joyce, and the Problem of Access. In S. Belluc and V. Bénéjam (eds.) *Cognitive Joyce*. London: Palgrave Macmillan, 51-64.
- Freud, S. 1939. *Moses and Monotheism* (trans. K. Jones). London: The Hogarth Press.
- Freud, S. 1959. Inhibitions, Symptoms, and Anxiety. In J. Strachey (ed.) *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*. London: Hogarth Press and the Institute of Psycho-Analysis, 77-175.
- Freud, S. 1989. *Beyond the Pleasure Principle* (ed. J. Strachey). New York/London: W.W. Norton & Company.
- Greenacre, P. 1967. The Influence of Infantile Trauma on Genetic Patterns. In S. Furst (ed.) *Psychic Trauma*. New York: Basic Books, 108-153.
- Hart, C. (ed). 1969. *James Joyce's Dubliners: Critical Essays*. New York: Viking, 48-52.
- Joyce, J. 1957. *Letters* (ed. S. Gilbert). London: Faber and Faber.
- Joyce, J. 2006. *Dubliners: Authoritative Text, Contexts, Criticism* (ed. M. Norris). New York/London: W. W. Norton & Company, 26-32.

- Levy, S. and A. Lemma. 2004. The Impact of Trauma on the Psyche: Internal and External Processes. In S. Levy and A. Lemma (eds.) *The Perversion of Loss: Psychoanalytic Perspectives on Trauma*. New York: Brunner-Routledge, 1–20.
- McQuillan, K. et al. 2009. *Trauma Nursing: From Resuscitation Through Rehabilitation*. St. Louis, MO: Saunders.
- Sullender, R. S. 2018. *Trauma and Grief: Resources and Strategies for Ministry*. Eugene, OR: Cascade Books.

SUMMARY

THE INESCAPABLE ENCOUNTER WITH TRAUMA IN JAMES JOYCE'S "EVELINE"

This paper deals with the issue of unresolved personal trauma in James Joyce's "Eveline." It aims to identify the origin of the protagonist's psychological wounds and investigate their legacy as emotional scars unhealed by the passage of time. The paper seeks to demonstrate that Eveline's ultimate refusal to pursue a new life abroad stems from her impulse for self-preservation. This defense mechanism impels her to abort her emigration plan because of its potential to induce helplessness, which is constitutive of trauma. For that purpose, this interpretation of Joyce's narrative relies on psychoanalytic theory and intends to provide insight into the causal relationship between Eveline's early trauma experiences and her subsequent behavior.

KEYWORDS: Eveline, Joyce, trauma, anxiety, paralysis.

ARTICLE INFO:

Original research article

Received: November 12, 2021

Revised: November 22, 2021

Accepted: November 30, 2021

DOI: <https://doi.org/10.18485/philologia.2021.19.19.11>

UDK: 791.221.4

791.633-051 Костнер К.

■ KONCEPT PLEMENITOG DIVLJAKA U KOSTNEROVOM VESTERNU *PLES SA VUKOVIMA*¹

GORAN PETROVIĆ²

Univerzitet u Beogradu

Filološki fakultet

Beograd, Srbija

Ovaj rad analizira Kostnerov vestern *Ples sa vukovima*, i to kroz prizmu Rusoovog koncepta plemenitog divljaka. Glavna ideja rada je da Kostnerovi Indijanci, odnosno Sijuksi, kao etičniji u odnosu na Kostnerove svetlopute Amerikance (kako u pogledu odnosa prema prirodi, tako i u pogledu međuljudskih odnosa), predstavljaju realizaciju koncepta plemenitog divljaka. Ovaj film se suprotstavlja popularnim vesternima Džona Vejna, u kojima su američki starosedeoci uvek prikazivani negativno, te svojom rusooovskom političkom filozofijom opovrgava hobsovski pogled na Indijance kao prevladavajući u Evropi i Severnoj Americi još od sedamnaestog veka. Time što staje na stranu rusooizma, *Ples sa vukovima* podriva evrocentrizam kao stanovište da je društvo evropskog tipa superiorno u odnosu na indijansko društveno uređenje.

Ključne reči: Kostner, Ruso, plemeniti divljak, Indijanci, etika.

1. UVOD

Počevši od sedamnaestog veka, evropski su filozofi na kulturu Indijanaca gledali kao na preteču civilizovanog društva. Smatralo se da je i u Evropi, koja je već u Novom veku imala vrlo uređenu civilizaciju, nekada vladalo isto toliko bezvlašće (ili sloboda) kao u Americi, te da je u nekom trenutku u davnoj prošlosti evropski tip društva, na osnovu nekakvog fiktivnog, nepisanog „društvenog ugovora“, nastao iz upravo onakve plemenske zajednice kakva je zatečena na novootkrivenom američkom kontinentu. Međutim, iako je postojala saglasnost po pitanju toga da indijanska društva

1 Ovaj rad je nastao u okviru naučnoistraživačkog projekta *Knjiženstvo – teorija i istorija ženske književnosti na srpskom jeziku do 1915. godine*, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

2 Kontakt podaci (Email): goran.petrovitch@outlook.com

predstavljaju sliku i priliku evropske drevne prošlosti, jedinstva mišljenja nije bilo u pogledu vrednovanja indijanskog pretcivilizacijskog društva. Sa jedne strane bio je stav neprijateljstva i nadmenosti prema „stanju prirode“, kako su nazvani životni uslovi američkih starosjedelaca, mišljenje da u prvobitnoj zajednici vlada „rat svih protiv svih“, te da uspostavljanje civilizovanog, državnog oblika društva jeste jedini način da se ljudi izbave od života „u stalnom strahu i opasnosti od nasilne smrti“ (Hobbes 1929: 100–101). Ovakvo stanovište ustoličilo je u sedamnaestom veku britanski mislilac Tomas Hobs (Thomas Hobbes, 1588–1679) i upravo će ono dva stoleća kasnije činiti osnovu rasističkog antropološkog koncepta unilinearnog sociokulturnog evolucionizma, koji je opravdavao kolonizatorsko-civilizatorske aktivnosti belih Evropljana i koji je, može biti, svoju najupečatljiviju realno-političku realizaciju dobio u krilatici „Očigledna sudbina“ i američkom osvajanju takozvanog „Divljeg zapada“ (Sidky 2004: 34, 48, 114–115).

Nasuprot ovakvom pogledu na Indijance stajalo je mišljenje da „prirodno stanje“, odnosno društveni sistem američkih domorodaca, predstavlja napredan oblik društva, u odnosu na koji evropska (ili belačka američka) civilizacija, uprkos svim svojim naučno-tehnološkim pogodnostima i materijalnom bogatstvu što iz tih pogodnosti proističe, predstavlja dekadentan vid društvene organizacije, zato što posredstvom institucije privatne svojine ljude podstiče na materijalnu grabežljivost, čineći ih tako nesrećnijim (Rousseau 1913: 218–219). Ovakav sentimentalni i romantizujući pogled na američke Indijance, koji je takođe poznat i pod nazivom „koncept plemenitog divljaka“, najrečitije je zastupao Žan-Žak Ruso (Jean-Jacques Rousseau, 1712–1778), švajcarski mislilac i korifej prosvetiteljske društvene filozofije osamnaestog veka. Uprkos tome što je kroz vekove i na hobsovske i na rusovske strani bilo mnogo filozofa i umetnika, kada se u vidu imaju istorijske činjenice koje u prilog govore neugasivoj ratobornosti i neutoljivoj gladi zapadnoevropskih naroda za zemljom i u njoj pohranjenim bogatstvima, jasno je da je prevagu odnelo Hobsovo društveno-filozofsko stanovište, prema kome je, u prirodnom stanju, „čovjek čoveku vuk“ (Hobbes 1929: 101).

Inače, iako je do kraja devetnaestog veka potpuno završeno bezdušno pokoravanje tobože „divljih“ Indijanaca Severne Amerike (Južna su i Srednja Amerika pod evropsku vlast pale još ranije, u šesnaestom stoleću), debata na temu hobsovske-rusovske jukstapozicije u vezi sa shvatanjem „stanja prirode“ nastavila se i u dvadesetom veku, i to možda ponajviše i najznačajnije u filmskoj umetnosti, čiji je nastanak, inače, baš i vezan za sami početak dvadesetog veka, ili, još preciznije, za završnicu devetnaestog i početne godine dvadesetog veka. I na filmskom platnu, kao u realnoj istoriji, prevagu je odnosila hobsovska filozofija, filozofija nadmenosti i ubeđenosti u ispravnost osvajanja „Divljeg zapada“, koju su, na jedan veoma samouveren način, otelotvorili kaubojski likovi što ih je tumačio Džon Vejn (John Wayne, 1907–1979). Međutim, pri kraju stoleća, godine 1990, u bioskopima se premijerno pojavio *Ples sa vukovima* (*Dances with Wolves*), film koji je osvojio srca gledališta i, kada je barem reč o Oskaru kao najprestižnijem kinematografskom priznanju, postao najviše nagrađivani vestern do tog trenutka i jedan od dva najviše nagrađivana do danas. Verovatno da se razlog za veliku popularnost ovoga Kostnerovog ostvarenja krije u tome što ovaj film nije, kako filmski kritičar Rodžer Ebert (Ebert 1990) kaže, „šablonski, nego je priča koja poziva na razmišljanje[...]“, ili drugim rečima, u tome što on zagovara rusovski koncept plemenitog divljaka, a ne prati onaj stereotipni vejnovski (a zapravo hobsovski) obrazac, u kome su svetloputi američki kaubojski heroji, a Indijanci krvoločni zlikovci koji služe tome tek da gledaoce zabave svojim

ratnim pokličima i akrobatskim ispadanjem iz konjskog sedla kad god ih u punom galopu pogodi tobože „zasluženi“ američki metak. S tim u vezi, naš cilj u ovome radu jeste da sagledamo na koji to konkretan način u *Plesu sa vukovima* Kostner Indijance predstavlja kao ljude koji su, baš zbog svoje necivilizovanosti, plemenitiji i bolji od civilizovanih belaca, a polazimo od pretpostavke da se to najbolje može postići direktnim poređenjem indijanskih likova, na jednoj, i belčkih, odnosno američkih, na drugoj strani.

2. KONCEPT PLEMENITOG DIVLJAKA U PLESU SA VUKOVIMA

U smislu radnje, *Ples sa vukovima* govori o jednom američkom poručniku i veteranu Građanskog rata po imenu Džon Danbar koji, želeći da vidi američku granicu, kako sam kaže, „pre nego što nestane“ (Costner 1990), odlazi preko Misisipija, u utvrđenje Fort Sedžvik, najzapadniju ispostavu američke vojske i tamo stvara čvrsto prijateljstvo sa jednom grupom Sijuksa, toliko čvrsto da i sam dobrovoljno postaje Sijuks, dobivši novo ime – po kome film i nosi naslov – *Ples sa vukovima* (ili *Pleše s vukovima*). O kulturološkom značaju ovog filma, koji na jedan sasvim jasan način opovrgava stereotipnu političko-holivudsku sliku o Indijancima kao nekakvim poluživotinjama koje su evropski doseljenici pravično lišili zemlje, možda je najlepše prokomentarisao Rodžer Ebert: „Ovaj se film, na neki način, iskupljuje za stotine rasističkih i plitkoumni vesterna koji su mu prethodili. Time što Sijuksima dopušta da govore svojim jezikom, time što ulazi u njihova sela i posmatra njihove načine, on ih vidi kao ljude, a ne kao urličuće divljake pred nišanom vojničke puške“ (Ebert 1990). Dakle, prema Ebertu, ključno značenje *Plesa sa vukovima* jeste u tome što se u njemu američki starosedeoци posebno karakterizuju i, umesto kao vejnovski beslovesni krvoloci, prikazuju kao prava, emocionalna ljudska bića, ravnopravna belim Amerikancima³ koji, shodno svome etnocentrizmu, svoju rasu na filmskom platnu predstavljaju gotovo uvek u pozitivnom svetlu. Međutim, kako ćemo ubrzo pokazati, *Ples sa vukovima* se ne mora samo tumačiti kao poziv da se Indijanci posmatraju kao po ljudskosti izjednačeni sa belcima nego i kao film u kome se američki domoroci, sa svom svojom etičnošću kako u pogledu odnosa prema prirodi (duhovna ekološka svest) tako i u pogledu međuljudskih odnosa (egalitarizam, demokratičnost i srdačnost u ponašanju), prikazuju kao superiorni u odnosu na belce, ili bolje rečeno, u odnosu na hobsovski evrocentrični⁴ svetonazor.

- 3 Gde god se u nastavku rada budu pojavljivali termini *Amerikanac* i *Amerikanci*, oni će uvek podrazumevati samo Amerikance evropskog porekla, odnosno, bele Amerikance, bez obzira na to da li uz pomenute etnonime stoji ili ne stoji atribut *beli*, *svetloputi* ili bilo koji drugi njima sličan epitet. Za Sijukse će se, sa druge strane, koristiti termini kao što su *Indijanci*, *američki urođenici/domoroci/starosedeoци*, a nikada termin *Amerikanci*.
- 4 Termin *evrocentričan* ili *evrocentričnost* odnosi se na stav da je industrijska, naučno utemeljena, civilizacija evropskih naroda superiorna u odnosu na društveni sistem plemenski organizovanih domorodaca Amerike, Azije, Afrike, Australije i Okeanije. Kada se govori o navodno „superiornoj“ civilizaciji evropskih naroda, tu se misli na društveno uređenje zapadnoevropskih naroda, ali i na društveni sistem Sjedinjenih Američkih Država, koje su, kao što je poznato, osnovali iseljenici, odnosno, kolonisti iz Zapadne Evrope. S tim u u vezi, kad god u nastavku teksta bude reči o evropskom tipu društva, podrazumevaće se društveno uređenje Sjedinjenih Američkih Država, odnosno belih Amerikanaca.

Kao prvo, etičnije ophođenje Indijanaca prema prirodi (u odnosu na ono koje su praktikovali i koje i dan-danas praktikuju belci kao uspešni zavojevači i nametači industrijskog tipa društva u Novom svetu) vidljivo je u tri primera u filmu *Ples sa vukovima*. Prvi put, sijusko poštovanje nasuprot belčkom nepoštovanju prirode primećuje se u prekretničkoj fazi Danbarovog upoznavanja sa načinima Sijuksa,⁵ njegovih novih suseda u okolini tvrđave Fort Sedžvik. Naime, radi se o trenutku kada Danbar, pronašavši tragove bizona koji se do tog časa nikako nisu pojavljivali (očito zbog sve većeg prisustva belaca u tim krajevima), Sijukse (koji će ga od tog trenutka, sasvim logično, zavoleti) dovodi do jednog krda tih, za Indijance toliko važnih životinja, koje, međutim, kako Kostnerovi filmski junaci uviđaju, umesto da na preriji slobodno pasu, posvuda leže mrtve i odrane, truleći i hraneći samo lešinare. Američki poručnik odmah shvata da su uzurpatorski pokolj bizona izvršili beli lovci, koji (kao što je poznato i iz istorije devetnaestog veka) uzimaju samo kože i jezike kao materijalno isplative delove bizona, dok meso – veoma često i namerno, da bi pospešili propast indijanskog nomadsko-lovačkog načina života⁶ – ostavljaju da trune:

Ko bi mogao da uradi nešto tako? Poljana je bila jasan dokaz da se radi o ljudima bez vrednosti i duše, bez ikakvih obzira prema pravima Sijuksa. Tragovi zapreznih kola koji su vodili od poljane nisu ostavljali nimalo sumnje i srce mi je potonulo, jer sam znao da to mogu biti samo beli lovci. Glasovi koji behu radosni sada su postali isto tako nečujni kao mrtvi bizoni koji su ostavljeni da trunu, ubijeni samo zbog njihovih jezika i cene njihovih koža. (Costner 1990)

Kritičarski potencijal ovog prikazanog događaja zatim pojačava (i kruniše) scena poručnika Danbara koji, dok iza sebe sluša pevanje Sijuksa u čast predstojećeg lova (ta scena sledi nakon što Danbar i Sijuksi otkriju novo krdo, ovoga puta živih i zdravih, bizona), objašnjava da, kao belac i sunarodnik oskrnavitelja bizona i sijuske zemlje, te noći od stida ne može da spava u selu, zajedno sa Indijancima, iako sada on za njih više nije „sumnjiva osoba” nego „uživalac iskrenog poštovanja” (Costner 1990): „Ne znam da li su shvatali, ali nisam mogao da spavam među njima. Nije bilo nikakvih pogleda, nikakve osude. Bilo je samo zbuđenosti jednog naroda koji nije mogao da predvidi budućnost” (Costner 1990).

Kao direktna suprotnost gore opisanim scenama ubrzo sledi scena lova na bizone kada, naišavši na drugo, obližnje krdo, Danbar i Sijuksi zajedno love bizone (Danbar lovi puškom, a Sijuksi lukovima i strelama). S obzirom na to da se u ovoj sceni jasno

-
- 5 Etnonim *Sijuksi* je generički naziv za tri, u genetskom smislu, uzajamno povezana naroda – Lakote, Nakote i Dakote – koji su sve do šezdesetih godina devetnaestog veka gospodarili severnim i središnjim delom Velikih ravnica. Najčuveniji Sijuksi svakako su Lakote, koje su se, kao ubedljivo najbrojniji i vojno najsnažniji sijuski narod, najduže suprotstavljale nasilnom ekspanzionizmu Sjedinjenih Američkih Država i o kojima u filmu *Ples sa vukovima* i jeste reč.
 - 6 Kao svedočanstvo o tome da je istrebljivanje bizona imalo podršku u vrhu američkih državnih institucija, navodimo sledeće reči američkog generala Filipa Šeridana (Philip Sheridan, 1831–1888): „Neka ubijaju, deru i prodaju sve dok bizoni ne nestanu, pošto je to jedini način da zavlada trajni mir i da se omogući širenje civilizacije” (Brown 1970: 254).

vidi da Sijuksi love samo onoliko koliko im je potrebno da nahrane i odenu svoje porodice i da naprave zalihe za zimu, a da preostali, veliki deo krda puštaju da nastavi lutanje prerijom, uočavamo oštar kontrast između beločkog odnosa prema divljim životinjama, koji podrazumeva besomučno i neograničeno ubijanje (izlovljavanje) radi finansijske dobiti, i indijanskog pogleda na životinjski svet, koji je utemeljen na načelu da je potrebno loviti samo onoliko kolike su istinske prehrabene i odevne potrebe plemenske zajednice. Ovakva ekološko etička superiornost indijanske filozofije nad filozofijom svetloputih Amerikanaca, inače, vuče korene iz Rusoovog mišljenja da „prirodni čovek“ saoseća sa životinjama, te da ih ne napada kada nije gladan (Wolff 2010: 221, 250–251, 299), a, takođe, ona je oštromno izražena u sledećoj izreci severnoameričkih domorodaca, u predskazateljskim rečima očito direktno upućenim svetloputim zagovornicima ideologije industrijskog progressa: „Kad posećete poslednje drvo, pojedete poslednju ribu i zatrujete poslednji potok, shvatićete da ne možete da jedete novac“ (Anon. 1).

Drugi put se etička superiornost Indijanaca u smislu ophođenja prema prirodi ispoljava onda kada Pleše s vukovima zajedno sa Pticom koja se rita, sada već svojim tastom, odlazi na hodočašće na, kako Danbarov saputnik kaže, „sveto mesto“ (Costner 1990), na kome su, prema verovanjima, rođene sve životinje, hraniteljke ljudi, i koje čak i neprijatelji Sijuksa bogobojažljivo poštuju.⁷ Tom prilikom, u svetim šumovitim brdima dvojica junaka zatiču neočekivan i užasavajuć prizor – umesto netaknute, neprekinute šume, na koju je Ptica koja se rita, kao redovni hodočasnik, odnosno posetilac ovog mesta navikao, pred očima im se ukazuje čistina, na kojoj su posvuda posećena stabla, očigledno ostavljena da trunu bez razloga, i na kojoj su takođe posvuda leševi namerno ubijenih divljih životinja (rakuna, jazavaca, tvorova, veverica, divljih ćurki, jelena itd), isto tako ostavljenih da besciljno trunu na zemlji. Naročito gnušanje izaziva činjenica da neke od životinja nisu samo ubijene, nego su još i njihovi leševi iz neshvatljivih razloga osakaćeni, pri čemu se najbizarnijim čini to što je nekoliko odsečenih jelenjih glava nabijeno na kočeve, i to tako što su njuškama okrenute jedna prema drugoj, „kao da razgovaraju“, što, kako Majkl Blejk (Blake 1989), pisac scenarija za *Ples sa vukovima*, kaže, ukazuje na „izopačeni smisao za humor izvršilaca ovog nedela, za koje se, s obzirom na to da na mestu nerazumnog pokolja i seče stabala ima svakojakog smeća karakterističnog za američku civilizaciju, sa sigurnošću može utvrditi da su belci. S obzirom na to da i ovaj nemili događaj, baš kao i onaj prethodni sa apsurdnim pomorom bizona, Danbara nagoni da se postidi zbog toga što je belac, više je nego jasan utisak o tome da su Sijuksi bolji i moralniji od belaca kada se radi o odnosu prema životnoj sredini. Inače, s ovim u vezi, istorija devetnaestog veka zabeležila je više primera indijanskog gnušanja prema ovakvom beločkom pristupu prirodi, odnosno više primera indijanske nesposobnosti da se shvati to što beli ljudi osećaju toliku mržnju prema svemu što je u divljem stanju i neuređeno ljudskom rukom, a jedan od značajnijih takvih slučajeva mogao bi biti onaj kada se Satanta (ca. 1820–1878), jedan

7 S obzirom na to da se radi o šumovitim i brdskom mestu, može biti da su u pitanju Crna Brda, najsvetije mesto za Lakota Sijukse, koje su ratnici ovog naroda zvali „srce svega što postoji“ i koje su, pod vođstvom Ludog Konja (Crazy Horse, ca. 1840–1877), u Velikom sijuskom ratu (1876–1877) hrabro i uporno branili od mnogostruko snažnije američke vojske (Brown 1970: 261–296).

od poslednjih poglavica slobodnih Kiova, na belce požalio sledećim rečima: „Zar je beli čovek podetinjio pa nerazumno ubija a ne jede? Kad crveni ljudi ubijaju divljač, oni to rade da ne bi gladovali i da bi mogli da žive” (Brown 1970: 235).

Treći put se superiornost Sijuksa u odnosu na belce u pogledu ekološke etike ispoljava pri kraju filma, onda kada etnocentrična, arogantna i nasilna američka konjička jedinica stiže u Fort Sedžvik kao tobožnje „pojačanje” Džonu Danbaru (koje njemu, naravno, s obzirom na njegovo čvrsto prijateljstvo sa Sijuksima, uopšte nije potrebno). Na umu imamo to što, čim ugledaju dobroćudnog i pitomog vuka po imenu Dve Čarape, koji je tokom celokupnog Danbarovog boravka u Fort Sedžviku Kostnerovom junaku pravio društvo i čak jednom prilikom jeo meso iz njegove ruke, razuzdani američki vojnici pucaju na tu očigledno plemenitu i čovekoljubivu životinju (koja, inače, ima važnu ulogu u određenju Danbarovog indijanskog imena, pa samim tim i naslova filma) i ubijaju je. Kada u vidu imamo to da je ovaj neobični vuk, koga zapravo možemo poimati kao otelotvorenje plemenitosti indijanskog „stanja prirode”, među Sijuksima godinama živeo neozleđen, da bi se potom sprijateljio i sa Danbarom kao belcem koji, zbog svoje dobrote i imunosti na predrasude, biva dovoljno otvoren da i sam postane („beli”) Indijanac, postaje jasno da se u *Plesu sa vukovima* na svetlopute Amerikance gleda kao na upropastitelje neiskvarene prirode, a na Sijukse kao na rusoovske „plemenite divljake” koji, budući i sami neiskvareni, predstavljaju bolji soj čovečanstva i posednike boljeg tipa društvene zajednice. S obzirom, dakle, na to što se Kostnerovi Sijuksi prema životinjama, tj. prirodi, bolje ophode negoli Amerikanci evropskog porekla, postaje jasno da američki režiser i istovremeno glavni glumac filma prevrednuje uobičajenu, stereotipnu vejnovsku evaluaciju evropskog i indijanskog svetonazora, a u korist potonjeg, koji vekovima, još od Kolumbovog vremena, važi kao primitivan, kao filozofija „divljaka” koji su u mraku neznanja živeli sve dok se na njihovim obalama, u njihovim šumama i na njihovim prerijama nisu pojavili „prosvetčeni” i „civilizovani” Evropljani.

Kada je reč o međuljudskim odnosima, etička superiornost Indijanaca u odnosu na bele Amerikance očigledna je u još većem broju primera nego što je to slučaj sa odnosom prema prirodi. Naime, kada se uporedi to kako se, s jedne strane, Kostnerovi svetloputi filmski junaci ophode jedni prema drugima i prema strancima i kako se, s druge strane, jedni prema drugima i prema strancima ophode Kostnerovi Indijanci, odnosno Sijuksi, može se doći do zaključka da vestern *Ples sa vukovima* indijanski način života, koliko god on tehnološki i u pogledu društvenih institucija bio jednostavan, predstavlja kao napredan u odnosu na složeni društveni sistem svetloputih Amerikanaca, te da u tom smislu ide tragom Rusoove filozofije, prkoseći, naročito u devetnaestom veku ali i dan danas prilično dominantnom, mišljenju da je naučno i tehnološki utemeljen tip društvene zajednice bolji od onoga koji je karakterisao prvobitne ljudske zajednice, a koji je na zapadu današnjih Sjedinjenih Američkih Država uspevao da opstane sve do druge polovine devetnaestog stoleća. Pri tome, srž rusoovske društvene filozofije, onakve kakva je zastupljena u ovom kinematografskom ostvarenju, čini ideja da su ljudi u prirodnom stanju srećniji, uprkos tome što, kao neko ko ne vlada naprednim tehnologijama civilizovanog čoveka, nisu bogati, i to zato što među takvim ljudima vladaju sloboda, jednakost i sloga, a ne, kao u slučaju civilizovanih zajednica, međuzavisnost, nejednakost, nadmetanje i materijalna gramzivost (Rousseau

1913: 214–215). Ovakav, dakle, rusoovski pristup socijalnoj evoluciji, koji Kostner kao tvorac Oskarina ovenčanog filma očigledno zagovara, utemeljen je na ideji da merilo naprednosti jednog društva nije razvijena tehnologija, odnosno veliko materijalno bogatstvo koje iz nje proističe, kao ni složenost društvenog sistema oličena u visokoj hijerarhizaciji stanovništva, već je to skladnost međuljudskih – porodičnih i susedskih – odnosa; ili drugim rečima, uspešno društvo jeste ono u kome su ljudi, koliko god bili lišeni različitih luksuza što ih pruža tehnologizovana civilizacija, složni i srećni, a ne ono koje, uprkos svojoj modernosti i bogatstvu, stvara otuđenost i netrpeljivost među ljudima.

Najbolji uvid u sve gore pomenuto stiče se kada se predstavi kontrast između majora Fambroa i američkih vojnika iz Fort Hejza (utvrđenje iz koga Danbar, po dobijenom raspoređenju, kreće dalje na zapad, u Fort Sedžvik), kao Kostnerovih svetloputih likova i predstavnika evropske civilizacije, i Sijuksa, kao Kostnerovih tamnopusnih likova, odnosno rusoovskih „plemenitih divljaka“. Kao prvo, major Fambro je oficir koji upravlja ispostavom Fort Hejz u Kanzasu i koji, na početku filma, nakon što Danbar srećno preživi jednu od bitaka Američkog građanskog rata pa čak i dobije odlikovanje za hrabrost, glavnog junaka filma raspoređuje u ispostavu Fort Sedžvik u Koloradu. Kako vidimo iz scena u kojima se pojavljuje major Fambro, ovaj lik se ponaša veoma čudno. Od Danbarovog ulaska u njegovu kancelariju pa sve do Danbarovog odlaska, Fambro komunicira cinično, čudeći se i podsmevajući se nagrađenom poručniku zbog toga što ovaj svoju nagradu koristi za odlazak na najzabačenije mesto brzorastuće američke imperije. Danbara, zbog njegovog ordena, ironično oslovljava sa „Ser viteže“ i nastoji da u razgovoru sa njim svoju vrednost potvrdi iako mu je ovaj nijednog trenutka nije osporio niti doveo u pitanje (radi se o momentu kada major, logično ali i netačno zaključivši da je Danbar borac protiv Indijanaca, hvalisavo, ali sa natmurenim i ciničnim izrazom lica, ničim izazvan izjavljuje: „Nisam uznapredovao do ovog položaja zato što sam glup.“) (Costner 1990). Takođe, pri završetku razgovora, major Fambro na Danbarov korektni vojnički pozdrav, otpozdravlja sa nipodaštavanjem prema instituciji u kojoj radi, ne primećujući svoju ispruženu ruku dovoljno blizu čelu i pri tome još i prezirno odmahnuvši glavom i isplazivši jezik, što jasno govori o njegovom nezadovoljstvu svojim životom i položajem koji zauzima u okviru američke vojske (u svom scenariju, Kostnerov saradnik Majkl Blejk, koji je, osim scenarija za film, napisao još i roman *Ples sa vukovima*, Fambroa opisuje kao čoveka „tužnih otečenih očiju“ i „vojnog službenika koga su, pri dodeli unapređenja, zaobišli mnogo puta i koji sada ne izgleda kao neko se dobro oseća“) (Blake 1989).

Uz sve navedeno, major je prikazan i kako mu je uniforma sva umrljana mašču od hrane (pokazatelj nemarnosti ne samo prema instituciji u kojoj radi nego i prema sebi); dok u fioci traži formular u koji će Danbaru upisati raspoređenje u Fort Sedžvik, jasno se čuje kako staklo udara u staklo, što bi se moglo uzeti kao aluzija na Fambroovu sklonost ka konzumiranju alkohola; zatim, pomenuti formular popunjava „na detinjast način“ (još jedna aluzija na nepoštovanje vojne institucije) (Blake 1989); ruke mu se strašno tresu; a takođe mu je i čitavo čelo pokriveno krupnim graškama znoja. Dakle, pored nezadovoljstva svojim poslom i životom, kod Fambroa se primećuju i tragovi ozbiljno narušenog zdravlja. Scena razgovora između Fambroa i Danbara završava se na groteskan način – naime, major, koji je do malopre postupao nadmeno i cinično, Danbara pri izlasku iz kancelarije zaustavlja skrećući pažnju na, kako se čini, potpuno

odsustvo kontrole nad svojom bešikom: „Ser viteže, upravo sam se upišao u gaće... i niko ne može da uradi ništa povodom toga” (Costner 1990). Na kraju, nakon što Danbar izađe iz kancelarije i kočijama seljanina Timonsa krene za Fort Sedžvik, major Fambro svojim podređenima uzvikuje kako „sada želi svoju krunu”, zatim se zaključava, ne puštajući poručnika Eldžina u svoju kancelariju, da bi na kraju, uz reči: „Kralj je mrtav, živeo kralj!” sebi pištoljem prosuo mozak (Costner 1990). Dakle, na osnovu svega rečenog o majoru Fambrou, moglo bi se zaključiti da njegova nesreća proizilazi iz dva razloga – prvi je njegovo nezadovoljstvo položajem majora, odnosno upravitelja jedne učmale ispostave na američkom zapadu, u mestu koje je, s obzirom na brzo pomeranje granice dalje ka zapadu, sve brže gubilo značaj, i gde je on sebi očito laskao nazivajući se kraljem, iako je to njegovo nazovi „kraljevstvo” sasvim beznačajno i daleko od središta glavnih političkih zbivanja na istočnoj obali Sjedinjenih Država (mislimo tu na Vašington, Njujork, Boston, Filadelfiju i ostala mesta u prvobitnih trinaest kolonija, odnosno u kolevci američke nacije); dok drugi razlog leži u njegovom sve lošijem zdravstvenom stanju, koje nužno ne mora, ali može biti posledica Fambroovog, kako se to njemu samom verovatno čini, karijerističkog i životnog neuspeha (verovatnoća je, takođe, i da je Kostnerov major ostao neoženjen, što bi se moglo shvatiti kao još jedan element njegove neuspešnosti). Bilo kako bilo, može se pretpostaviti da jednim dobrim delom lični neuspeh samoubice Fambroa proizilazi iz njegove nesposobnosti da se snađe u jednom surovom, hladnom sistemu vrednosti kakav je američki (odnosno evropski), a u kome uspeh počiva na istovremenom umeću poslušnosti prema nadređenima i zapovedanja podređenima, i to u kontekstu neumoljivo krute hijerarhije vojske Sjedinjenih Američkih Država, hijerarhije koja ne zna za sentimentalnost niti za lične emocionalne potrebe svojih službenika.

Kao drugo, važna je i bezdušnost američkih vojnika iz Fort Hejza, koji pod komandom jednog neimenovanog majora (očito Fambroovog zamenika) pri kraju filma dolaze u Fort Sedžvik sa namerom da, kako kažu, „uhapse neprijatelje, povrate ukradena dobra i izbave zatočenike zarobljene u napadima neprijatelja” (Costner 1990). Međutim, oni uspevaju da zarobe samo Danbara, odnosno Pleše s vukovima, i to samo zato što se ovaj, znajući da bi njegov dnevnik, koji je on vodio za sve vreme svog upoznavanja sa Sijuksima, američkim vojnicima mogao poslužiti kao trag ili mapa do sijuskog logora, vraća u Fort Sedžvik kako bi dotičnu svesku preuzeo i time barem na neko vreme spasio narod i kulturu koju je u međuvremenu zavoleo. Čim spaze Danbara, na konju i u indijanskom odelu, vojnici otvaraju vatru i ubijaju Siska, njegovog konja, iako, gledajući ga iz daljine, i ne znaju da u pitanju nije pravi Indijanac ili, kako bi oni svojim vojničkim žargonom rekli, „neprijatelj”. Zatim počinje mučenje Danbara, koji u toku svog zatočeništva, povazan okovan lancima, često trpi batine od različitih vojnika, koji mu se rugaju zbog toga što je očito prihvatio indijanski način života, a ponajviše se u zlostavljanju ističe Spajvi, koga Blejk (Blake 1989) u svom scenariju opisuje kao „čoveka jadnog izgleda koji je vojnik samo po imenu”. U toku pomenutog zlostavljanja Plesa s vukovima, na svetlost dana izbijaju sve rđave odlike američkih vojnika kao očiglednih proizvoda beličke civilizacije, koja samo formalno važi kao napredna i prosvetljena. Pri tome, zloba Amerikanaca ne obuhvata samo prezir prema strancima, odnosno ksenofobiju (o tome sudimo na osnovu toga što vojnici na, u Fort Sedžvik pristiglog, Danbara pucaju samo zato što im, gledajući iz daljine, izgleda kao

Indijanac), i sklonost ka nemotivisanom nasilju nad slabijim (mislimo na to što često, bez ikakvog razloga, udaraju Danbara, okovanog u lance, što nogama i pesnicama, što kundakom puške), nego i lažljivost, koja se ispoljava onda kada Spajvi otvoreno poriče da su on i njegov kolega Edvards, kao vojnici koji su, pre ostatka čete, prvi došli u Fort Sedžvik, na krevetu u ispostavi pronašli Danbarov dnevnik, koji je u sebi sadržao Danbarovo naređenje od majora Fambroa i koji bi stoga novom majoru i poručniku Eldžinu pomogao da identifikuju zarobljenika.⁸

Na kraju, važno je osvrnuti se i na to što se u ponašanju američkih vojnika sasvim jasno očituje nedostatak discipline, što, reklo bi se, ukazuje na inherentnu faličnost evropskog društvenog sistema, čija bi zapravo ključna karakteristika trebalo da bude upravo besprekorna organizovanost. U vidu, naime, imamo to što se obični vojnici, odnosno redovi, u okviru jedinice koja pred kraj filma stiže u Fort Sedžvik ponašaju veoma razuzdano, toliko da ih njihov nadređeni, poručnik Eldžin, jedva drži pod kontrolom, morajući povremeno čak i da potegne pištolj kako bi u red doveo svoje istinski divlje vojnike (za razliku od samo nominalno divljih Sijuksa). Nedisциплиnovanost američkih vojnika najupečatljivije se primećuje u sceni pucanja na dobroćudnog vuka Dve Čarape, kada poručnik Eldžin najpre poteže revolver kako bi osvetoljubivog Spajvija zaustavio da batinama ubije zarobljenog Danbara (Danbar je, inače, Spajvija, uspravno stojećeg na zaprežnim kolima, trenutak pre toga udarcem noge oborio kako bi ga sprečio da ubije Dve Čarape), a zatim i ispaljuje hitac u pravcu ostalih vojnika kako bi ih primorao da se vrate u zaprežna kola, odakle su brže-bolje pihitali da dovrše svoju hajku na već smrtno ranjenog vuka, u koga su, kako se sasvim jasno može zaključiti, bili počeli da pucaju iz čiste obesti, trošeći municiju bez ikakvog praktičnog cilja. Takođe, u trenutku koji neposredno prethodi napadu Sijuksa na vojnike, koji će se završiti potpunom pobedom Indijanaca i oslobađanjem Plesa sa vukovima – dakle, na reci, gde su „plavi šinjeli” tražili okrepljenje – jasno se uočavaju elementi nediscipline, odnosno nepoštovanja pretpostavljenog, budući da se u toj sceni redov Spajvi prikazuje kako, budalasto se cerekajući i šeretskim pogledom tražeći odobravanje drugih vojnika u izvođenju svoje lakrdije, uperuje revolver u leđa udaljenom Eldžinu i pokretom usana simulira zvuk praska koji prati ispaljivanje metka. Dakle, kao i u vezi sa sudbinom majora Fambroa, jasno je da belačka civilizacija stvara otuđenost među ljudima, s obzirom na to da među vojnicima koji su iz Fort Hejza pristigli u Fort Sedžvik nema iskrenog prijateljstva, već samo prinudne saradljivosti, koja zavisi samo od uzajamne koristi koja se, na prvom mestu, stiće platom što se za vršenje vojne službe dobija

8 Inače, vrhunac demonizacije Spajvija kao predstavnika američke vojske i uopšte evropskog društvenog sistema u filmu dolazi u sceni kada on, na zahtev jednoga svog kolege koji vrši veliku nuždu, iz Danbarovog dnevnika cepa jednu stranicu i daje je svom drugu kako bi ovaj njome mogao da obriše stražnjicu. Pri tome pomenuta scena sadrži ogroman simbolizam, s obzirom na to da je otcepljena stranica baš ona na kojoj je Danbar, u trenutku kada je shvatio da je zaljubljen u Stoji sa pesnicom, napisao „Ples sa vukovima voli Stoji sa pesnicom”, a da niti Spajvi niti njegov drug koji u tom trenutku vrši veliku nuždu, kao nepismeni, ne znaju šta na otcepljenoj stranici piše – simbolizam koji imamo u vidu se, dakle, odnosi na prikazani oštri kontrast između indijanskog društva sa jedne strane, u kome itekako ima prostora za romantiku i prefinjena osećanja, i američkih vojnika sa druge strane, koji su grubo, neprefinjeno i ne umeju da vole i poštuju, već samo da vređaju i uništavaju.

iz budžeta Sjedinjenih Američkih Država, a na drugom mestu i pljačkom Indijanaca, odnosno neposrednim zadovoljenjem svojih materijalističkih ambicija u toku vršenja tobože „civilizatorskih“, a zapravo otimačkih aktivnosti. U direktnoj suprotnosti sa, na prisili utemeljenom, organizacijom američke vojske stoje Sijuksi koji, koliko god bili tehnološki inferiorni u odnosu na belce (u vidu imamo to što, za razliku od Amerikanaca, nemaju ni puške ni revolvere), ipak imaju benigniji tip društva, budući da svoju organizaciju zasnivaju na iskrenom prijateljstvu.

Indijanci, odnosno Sijuksi, koje gledalac upoznaje kroz doživljaje i opise Džona Danbara, imaju društveni sistem koji je daleko pogodniji za razvitak pozitivnih i prijatnih ljudskih odnosa i emocija u odnosu na belачki američki društveni sistem. Kostnerovi Sijuksi, zapravo, uopšte nemaju onog, kako bi to Ruso rekao, „samoljublja“ (*l'amour propre*) koje, kao nešto što podstiče borbu za bogatstvo, odnosno moć, prema ovom švajcarskom filozofu predstavlja glavnog uzročnika nesloge u društvu, te glavno obeležje savremene evropske civilizacije.⁹ Skladan suživot u okviru sijuske zajednice ispoljava se, na prvom mestu, u vidu harmoničnih porodičnih i susedskih odnosa, lepoj raspoloženosti, odnosno po tome što su Sijuksi često nasmejani i uvek spremni da pomažu jedni drugima. O svemu ovome Danbar govori eksplicitno, posle velike gozbe bizonskim mesom koja je usledila nakon uspešno završenog lova, i to na sledeći način: „Nikad nisam upoznao ljude koji toliko vole da se smeju, koji su toliko posvećeni porodici i koji su toliko posvećeni jedni drugima. Jedina reč koja mi pada na um jeste harmonija“ (Costner 1990).

Zatim, harmonija sijuskog društva očigledna postaje i kada se pažnja posveti načinu na koji Sijuksi donose za svoju zajednicu važne odluke, kao i kada se pažnja obrati na način na koji Indijanci među sobom, kolokvijalno rečeno, „dele pravdu“. Kada je reč o tome kako Sijuksi odlučuju o svojim budućim potezima, važne su dve scene većanja u tipiju poglavice Deset medveda, u kojima se sijuski ratnici prikazuju kako većaju o tome šta da čine u vezi sa tim što se u njihovoj neposrednoj blizini pojavio jedan belac. U tim scenama se vidi da među Sijuksima vlada poprilična demokratičnost, s obzirom na to da u većanju učestvuju svi prisutni, jedni tako što predlažu ideje, a drugi tako što sa predloženim idejama izražavaju ili slaganje ili neslaganje. Međutim, najveću vlast da odluči šta će se činiti ima najstariji član zajednice, poglavica Deset medveda, koji, kako saznajemo iz Blejkovog scenarija, u trenutku opisanih fikcionalnih događaja, ima više od šezdeset godina. Pomenuti poglavica, inače, veoma je mudar i obazriv, jer se za politiku mira, odnosno uspostavljanja komunikacije sa belcem odlučuje tek na

9 Inače, osim termina *l'amour propre*, Ruso u svom filozofskom opusu koristi i termin *l'amour de soi*. Pri tome i jedan i drugi pojam označavaju „ljubav prema sebi“, s tom razlikom što, za razliku od fraze *l'amour propre*, koja se odnosi na samoljublje u kontekstu organizovanog civilizovanog društva (dakle, na težnju za većim bogatstvom i višim statusom u društvu), *l'amour de soi* podrazumeva onu ljubav prema sebi koja je ograničena na težnju ka vlastitom opstanku, odnosno ka zadovoljenju gladi i samozaštiti. Potonji koncept, naravno, karakteriše čoveka u prirodnom stanju (odnosno Indijanca), koji još nije došao do stupnja visoke društvene organizacije i iskvarenosti materijalizmom, i takvo samoljublje, koje ne nalaže veliku agresivnost, niti prema životinjama i biljkama niti prema drugim ljudima, prema Rusou jeste prirodnije i benignije od *l'amour propre* samoljublja, koje nalaže nezajažljivu akumulaciju lične svojine, bez osvrta na blagostanje drugih ljudi, ali i životinja i biljaka.

drugom većanju, nakon što Danbar i sam pokaže dobru volju prema Sijuksima time što im u logor prijateljski donese samopovređenu i, zbog skore smrti muža, žalosnu Stoji sa pesnicom. Takođe, i još značajnije, Deset medveda svoju vlast ne temelji niti na bogatstvu niti na bilo kakvoj fizičkoj sili ili ucenjivanju (zapravo, u toku prvog većanja, nakon što sasluša oprečne predloga Vetra u kosi, koji predlaže napad na Danbara, i Ptice koja se rita, koji predlaže mirno uspostavljanje komunikacije, i sam kaže kako je pitanje o kome se raspravlja delikatno i kako „niko nikome ne može da naredi kakav će biti“) (Blake 1989; Costner 1990), već naprotiv na velikom životnom iskustvu, koje je godinama sticao, i poštovanju svojih saplemenika, prema kojima se ophodi brižljivo i sa mnogo poštovanja. Tu vidimo upečatljiv kontrast sa ponašanjem vladara u tobože „naprednim“ zapadnjačkim društvima, gde kraljevi i predsednici svoju vlast temelje na bogatstvu i snažnoj kraljevskoj gardi, odnosno vojsci i policiji, koje za platu osiromašeni narod pretnjom i silom drže u pokornosti; a takav način vladanja Ruso je osuđivao, opisujući ga kao onaj koji je proistekao iz veštački stvorenih društvenih nejednakosti, veličajući nasuprot tome autoritet poglavica u severnoameričkim indijanskim plemenima, koji je, kao utemeljen na starosti i životnom iskustvu, te na ideji da je poglavica samo prvi među jednakima, nazivao „zadivljujućim“ (Rousseau 1913: 60).

Scena u kojoj se vidi kako Sijuksi, u slučaju sukoba interesa, među sobom „dele pravdu“, jeste ona u kojoj je prikazano kako Danbar, na slavlju nakon uspešno završenog lova na bizone, Sijuksima stavlja do znanja da je plavi vojnički šešir, koji je on tokom lova izgubio, a koji sada nosi jedan krupni sijuski ratnik, njegov i da ga želi natrag. Nakon nakratko napete situacije, pri čemu napetost izvire iz toga što sijuski ratnik očito ne želi da vrati šešir, problem rešava Vetar u kosi, sada već Danbarov dobar prijatelj, time što predlaže da krupni ratnik zadrži šešir, ali da poručniku da nešto zauzvrat – što krupni Sijuks, s obzirom na to da čitavo pleme podržava predlog Vetra u kosi, i čini, i to tako što Danbaru daje svoje lepo izatkane korice za nož. Ova scena, dakle, kao i scene većanja u tipiju poglavice Deset medveda, ukazuje na indijanski smisao za egalitarizam, koga, kao što rekosmo, uopšte nema kod „plavih šinjela“ iz Fort Hejza, te ona otuda odiše rusooovskim duhom, s obzirom na to da je u skladu sa Rusoovom idejom da „prirodni čovek“, upravljajući se svojim prirodnim osećanjima (od kojih je osnovno saosećanje sa patnjama pripadnika svoje vrste), pre negoli racionalnim kalkulacijama civilizovanog čoveka, živi u blagostanju, zato što ne žudi za bogatstvom nego za harmonijom sa prirodom i drugim ljudima, dok civilizovani ljudi, stremeći ka potpunoj vlasti nad prirodom, odnosno ka bogatstvu, gube sklad, kako sa prirodom tako i u okviru vlastitog društva (Rousseau 1913: 198–200).

Osim u smislu toga što se Sijuksi iz *Plesa sa vukovima* prikazuju kao mnogo skloniji demokratičnosti i egalitarizmu negoli beli američki vojnici, Kostnerovi Sijuksi se u poređenju sa svetloputim Amerikancima, pokazuju i kao etičniji u pogledu ophođenja prema strancima. U tom smislu, važno je to što, kao što u filmu možemo videti, pleme poglavice Deset medveda u svoju zajednicu srdačno i gostoljubivo prima dvoje belaca – Kristin, odnosno Stoji sa pesnicom (koju još kao dete usvaja a samim tim i spasava Ptica koja se rita, nakon što joj Poniji pobiju celu porodicu), i Džona Danbara, odnosno Pleše s vukovima (koji, već u odrasloj dobi, dobrovoljno stupa u sijusku zajednicu) – i daje im ravnopravan status sa svim Sijuksima (Stoji sa pesnicom postaje ravnopravna sa sijuskim ženama, dok Ples sa vukovima postaje ravnopravan sa sijuskim muškarcima).

Dakle, u postupanju Sijuksa nema nimalo one ksenofobije koja karakteriše svetlopute ljude, a koja nije oličena samo u tome što vojnici iz Fort Hejza Danbara napadaju i maltretiraju samo zato što je prisvojio indijanske običaje i u tome što oni u Fort Sedžvik dolaze kako bi napadali Indijance koji im ništa našao nisu učinili, već i u tobožnjoj „mudrosti“ kočijaša Timonsa, koji, na samom početku Danbarovog putešestvija na američkoj granici, kaže da su Indijanci „samo lopovi i prosjaci“ (Costner 1990). Naravno, kako kasniji događaji iz filma pokazuju, Timonsova kvalifikacija Indijanaca je potpuno pogrešna, s obzirom na to da se Sijuksi pokazuju kao veoma velikodušni i čovečni, dok se zapravo kao lopovi i otimači pokazuju beli Amerikanci, pri čemu tu u vidu ne treba imati samo svetlopute lovce koji potpuno iracionalno istrebljuju bizone, te američke vojnike iz Fort Hejza koji, ničim izazvani, u Fort Sedžvik dolaze da Sijuksima otmu njihovu zemlju, već i to što jedan od pomenutih vojnika, zapravo najgori među njima, redov Spajvi, u toku Danbarovog zatočeništva u Fort Sedžviku, jednom prilikom pokušava da glavnom junaku filma, usnulom zbog izmorenosti i pretrpljenih udaraca, ukrade svetlucavi indijanski grudni oklop, koji je Ples sa vukovima u razmeni dobio od Vetra u kosi.

Pored toga što se o rusovskom duhu *Plesa sa vukovima* može zaključiti na osnovu jukstapozicije između majora Fambroa i američkih vojnika na jednoj strani i Sijuksa na drugoj, o Kostnerovoj priklonjenosti Rusovoj filozofiji može se zaključiti i na osnovu ličnosti samoga Džona Danbara, kao glavnog lika, koji pred očima gledalaca, od početka pa do kraja filma, doživljava potpuni preobražaj. Naime, mislimo na to što se američki poručnik na početku filma prikazuje, poput majora Fambroa, kao otuđena ličnost, kao mladi oficir koji na jednom od mnogobrojnih bojišta Američkog građanskog rata traži brzu smrt, a umesto toga, spletom srećnih okolnosti, postaje heroj i stiće pravo da sam bira gde će dalje nastaviti vojnu karijeru, što će ga na kraju dovesti do susreta sa Sijuksima Velikih ravnica, koji će mu pomoći da prevaziđe otuđenost i pronađe samoispunjenje. Iako se kao glavni razlog za Danbarovu želju za smrću, odnosno za njegov samoubilački juriš pred strelcima južnjačke vojske, nameće to što je teško ranjen i što ne želi da živi bez ozleđene noge, koju su hirurzi nameravali (ali, naravno, zbog njegovog bekstva, nisu uspeali) da mu amputiraju, ipak se na osnovu toga što mladi poručnik, pre odlaska na preriju, ni sa jednim belcem niti belkinjom nema bliskih, prijateljskih odnosa, može zaključiti da je barem jednim delom za njegov pokušaj samoubistva odgovorna i otuđenost, odnosno nemanje iskrenih prijatelja. Uostalom, na takav zaključak navodi i činjenica da Danbar svoju nagradu za junaštvo u pobedi nad južnjacima koristi za odlazak na granicu, daleko van civilizacije i mnoštva belih ljudi, sa kojima se očito ne slaže baš najbolje.

Nasuprot njegovoj nesnađenosti u svetu u kome je odrastao, među Sijuksima vidimo jednog potpuno drugačijeg Danbara, Danbara koji je, postavši Ples sa vukovima, odnosno prihativši sijusku kulturu kao svoju, pronašao istinske prijatelje, suprugu (Stoji sa pesnicom) i, na kraju krajeva, životnu sreću. Dakle, u samoj činjenici što Danbar drage volje odbacuje svoju staru, evropsko-američku kulturu, a prisvaja novu, indijansku, vidimo primenu Rusovog koncepta „plemitog divljaka“, prema kojoj su necivilizovani ljudi bolji od civilizovanih, zato što su bliži prvobitnom stanju, u kome čovek nije iskvaren materijalizmom civilizacije, nego živi u skladu sa prirodom i drugim ljudima. Po našem mišljenju, najbolji primer u kome se očituje superiornost

Indijanaca i njihovog „primitivnog“ načina života u odnosu na civilizovane belce jeste scena u kojoj vojnici iz Fort Hejza, tek pristigli u Fort Sedžvik, Danbaru, koga su zarobili, nude amnestiju za tobože počinjeno izdajstvo u vidu prihvatanja indijanskih običaja ukoliko pristane da im kaže gde je sijuski logor i time im pomogne da slome otpor tobože divljih neprijatelja civilizacije i američke države, na šta Danbar odgovara na jeziku Sijuksa, izgovarajući reči pune simbolike: „Ja sam Ples sa Vukovima [...]. Ja sam Ples Sa Vukovima. Nemam šta da vam kažem. Niste vredni razgovora (Costner 1990).“ Simbolika o kojoj govorimo sadržana je u tome što Danbar, pred licem smrti (vojnici mu, inače, prete vešanjem za izdaju, nakon povratka u Fort Hejz), hrabro potvrđuje da je on sada Sijuks i da neće izdati svoj indijanski narod, a u njegovom prihvatanju sijuskog identiteta leži i stav da je sijuski način života bolji i čovečniji od američkog, i to zato što u pređašnjem ima čovekoljublja, iskrenosti i časti, za razliku od potonjeg u kome, kako se čini, ima samo arogancije, odnosno etnocentričnog gledišta da širenje na nauči i naprednoj tehnologiji utemeljene civilizacije samo po sebi opravdava genocid nad plemenski organizovanim urođenicima Amerike.

Postoji još jedna scena u kojoj se jasno primećuje nadmoć indijanskog načina života u odnosu na običaje svetloputih Amerikanaca. Radi se o ratu, odnosno pristupu ratovanju ili načinu vođenja rata, a scena o kojoj govorimo jeste ona koja neposredno sledi nakon bitke između Sijuksa i Ponija, u kojoj su pređašnji, uz pomoć Danbara i njegovih pušaka, uspešno svoje selo odbranili od potonjih, koji u ovom filmu imaju ulogu zlih i nasilnih – dakle, hobsovskih – Indijanaca. Reči kojima Danbar promišlja o upravo izvojevanoj pobedi u sebi sadrže osudu evropskog (ili američkog) pristupa ratovanju, te sijuski način ratovanja predstavljaju kao logičniji, transparentniji i humaniji:

Bilo mi je teško da znam kako da se osećam. Nikada se ranije nisam borio u bici poput ove. U njoj nije bilo nikakvog opskurnog političkog cilja. Ovo nije bila borba za teritoriju ili bogatstvo ili da bi se ljudi oslobodili. Ova je bitka vođena da bi se zaštitile zalihe hrane koje će nam omogućiti da preživimo zimu, da zaštitimo živote žena i dece i naših voljenih samo nekoliko metara od nas. Osetio sam ponos kakav nikada nisam osetio. [...] Nikada nisam znao ko je zaista Džon Danbar. Možda samo ime nema nikakvo značenje. Ali dok sam slušao kako se moje sijusko ime iznova i iznova uzvikuje, po prvi put sam znao ko sam. (Costner 1990)

Dakle, Danbar Indijance prikazuje kao ljude koji ratuju za hranu i opstanak svojih porodica, dakle, kao ljude koji tačno znaju za šta i za koga se bore (u suprotnosti sa civilizovanim Evropljanima i Amerikancima koji ratuju za vladare koje nikad nisu videli i za ciljeve koje, sasvim verovatno, jedva i da razumeju) i koji, čak ako se u vidu imaju i Poniji kao „zli Indijanci“ iz ovog filma, u poređenju sa nezajažljivim ekspanzionizmom Amerikanaca izgledaju benigno, s obzirom na to da se bore samo za lični, relativno siromašni plen (u vidu zimskih prehrambenih zaliha), a ne za ogromne teritorije i bogatstvo članova svoje vlade.

Na kraju, treba reći i to da u *Plesu sa vukovima* ima i scena u kojima se Sijuksi prikazuju, ako ne negativno, a onda barem na jedan malo manje dopadljiv način. Takav primer, kao prvo, imamo u sceni proslave povodom predstojećeg lova na bizone, koju

smo već ranije pominjali, a u kojoj vidimo Danbara kako, osim stida zbog toga što su bezrazložni pokolj bizona izvršili njegovi sunarodnici, oseća i određenu nelagodnost zbog toga što je na proslavi video iskasapljene leševe belih lovaca kao i njihova zaprežna kola sa odranim bizonskim kožama, te brzo zaključio da tekuća proslava nije samo u čast predstojećeg lova, nego i u čast pobede, odnosno uspešno sprovedene kazne, nad svetloputim uljezima i lovkradicama. Iako u monologu u kome Danbar razmišlja o kazni što su je Sijuksi upravo sprovedli preovladava utisak razočaranosti zbog toga što su se svi njegovi dragi prijatelji odjednom ukazali u jednom drugačijem, krvoločnom i osvetoljubivom svetlu, ipak glavni junak filma ne zaboravlja da ukaže i na to da su ubijeni belci ipak prvi oštetili Sijukse, te da sijuska osveta, koliko god bila nedopadljiva, pa možda čak i preoštra, ipak nije neisprovocirana. Drugi takav primer imamo u sceni lova na bizone, kada Vetar u kosi iz poslednjeg ubijenog bizona vadi živu jetru i zagrizu je, da bi je potom dao Danbaru, koji uz malo vidnog oklevanja takođe od nje odgriza komad, što među sijuskim lovcima, sudeći po njihovim povicima, izaziva veliko oduševljenje. I u ovom događaju, dakle, kao u pređašnjem, opažamo određeni jaz među dvema kulturama – evropskom i indijanskom. Međutim, naše je mišljenje da ove dve scene, koliko kod govornika o sirovosti američkih starosedelaca, nemaju za cilj da u pitanje dovedu nadmoć indijanske kulture nad evropskom, koja je u ovom vesteru više nego očigledna, već se njima naprosto pojačava utisak o Danbaru kao izvanredno plemenitoj i prosvećenju ličnosti koja, premda uočava i pojedine mane indijanskog načina života, ipak jasno uviđa da je život Indijanaca, i uprkos svim svojim nedostatnostima, bolji od onoga evropskog civilizovanog. Još jedan zaključak koji bi se iz tih scena mogao izvući jeste taj da istinske utopije nema, već samo društvenog tipa koji joj naliči ili joj je veoma blizak, te da indijanska rusooovska idila ne predstavlja savršen način života, koji postoji samo u teoriji, nego vid postojanja koji je, od svih postojećih društava, utopiji najbliži.

3. ZAKLJUČAK

Ples sa vukovima, delo reditelja Kevina Kostnera i jedan od najslavnijih vesterna svih vremena, može se tumačiti kroz prizmu Rusoove političke filozofije, odnosno kroz prizmu Rusoovog koncepta plemenitog divljaka. U Kostnerovom vesteru, koncept plemenitog divljaka manifestuje se kroz jednu skupinu Sijuksa koju glavni junak filma susreće i upoznaje u blizini američke vojne ispostave Fort Sedžvik u Koloradu. Kroz analizu Kostnerovih sijuskih likova na jednoj i njegovih svetloputih američkih likova na drugoj strani, pokazali smo da su Sijuksi od Amerikanaca etičniji, kako u pogledu odnosa prema prirodi, odnosno životnoj sredini, tako i pogledu odnosa prema ljudima. Kostnerovi Sijuksi, dakle, kao pozitivni likovi u *Plesu sa vukovima*, imaju visoko razvijenu ekološku svest (utemeljenu na duhovnosti, naravno, a ne na nauci), a takođe su čovečni, neksenofobični, egalitaristični i pravdoljubivi, što je sve u oštroj suprotnosti sa Amerikancima (majorom Fambroom, vojnicima iz Fort Hejza, belim lovcima na bizone i oskrnaviteljima sijuskog svetog mesta), koji su ili otuđeni ili pak drski, zli, nasilni, kradljivi, lažljivi, ksenofobični i nemaju nimalo poštovanja prema životnoj sredini, odnosno prema životinjama i biljkama. Rusoovska utemeljenost

filma dočarava se kroz lik Džona Danbara, koji od početka pa do kraja svoje pripovesti doživljava potpuni preobražaj i od otuđenog i nesrećnog Amerikanca postaje srećni i ispunjeni Sijuks po imenu Ples sa vukovima. Kroz čitav Kostnerov slavni vestern prožima se Rusoova misao da je stanje u kome žive „divljaci“ (ovaj termin u Rusoovo vreme nije bio tako pežorativan kao danas), odnosno prirodno stanje ili stanje koje se od prirodnog stanja nije previše odmaklo, bilo „najsrećnija i najstabilnija epoha“ u razvoju ljudskog društva, te da su „svi kasniji proboji samo izgledali kao mnogobrojni koraci u smeru usavršavanja pojedinca, ali su zapravo vodili ka zakržljavanju vrste“ (Rousseau 1913: 214). S obzirom na to da *Ples sa vukovima* očito poručuje da bogatstvo počiva u harmoniji, a ne u velikom materijalnom vlasništvu (što jasno podriva hobsovski evrocentrizam, odnosno uverenje da je evropski tip društva, koji insistira na naučno-tehnološkom materijalizmu, bolji od indijanskog „primitivnog“ društva), možda je najbolje završiti rečima jednog indijanskog mudraca, Sunčevog Medveda iz plemena Odžibva, koje zapravo sažeto predstavljaju ključni smisao Kostnerovog filma: „Smatram da merilo uspešnosti civilizacije nije to koliko su njene betonske zgrade visoke, nego to koliko je dobro u njoj čovek naučio da se ophodi prema životnoj sredini i prema drugim ljudima“ (Anon. 2).

LITERATURA

- Anon 1. Cree Indian Prophecy Quotes. [Internet]. Available at: <https://quotesgram.com/cree-indian-prophecy-quotes/> [11.07.2021].
- Anon 2. Sun Bear Quotes. [Internet]. Available at: <https://www.allgreatquotes.com/measure-of-a-civilization/> [11.07.2021].
- Blake, M. 1989. Dances with Wolves, Final Draft. [Internet]. Available at: https://archive.org/stream/DancesWithWolvesScriptByMichaelBlake/Dances+With+Wolves+Script+by+Michael+Blake_djvu.txt [11.07.2021].
- Brown, D. A. 1970. *Bury My Heart at Wounded Knee*. New York: Bantam Books.
- Costner, K. 1990. Dances with Wolves. [Internet]. Available at: <https://fsharetv.co/movie/dances-with-wolves-episode-1-tt0099348> [11.07.2021].
- Ebert, R. 1990. *Reviews: Dances with Wolves*. [Internet]. Available at: <https://www.rogerebert.com/reviews/dances-with-wolves-1990> [11.07.2021].
- Hobbes, T. 1929. *Leviathan: Part I*. Chicago: Henry Regnery Company.
- Rousseau, J.-J. 1913. *The Social Contract and Discourses*. London: J. M. Dent & Sons Ltd. / New York: E. P. Dutton & Co.
- Sidky, H. 2004. *Perspectives on Culture: A Critical Introduction to Theory in Cultural Anthropology*. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.
- Wolff, L. A. 2010. *Nature and Sustainability: An Educational Study with Rousseau and Foucault*. Turku / Vaasa: Abo Akademi University. [Internet]. Available at: https://tuhat.helsinki.fi/ws/portalfiles/portal/134645137/wolff_lili.pdf [04.08.2021].

SUMMARY

THE CONCEPT OF THE NOBLE SAVAGE IN COSTNER'S WESTERN *DANCES WITH WOLVES*

This paper analyzes Costner's *Dances with Wolves*, and does so through the lens of Rousseau's concept of the noble savage. The paper's main idea is that Costner's Sioux, as being ethically superior to his white Euro-Americans (in terms of their treatment of nature and also in terms of their approach to inter-human relations), are the film's realization of the philosophical concept of the noble savage. This film defies the popular westerns starring John Wayne, where the Native Americans are always depicted negatively, so with its Rousseauian political philosophy it transvalues the Hobbesian view of the Native Americans, as being predominant in Europe and North America ever since the 17th century. By siding with Rousseau's philosophy, *Dances with Wolves* undermines eurocentrism as the idea that European-type societies are superior to the Native American social system.

KEYWORDS: Costner, Rousseau, noble savage, Native Americans, ethics.

PODACI O ČLANKU

Originalni naučni rad

Primljen: 23. avgusta 2021.

Ispravljen: 1. novembra.2021.

Prihvaćen: 2. novembra 2021.

Aleksandar Vuletić, *English for Art & Design, A Sourcebook with Exercises*, Beograd: Fakultet primenjenih umetnosti, Univerzitet umetnosti, 2021, str. 164.

Prikazala **SANDRA JOSIPOVIĆ**
Univerzitet u Beogradu
Filološki fakultet
Beograd, Srbija

Knjiga *English for Art & Design, A Sourcebook with Exercises* prof. dr Aleksandra Vuletića (recenzenti: dr Jelena Vujić, redovni profesor na Katedri za anglistiku Filološkog fakulteta Univerziteta u Beogradu, dr Smiljka Stojanović, docent u penziji na Katedri za anglistiku Filološkog fakulteta Univerziteta u Beogradu i dr Mirjana Daničić, docent na Katedri za anglistiku Filološkog fakulteta Univerziteta u Beogradu) je udžbenik engleskog jezika za umetnost i dizajn. Objavljivanju udžbenika prethodile su studiozne i ozbiljne pripreme tokom kojih je autor udžbenika obavio istraživanje, koje je, po njegovim rečima u „Predgovoru“ (Preface), pokazalo da: „[...] su udžbenici ove vrste prilično retki, dok na akademskom i širem tržištu potražnja zaista postoji. [...] Ustanovljeno je da očigledno postoji potreba za udžbenikom zasnovanom na konkretnom, autentičnom, stručnom i akademskom usmenom i pisanom diskursu iz oblasti vizuelnih umetnosti [...] – diskursu koji se ne oslanja na tekstove u formi romansirane biografije umetnika, napisane opštim engleskim“ (Vuletić 2021: 8). Aleksandar Vuletić je izbegao takva opšta mesta, birajući tekstove koji pripadaju, kako se izrazio u „Predgovoru“, „širokom žanrovskom spektru“ (Vuletić 2021: 8). Ta žanrovska raznolikost ilustrovana je u 21. tematskoj jedinici tekstem kustosa Nikolette Lambertucci (Nicoletta Lambertucci) koja govori „o delu predstavnika Srbije na Bijenalu u Veneciji“ (Vuletić 2021: 108) ili 3. vežbanjem u 14. jedinici u kojem studenti mogu da pročitaju pasus o „[...] grupi umetnica i stručnjaka za umetnost koje se bore protiv diskriminacije u svetu umetnosti“ (Vuletić 2021: 79), a koji je preuzet sa veb sajta ove grupe (Vuletić 2021: 79). Kako se navodi u „Predgovoru“, u pitanju je „[...] udžbenik namenjen, pre svega, studentima Fakulteta primenjenih umetnosti, Univerziteta umetnosti u Beogradu, koji pohađaju nastavu engleskog kao stranog jezika za umetnost i dizajn“ (Vuletić 2021: 8). Međutim, zahvaljujući svom sadržaju i strukturi, udžbenik može biti namenjen i širem čitalaštvu. Informativan je i edukativan ne samo u domenu engleskog jezika struke, već i u oblasti same umetnosti i dizajna. Ovo je pokazano, na primer, u 8. tematskoj celini, koja se bavi crtežom, a u kojoj je, između ostalog, dat pregled materijala, medija u kojem se crtež izrađuje i metoda (Vuletić 2021: 43–44), zatim, alata i tehnika koje se koriste u izradi crteža, kategorija i tipova crteža (Vuletić 2021: 44–45). Zatim, u 15. tematskoj jedinici, čija tema je skulptura, udžbenik pruža čitaocima uvid u procese, metode i tehnike, korišćene u izradi skulpture (Vuletić 2021: 81) i, između ostalog, tipove skulptura (Vuletić 2021: 82). Knjiga, takođe, može biti od pomoći u prevođenju tekstova iz oblasti umetnosti i dizajna jer je u „Prilogu IV“ (eng. Appendix IV) sadržana lista pojmova na engleskom, tako koncipirana da je uz engleski pojam ostavljen prostor u koji čitalac može da upiše svoj ekvivalent na maternjem jeziku (Vuletić 2021: 154–

161). Naposljetku, na taj način, čitalac dobija jedan solidan glosar iz ove oblasti. Prema rečima autora u „Predgovoru“, „Postoji nekoliko stotina osnovnih, stručnih termina, koji pripadaju ovoj studijskoj oblasti, a predstavljeni su, objašnjeni i provežbani u ovom udžbeniku“ (Vuletić 2021: 9).

Međutim, ljubitelji umetnosti ne ostaju van kruga onih kojima knjiga može biti od koristi. Zahvaljujući udžbeniku, oni mogu da uvećaju fond reči iz ove oblasti, da unaprede svoje poznavanje umetnosti i dizajna, što bi im sve omogućilo lakše čitanje periodike i drugih izvora iz pomenute oblasti.

Struktura knjige je takva da ona počinje poglavljem „Preface“, zatim, sledi poglavlje (0) „Introduction“ na koje se nadovezuje još 28 tematskih nastavnih jedinica (eng. units): (1) „From Art to the Arts and Back“; (2) „What’s Applied?“; (3) „Elements of Art“; (4) „A Riot of Color“; (5) „Principles of Design“; (6) „Composition“; (7) „Artists and Artworks: Pittura Storica“; (8) „Drawing“; (9) „Printmaking I“; (10) „Printmaking II“; (11) „Painting I“; (12) „Painting II“; (13) „Verbalizing the Visual: Painting“; (14) „Artists and Artworks: Women Trailblazers“; (15) „Sculpture I“; (16) „Sculpture II“; (17) „Verbalizing the Visual: Sculpture“; (18) „Exhibition is On View“; (19) „Periods and Movements I“; (20) „Periods and Movements II“; (21) „Artists and Artworks: At the Biennale“; (22) „Design I“; (23) „Design II“; (24) „Design III“; (25) „Verbalizing the Visual: Design“; (26) „Conservation and Restoration“; (27) „Artists and Artworks: Stencil Punk“; (28) „Verbalizing the Visual: Ekphrasis“. Zatim, udžbenik završava poglavljima: „Appendix I – Writing“; „Appendix II – Functional Language“; „Appendix III – List of Common Abbreviations“; „Appendix IV – List of Terms“. Ova poglavlja su samo imenom „prilozi“ jer predstavljaju vrednu nadogradnju materijalu koji se obrađuje u tematskim jedinicama. „Appendix I“, na primer, sadrži tekst biografije umetnika (Vuletić 2021: 140) koji može da posluži kao predložak za pisanje takve vrste teksta. Nastavlja se na 7. vežbanje u 10. tematskoj jedinici, u kojem se studentima daje sledeći zadatak: „Vi i vaše kolege planirate da kreirate veb-sajt. Osim vaših umetničkih dela koja će biti predstavljena na veb-sajtu, treba da uključite i vašu umetničku biografiju. NB: Pogledajte Appendix 1 u ovom udžbeniku u kojem ćete naći primer biografije umetnika. Potom, napišite svoju“ (Vuletić 2021: 59). Poglavlje „Appendix II“ konkretnim primerima upućuje čitalaštvo, između ostalog, kako da pravilno „zatraže dozvolu (Vuletić 2021: 143)“, „da izraze slaganje i neslaganje“ (Vuletić 2021: 144), „da traže savet; da daju savet; da se zahvale“ (Vuletić 2021: 144), da sroče „izraze/ fraze koji se koriste u imejlovima“ (Vuletić 2021: 145), itd. Poglavlje „Appendix III“ sadrži „listu uobičajenih skraćenica (Vuletić 2021: 149–154)“, a „Appendix IV“ daje abecednim redom listu pojmova na engleskom iz svake tematske jedinice ponaosob (Vuletić 2021: 154–161). Autor u predgovoru navodi da: „[...] udžbenik donosi nekoliko desetina morfoloških, leksičkih, semantičkih, pragmatičkih i kombinovanih tipova vežbanja, obuhvatajući sve četiri jezičke veštine: čitanje, pisanje, govor i slušanje“ (Vuletić 2021: 9). Ovde su navedeni samo pojedini tipovi vežbanja zastupljeni u udžbeniku: pitanja u vezi sa centralnim tekstom u datoj tematskoj jedinici, na primer, 1. vežbanje u 1. jedinici (Vuletić 2021: 14), dopunjavanje rečenica tačnim rečima i izrazima, na primer, 3. i 4. vežbanje u 11. jedinici (Vuletić 2021: 63), vežbanja u formi višestrukog izbora odgovora, na primer, 1. vežbanje u 23. jedinici (Vuletić 2021: 116), dopunjavanje tabela, na primer, 1. vežbanje u 8. jedinici (Vuletić 2021: 46), postavljanje pitanja na ponuđen odgovor, na primer, 5. vežbanje u 10. jedinici (Vuletić

2021: 59), povezivanje pojmova sa njihovim tačnim definicijama, na primer, 2. vežbanje u 5. jedinici (Vuletić 2021: 30), itd. Bilo da se koristi za rad u učionici ili za samostalan rad postoji „[...] mogućnost modularne primene njegovih delova, u skladu sa potrebama ciljane grupe” (Vuletić 2021: 8). Ukoliko se koristi u učionici, u njemu se mogu pronaći vežbanja koja autor u „Predgovoru” opisuje kao vežbanja za: „individualan rad, rad u paru, u manjim ili većim grupama [...]” (Vuletić 2021: 9).

Takođe, u „Predgovoru” je napomenuto da je udžbenik napravljen i po meri savremenih čitalaca jer uvodi internet i društvene mreže kao dodatni element koji može pomoći u usvajanju njegovih sadržaja (Vuletić 2021: 9). Na primer, na kraju 20. tematske jedinice, 5. vežbanje sadrži sledeći zadatak: „Pogledajte video na Jutjub kanalu *Sadebija* (Sotheby’s) pod naslovom „How Lichtenstein’s “Whaam!” Became a Monumental Symbol of Pop Art” (<https://youtu.be/AG6M1uo2PVY>). Zapišite tri važne odlike koje su toliko proslavile tu sliku i objasnite kako ona preispituje šta umetnost treba da bude” (Vuletić 2021: 107).

Udžbenik prati savremena društvena kretanja i izborom tema koje obrađuje. Jedinica pod brojem 14 bavi se ulogom žena u umetnosti čime reflektuje aktuelno pitanje položaja žena u savremenom društvu. Zatim, tema 27. jedinice su, između ostalog, grafiti, posebno delo danas čuvenog uličnog umetnika Benksija (Banksy).

Udžbenik, takođe, zastupa multidisciplinarni pristup sadržaju, podstičući studente na „istraživanje veza između likovne umetnosti i poezije, filma i muzike [...]” (Vuletić 2021: 9). Tematska jedinica pod brojem 7, na primer, slikovito ilustruje ovakav pristup. Ona donosi priču da je „[...] *What the Water Gave Me* [...] ulje na platnu Frida Kalo (Frida Kahlo), završeno 1938. godine. Ta slika je nadahnula Florens Velč (Florence Welch) iz benda *Florence and the Machine* da napiše pesmu istog naslova 2011. godine” (Vuletić 2021: 42). Studentima su data dva zadatka: „a) Pretražite mrežu: proučite sliku, poslušajte pesmu. Podelite utiske sa kolegama u učionici” (Vuletić 2021: 42). I drugi zadatak glasi: „b) Navedite još primera pesama nadahnutih delima vizuelnih umetnosti i umetnicima” (Vuletić 2021: 42).

Treba dodati da ova knjiga obiluje ilustracijama raskošnog kolorita što je očekivan pristup kreiranju udžbenika iz ove oblasti i kako sam autor navodi u „Predgovoru”: „Udžbenik karakteriše snažan vizuelni element” (Vuletić 2021: 9). Autor dodaje u istom ovom poglavlju da u udžbeniku: „Postoji stotinak vizuelnih prikaza u svetu značajnih umetničkih dela (slika, skulptura, crteža, litografija, fotografija, dizajniranih predmeta, itd.). Ovi prikazi su uvek direktno i blisko povezani sa datim tekstom i kao dopuna postojećem tekstualnom/ verbalnom sloju nude vizuelnu semantiku izabranog leksikona” (Vuletić 2021: 9). Ilustrativan primer ovoga je 19. tematska jedinica u kojoj je data *Scena iz lova iz Nebamunove grobnice (c. 1350 p.n.e.)* (eng. Hunting scene from the tomb of Nebamun (c. 1350 BCE)) uz tekst koji nosi naslov „Drevna umetnost” (eng. Ancient Art) (Vuletić 2021: 98). Najzad, ne treba zanemariti i detalje u vidu citata koji, poput elegantnih i nenametljivih vinjeta, vizuelno zaokružuju pojedine jedinice, bilo da ona započinje citatom, kao 28. jedinica (Vuletić 2021: 135) ili završava njime, kao 25. jedinica (Vuletić 2021: 126). Citati ih i tematski zaokružuju jer diskretno uvode i potcrtavaju njihovu temu. Na primer, centralna tema u 28. jedinici jeste odnos umetnika koji se bave vizuelnim umetnostima i pesnika, a citat koji potiče od Leonarda da Vinčija (Leonardo da Vinci): „Painting is poetry that is seen rather than felt, and poetry is

painting that is felt rather than seen," (Vuletić 2021: 135) svakako čitaocu nagoveštava ovu temu.

Na kraju, može se zaključiti da je izbor tekstova, tema, tipova vežbanja, ilustracija, strukture datog sadržaja napravljen sa ciljem da se udžbenik koristi, pre svega, u akademskim, ali i širim krugovima. Postignut je uspeh u tom poduhvatu jer je pred nama jedan kvalitetan, pionirski udžbenik u ovoj naučnoj oblasti koji je višestruko primenljiv.

Časopis izlazi jednom godišnje.

Uređivačkom odboru možete se obratiti na imejl-adresu:
philologia.journal@gmail.com.

Najlepše Vas molimo da pre nego što predate rukopis pažljivo pročitate Uputstva saradnicima, koja se mogu naći na www.philologia.org.rs

Za sadržaj priloga odgovornost snose sami autori.

The journal comes out annually.

The Editorial Board may be contacted at: philologia.journal@gmail.com.

The contributors are requested to refer to the guidelines on the Philologia's website:
www.philologia.org.rs (Submission Guidelines).

The authors bear full responsibility for the contents of their papers.

www.philologia.org.rs